

Eesti Avatud Ühiskonna Instituut

DEMOKRAATIA JA RAHVUSLIKUD HUVID

EESTI ÜHISKOND – 2005

(Projekti raport)

Avatud Eesti Fond
Open Estonia Foundation

Tallinn, 2006

DEMOKRAATIA JA RAHVUSLIKUD HUVID

Eesti ühiskond - 2005

**Sotsioloogiliste küsitluste materjalid ja
projekti tööühma analüüsid**

Projekti tööühma põhikoosseis :	Ivi Proos , sotsioloog (tööühma juht) Ülo Kaevats , filosoof Juhan Kivirähk , sotsioloog Iris Pettai , sotsioloog Raivo Vetik , politoloog
--	---

Projektis osalesid :	Tiina Raitviir , sotsioloog Tõnis Saarts , sotsioloog
---------------------------------	--

Tallinn 2006

SISUKORD

	Lk
Saateks	5
1. Demokraatia auditid, idee ja praktika maailmas	Tõnis Saarts 7
1.1. Demokraatia auditid – mudelid ja praktika	7
1.2. Rootsi demokraatia auditite mudel	8
1.3. IDEA (Suurbritannia) demokraatia auditite mudel	10
2. Demokraatia reitingutest	Iris Pettai 13
3. Suur ühiskond	Raivo Vetik 17
3.1. Isetäituv prohvetlus	18
3.2. Marginaalsuse lõks	27
3.3. Ühiskonna hajumine	31
4. Dialoogid peegeldavad demokraatiat. Eesti aastal 2005	Ivi Proos 36
4.1. Eesti ühiskonnas on vähe diskussiooni ja puudub dialoog	36
4.2. Eesti rahvuslikud huvid Euroopa Liidus ja eestlaste euroopalik identiteet	38
4.3. Eesti demokraatia mudel ja euroopalikud väärtused	45
4.4. Diagnoos ühiskonnale, kas Eesti on skisofreeniline ?	48
5. Arengustrateegia „säästev Eesti 21“ – uus demokraatiamuster	Ülo Kaevats 50
5.1. Eesti arengustenaariumid ja jätkusuutlikkus	52
6. Avalik arvamus ja riigivõimu usaldusväärsus	Juhan Kivirähk 56
6.1. Avaliku kommunikatsiooni eeldused	57
6.2. Riigivõimu usaldusväärsus avaliku arvamuse uuringute põhjal	58
6.3. Mis aitaks suurendada usaldust?	65
7. Vaidlus kodanike valimisliitude üle kui demokraatia proovikivi	Tiina Raitviir 68
7.1. Vaidlus kodanike valimisliitude lubamisest või keelamisest	69
7.2. Kes olid valimisliitude poolt ja vastu. Dokumentide lühianalüüs	74
7.3. Ajakirjandus valimisliitude probleemi kajastamas	78
7.4. Valimisstatistika analüüs	82
7.5. Valimisliitude - ja erakonnanimikirjade arv	87
7.6. Andmeanalüüsi üldistusi	91
8. Kohalike omavalitsuste valimised ja kohaliku demokraatia areng	Ülo Kaevats 94
8.1. Erakondlik maastik, maailmavaateline eristumine, erakondade rahastamine	95
9. Avalik arvamus ja riigikaitse : kas kutseline sõjavägi või kohustuslik ajateenistus	Juhan Kivirähk 97
9.1. Kutselise sõjaväe toetajate osakaal kasvab	97
9.2. Ajateenistust peetakse noormeeste jaoks vajalikuks	98
9.3. Kaitseväge põhifunktsioon pole ajateenijate kodanikukasvatus vaid riigikaitse tagamine	99
10. Sooline võrdõiguslikkus Eestis	Iris Pettai 102
10.1. Formaalne ühinemine rahvusvaheliste konventsioonidega	103
10.2. Eesti ühiskond on soolises lõikes tugevalt tasakaalust väljas	104
10.3. Soolise võrdõiguslikkuse arengu takistused Eestis	108
10.4. Parteide hoidumine hinnangutest soolisele võrdõiguslikkusele.	111
10.5. Positiivseid kogemusi teistelt riikidelt	113

11. Hinnangud demokraatiale Eestis - ekspertküsitluse tulemused	Tõnis Saarts	118
11.1. Küsitluse meetodika		118
11.2. Ekspertide üldhinnangud demokraatiale Eestis		118
11.3. Riigikogu liikmete ja sotsiaalteadlaste hinnangute erinevused		119
11.4. Riigikogu liikmete ja sotsiaalteadlaste hinnangute sarnasus		121
11.5. Välispoliitiline dimensioon		122
11.6. Demokraatia arengut takistavad tegurid Eestis üldiselt		122
ARVAMUSUURINGUD		130
1. Suhtumine Eesti-Vene piirilepingusse. Eesti võimalused ja valikud Euroopa Liidus. Uuring mais 2005		
	Ülo Kaevats, Juhan Kivirähk, Iris Pettai, Ivi Proos, Raivo Vetik	131
2. Avalik arvamus pärast kohalike omavalitsuste volikogude valimisi. Uuring novembris 2005		
	Ülo Kaevats, Juhan Kivirähk, Iris Pettai, Ivi Proos, Raivo Vetik	140
3. Kuritegevuse foonist Eesti Ühiskonnas. Kriminaalpoliitika liberaliseerimine ja elanike suhtumine karistustesse. Uuring detsembris 2005		
	Ülo Kaevats, Juhan Kivirähk, Iris Pettai, Ivi Proos, Raivo Vetik	158

SAATEKS

Avatud Eesti Fondi ja sotsiaalteadlaste grupi koostöös valmis raport „Demokraatia ja rahvuslikud huvid. Eesti ühiskond – 2005“.

Projekti elluviimiseks loodi ajutine töörühm, kes tegutses organiseeritult aasta aega. Töörühm kaardistas ja analüüsis Eesti ühiskonnas toimunud olulisemaid sündmusi, mis mõjutasid otseselt või kaudselt demokraatia arengut Eestis. Töörühm viis läbi kolm üle Eestilist sotsioloogilist uuringut valdkondades, mis seonduvad demokraatia arengutega. Esimene uuring käsitles elanike arusaamu ja hoiakuid Eesti ja Venemaa vahelise piirileppe sõlmimise 2005. aasta maikuu tähtsuse kohta Eesti liitumisest Euroopa Liiduga. Uuring fikseeris Eesti elanike hoiakuid Euroopa Liidu suhtes ja käsitles inimeste uusi identiteete, millega seonduvad Euroopa ühisruumi kuulumine. Demokraatia ja rahvuslike huvide seoseid, rahvusliku identiteedi dilemmasid suhtumises Venemaasse ja Venemaa enda arenguid analüüsis raportis põhjalikumalt Raivo Vetik. Refleksioone Euroopa Liidu arengutele ja elanike, aramusliidrite ning poliitiliste liidrite ootusi Euroopa Liidu suhtes analüüsis põhjalikumalt Ivi Proos.

Eesti demokraatia arengu analüüsimise üheks oluliseks pidepunktiks olid 2005. kohalike omavalitsuste valimised. Kohalikud valimised kujunesid teatud mõttes Eesti demokraatia proovikiviks. Erakondade suhtumine kohaliku demokraatiasse peegeldus selgelt nende arusaamades kodanike valimisliitudest. Kas Eesti poliitiline eliit, erakondade aramusliidrid on valimis konkureerima kodanikualgatuslike poliitiliste subjektidega, kodanike valimisliitudega. Põhjaliku analüüsi kohalikest valimistest on raportis esitanud Tiina Raitviir. Erakondlikku maastikku kohalike valimiste foonil analüüsis Ülo Kaevats. Kohalike omavalitsuste valimistele reflekteerimiseks viis töögrupp läbi teise sotsioloogilise uuringu. Kohalikele valimistele antud hinnangu sõnastasime uuringu esitlemisel väljendatud mõttega : kohalikud valimised Eestis aastal 2005, kas demokraatia pidupäev või sotsiaalse kapitali hävitamine.

Demokraatia kvaliteedi hinnang seonduvad alati riigivõimu usaldusväärusega ja sisulise kommunikatsiooniga poliitiliste liidrite ja rahva vahel. Rahva võõrandumine ja ükskõiksus riigis toimuva suhtes algab sealt, kus inimesed ei suuda enam mõista poliitiliste liidrite otsuseid. Euroopa Liitu ja NATO-sse kuulumine on andnud Eesti inimestele väga laia ja abstraktse identiteedi, raske on ennast samastada üheaegselt rahvuskeskse arenguvisioniga ja Euroopalike väärtuste ning Euroopa koosmeelega. Riigivõimu usaldusväärust on raportis analüüsinud Juhan Kivirähk.

Eesti demokraatia kvaliteedi hindamisel ja demokraatia häirete leidmiseks viisime läbi ekspertküsitluse tippoliitikute (Riigikogu liikmete) ja sotsiaalteadlaste hulgas. Demokraatia kvaliteedi hindamiseks koostas töörühm metoodika (ankeedi), millele vastasid kokku 38 Riigikogu liiget ja 27 sotsiaalteadlast, kokku 65 eksperti. Ekspert hinnangute tulemusi Eesti demokraatiale analüüsis raportis Tõnis Saarts. Demokraatia kvaliteedi hindamise metoodika koostamisel tuginesime Rootsi demokraatia auditites kasutatavale metoodikale ja IDEA (Suurbritannia) demokraatia auditite mudelile. Tutvustasime raportis ka laiemat, rahvusvahelist vaadet Eesti demokraatiale. Näitasime võrdlevaid demokraatia reitingute uuringuid ja Eesti rahvusvahelist positsiooni teiste riikide seas. Demokraatia reitinguid analüüsis raportis Iris Pettai.

Analüüsisime raportis ka mõningaid 2005. aasta olulisi dialooge ja diskussioone, mis Eesti ühiskonnas toimusid. Dialoogide analüüsimisel püüdsime esile tuua kui mõjukalt ja tulemuslikult suudavad poliitilised otsustajad oma seisukohti ja otsuste põhjendusi rahvale selgitada. Kui palju võimuesindajad üldse soovivad ja vaevuvad „rahva häält“ kuulama. Iris Pettai tutvustas soolise võrdõiguslikkuse temaatikat ja Juhan Kivirähk lahkas avalikku diskussiooni kutselise sõjaväe ja kohustusliku ajateenistuse eelistustest.

Raport Eesti demokraatiast ja rahvuslikest huvidest on esimene põhjalikum hinnang demokraatia toimetele ja demokraatia häiretele Eesti ühiskonnas. Sotsiaalteadlaste töögrupp on seisukohal, et Eesti demokraatia raport või audit võiks kujuneda regulaarseks analüütiliseks ja sõltumatuks ühiskonnaelu analüüsivaks kokkuvõtteks, mille koostavad ühiskonna analüütikud. Demokraatia raport peaks olema kirjutatud selliselt, et Eesti demokraatia analüüs ja hinnangud demokraatia häiretele ühiskonnas, oleksid arusaadavad võimalikult paljudele inimestele. Regulaarsetele demokraatia raportitele saaksid tugineda poliitilised liidrid ja otsustajad, samuti kodanikuühiskonna esindajad, ühingute ja seltside liikmed, kohaliku elu eestvedajad.

Põhiküsimus demokraatia raporti tulevikust ja regulaarsest valmimisest mõeldes on probleem sellest, kes peaks demokraatia raportit tellima ja toetama. Töögrupi praeguse parema arusaamise järgi võiks demokraatia analüüsi raporti tellijaks olla Õiguskantsleri institutsioon. 2005. aasta kogemus näitas, et Õiguskantsler oli 2005. aastal Eesti demokraatia „sanitar“ ehk inimene, kes seisis hea demokraatia tugevuse eest. Konkreetsemalt Õiguskantsleri võitlus kodanike valimisliitude keelustamise tühistamise eest. Õiguskantsleri positsioon, et kodanike valimisliidud on vajalikud, et kohaliku demokraatia arengut soosida, oli selge demokraatia eestkoste aktsioon Eestis, mis lõppes ka tulemuslikult tänu Riigikohtu vastavale otsusele.

1. DEMOKRAATIA AUDITID: IDEE JA PRAKTIKA MAAILMAS

TÕNIS SAARTS

Mitmed riigid on olnud huvitatud, kuidas demokraatia nende riigis tegelikkuses töötab. Demokraatia kvaliteedi testimise eesmärgil viiaksegi läbi demokraatia auditid (*Democratic Audit*). Nagu erasektoriski, kus auditite ülesandeks on tuvastada probleemkohti ettevõtete juhtimises ning finantside kasutamises, on ka demokraatia auditite eesmärgiks juhtida tähelepanu demokraatia toimimise ja valitsemisega seotud kitsaskohtadele. Demokraatia aluspõhimõtteks on, et kõigil kodanikel ja ühiskonnagrupidel peaks olema võrdne võimalus mõjutada nendesse puutuvaid otsuseid. Demokraatia auditid püüavadki vaadata, kas see ideaal on ka tegelikkuses realiseerunud ja millised probleemid siin tõstatuvad.

Demokraatia auditite läbiviimisel kombineeritakse harilikult omavahel väga erinevaid meetodeid ja andmeallikaid: üleriigilised küsitlused, ekspert- ja eliidiküsitlused, riiklik statistika, varasemate uuringute ja analüüside tulemused, jne. Demokraatia auditite näol on harilikult tegemist suuremahuliste projektidega, kuhu on haaratud mitmete erinevate valdkondade spetsialistid (politoloogid, sotsioloogid, juristid, jne).

Käesolevat, Eestis läbiviidud uuringut, ei saaks nimetada täiemahuliseks demokraatia auditiks, tegemist on tunduvalt väikesema projektiga. Antud analüüsi empiiriline osa põhineb 27 sotsiaalteadlase ja 38 Riigikogu liikme hulgas läbiviidud ekspertküsitluse tulemustel. Küsimustik koosnes 26-st küsimusest. Uuring keskenduski vaid mõningatele demokraatia toimimisega seotud võtmemuutujatele ja eesmärgiks oli kaardistada üldisemat laadi demokraatia arenguga seotud probleeme Eestis. Kuigi tegemist pole väga mahuka analüüsiga, võiks antud uuring pakkuda küllaltki hea aluse suuremahulistele demokraatia auditite projektidele juhul, kui neid otsustatakse Eestis tulevikus läbi viima hakata.

Alljärgnevalt on lähemalt tutvustatud demokraatia auditite läbiviimise praktikat maailmas ja auditite põhipunkte ning seejärel keskendutakse Eesti ekspertküsitluse tulemuste analüüsile.

1.1. Demokraatia auditid – mudelid ja praktika

Ühtset mudelit või küsimustikku demokraatia auditite läbiviimiseks pole. Kuigi enamus põhipunkte (nt. seaduslikkus, kodanikeühiskonna roll, valimiste temaatika, jne) on kõikides demokraatia auditites samad, on täpsemad rõhuasetused ja küsimused riigiti ning mudeliti üsna erinevad. Demokraatia auditite läbiviimise traditsioon sai alguse Suurbritanniast, kus töötati välja ka esialgne auditite mudel. Seda on täiendatud ja praegu on kõige laiemalt levinud IDEA (*International Institute for Democracy and Electoral Assistance*) poolt välja pakutud skeem, mida on demokraatia kvaliteedi testimiseks kasutanud väga mitmed riigid üle maailma (Suurbritannia, Austraalia, Kanada, Nigeeria, Filipiinid, Peruu, Itaalia, jt)¹. Eestile lähimatest Kesk- ja Ida-Euroopa riikidest on IDEA mudelit kasutades põhjaliku demokraatia auditid läbi viinud vaid Läti². Mõnevõrra erinevad on olnud näiteks Austraalia³ ja Kanada⁴ demokraatia auditid, kus tervikraporti asemel antakse iga aasta välja vastav brošüür, milles erinevaid

¹ Vt. <http://www.democraticaudit.com/index.php>

² Vt. raportit: <http://www.policy.lv/index.php?id=102997&lang=en>

³ Vt. <http://democratic.audit.anu.edu.au/>

⁴ Vt. <http://www.canadiandemocraticaudit.ca/>

demokraatia toimimisega seotud aspekte ja probleeme (kodanikeühiskonna roll, parteid, seadusandlus, migratsioon ja vähemuste õigused, jne) süvitsi vaadeldakse. Eestis seni demokraatia auditeid läbi viidud pole. Siiski on Eesti demokraatia ja turumajanduse arengut vaadeldud alates 1997 a. regulaarselt avaldatud Freedom House'i raportites. Viimane raport ilmus 2005 a. ja keskendus just demokraatia arenguga seotud küsimustele⁵. Lisaks Eestile on Freedom House'i raportides demokraatia olukorda vaadeldud veel 26's Kesk- ja Ida-Euroopa riigis ning Nõukogude Liidu endises liiduvabariigis (muuhulgas Lätis ja Leedus). Suures osas on Freedom House'i raportites ja demokraatia auditides kasutatavad analüütilised skeemid oma põhipunktidele sarnased. Siiski on Freedom House'i raportid rohkem disainitud demokraatia kvaliteedi mõõtmiseks üleminekuriikides, kus paljudes on probleeme isegi demokraatia formaalsete tingimuste järgimisega. Antud raportites on näiteks Eesti referentsideks sellised riigid nagu Kõrgestan, Aserbaidžaan, Turkmeenia, jne. Ometi tasuks mainida, et isegi EL-i uute liikmesriikide hulgas peetakse Eestit koos Sloveenia ja Ungariga kõige arenenumaks ja konsolideerunumaks demokraatiaks⁶. Hinnangud näiteks Lätile, Leedule ja isegi Tšehhile on mõnevõrra kehvemad.

Antud uuringu põhialuseks on siiski Rootsis kasutatud demokraatia auditite mudel⁷. Rootsis on demokraatia auditeid *The Center for Business and Policy Studies*'i (SNS) poolt regulaarselt läbi viidud alates 1995 a. Osa punkte on sisse toonud ka IDEA mudelist, mistõttu käesoleva analüüsi alusskeem kujutab endast Rootsi ja IDEA demokraatia auditite mudelite sünteesi.

Järgnevalt ongi Rootsi ja IDEA demokraatia auditite mudeleid lähemalt tutvustatud.

1.2. Rootsi demokraatia auditite mudel

Rootsi demokraatia auditite mudel võtab aluseks demokraatia eduka toimimise kolm alustala: rahva arvamusega arvestav valitsemine (*popular government*), seaduslik ja konstitutsiooniline valitsemine (*constitutional government*), efektiivne valitsemine (*effective government*).

Rahva arvamusega arvestav valitsemine on demokraatia üks alustalasid. Teisisõnu tähendab see seda, et valitsus peab arvestama kodanike soovide ja nõudmistega ning kõigil kodanikel, hoolimata rassist, soost, rahvusest, jne. on võrdne võimalus neisse puutuvaid otsuseid mõjutada. Täpsemalt vaadeldakse siin järgnevaid punkte:

- *Kodanike võimalus mõjutada valitsuse agendat.* Ehk kui võrd saavad tavakodanikud valitsuse agenda kujunemises üldse kaasa rääkida.
- *Töötav avalik sfäär.* Viimase eelduseks on muidugi meediavabadus. Kõigil ühiskonnagrupidel peaks olema võimalus oma vaateid meedias väljendada. Meedias käiv poliitikaga seotud debatt peaks olema tasakaalustatud ja ratsionaalne⁸. Seega vaadeldakse siinkohal ennekõike meedia tasakaalustatust ja poliitilise diskussiooni kvaliteeti.
- *Efektiivne osalus valimiskampaaniate läbi.* Valimiskampaaniad peaks pakkuma kodanikele võimalust diskuteerida riigi ees seisvate probleemide üle ja

⁵ Vt. Eesti ja teiste riikide raporteid: <http://www.freedomhouse.hu/nit.html>

⁶ Vt. <http://www.freedomhouse.hu/nit.html>

⁷ Vt: <http://www.const.sns.se/olofp/audit2001.pdf>

⁸ Normatiivseks ideaaliks on siin Jürgen Habermasi poolt välja pakutud avalikkuse kontseptsioon, mis näeb ette, et kodanikud arutlevad argumenteeritult ja ratsionaalselt avalike asjade üle. Staatused ja privileegid selles diskussioonis ei loe – loeb parima argumendi võim. (vt. Jürgen Habermas. "Avalikkuse struktuurimuutus", Tallinn 2001).

võimaldama anda hinnanguid, kui hästi erinevad poliitilised jõud on kodanike ootusi täitnud. Seega vaadeldakse siin just valimiseelse poliitilise diskussiooni kvaliteeti.

- *Efektivne osalus läbi kodanikeühiskonna.* Hästi töötav kodanikeühiskond on demokraatia toimimise seisukohast esmatähtis. Osalus kodanikeühiskonnas, kodanikeühiskonna aktiivsus, eri gruppide vahelise dialoogi edendamine, sotsiaalne kapital – kõik need on võtmetähtsusega punktid.
- *Efektivne osalus kohalike omavalitsuste kaudu.* Et kohalik omavalitsus saaks demokraatias täita oma peamist funktsiooni, esindada kohalikku elanikkonda, peab ta olema sõltumatu keskvõimust. Kohalikud omavalitsused peavad ka ise edendama kohalikku demokraatiat: püüdma arvestada oma territooriumil elavate kodanike nõudmistega ja kaasama neid aktiivselt otsustusprotsessidesse. Seega pole siinkohal tähtis vaid kohaliku võimu sõltumatuse küsimus, vaid ka kohaliku demokraatia kvaliteet.
- *Otsustetegemise protsessi kvaliteet.* Kõik olulisemad ühiskonnagrupid peaksid olema otsustuskogudes esindatud. Kui mõningad neist on seal krooniliselt alaesindatud, vähendab see otsuste legitiimsust.
- *Sallivus.* Sallivus on demokraatia seisukohalt üks olulisemaid komponente. Siinkohal vaadatakse, kas kõigil ühiskonnagruppidele on õigus oma vaateid väljendada ning kas nad on seadusega kaitstud diskrimineerimise eest.

Seaduslik ja konstitutsiooniline valitsemine on demokraatlikku riigikorralduse üks olulisemaid aluseid. Demokraatlik valitsus peaks põhinema seaduse võimul. See tähendab muuhulgas ka võimude lahusust ja vähemuste õigustega arvestamist. Täpsemalt vaadeldakse siin järgmisi põhipunkte:

- *Kodanike õigused ja vabadused.* Siin pole oluline vaid see, kas kodanikele on demokraatlikud baasvabadused ja õigused konstitutsiooniliselt tagatud, vaid kuidas neid ka praktikas järgitakse.
- *Seaduse võim.* Legitiimsus ja seaduslikkus on demokraatia üheks alussambaks. Sellega seoses vaadeldakse ennekõike, kas kodanikud on seaduse ees võrdsed ja kas nad on kaitstud riigi omavoli eest (isikuvabadused on garanteeritud, kedagi ei saa diskrimineerida või represseerida nende poliitiliste tõekspidamiste pärast, jne).
- *Võimude lahusus.* Siin vaadeldakse, kas seadusandlik, täidesaatev ja kohtuvõim on lahutatud ja teineteisest sõltumatud. Eriti pakub siin huvi kohtute poliitilise sõltumatuse küsimus.

Efektivne valitsemine. Demokraatia toimimiseks ei piisa vaid formaalsete kriteeriumite täitmisest. Ajaloolised kogemused on näidanud, et nõrgad, ebastabiilsed ja ebaefektiivsed valitsused, ei suuda demokraatiat kindlustada (nt. Weimari Saksamaa, Eesti enne 1934 a., jne). Seetõttu peetaksegi efektiivset valitsemist demokraatia toimimise seisukohast sama oluliseks, kui eelnevalt toodud punkte. Täpsemalt vaadeldakse siin:

- *Ressursid.* Kas otsustetegijate käsutuses on piisavalt ressursse, et otsuseid ellu viia? Võtmetähtsusega on siinkohal finantsilised ressursid: avalikule sektorile eraldatud vahendid, kohalike omavalitsuste finantsbaas, jne.
- *Otsuste tegemise kapasiteet.* Kuivõrd on otsustuskogud võimelised tegema pikaajalisi, strateegilisi, tulevikku vaatavaid otsuseid? Kuivõrd on nad võimelised üldse tegema otsuseid ja jõudma konsensuseni olukorras, kus otsustajate huvid on väga vastakad?

- *Kontroll otsuste elluviimise üle.* Milline on otsuste elluviimise kvaliteet ja kvaliteedi kontrollimehhanismid? Ennekõike vaadeldakse seda avaliku sektori ja avalike teenuste pakkumise kontekstis.

1.3. IDEA (Suurbritannia) demokraatia auditite mudel

Kui Rootsi demokraatia auditite mudel paneb rõhku just otsustusprotsessile ja vähemuste õigusele, siis IDEA mudel pakub siia juurde ka mitmeid üldisemat laadi demokraatia toimimise kriteeriume.

IDEA mudel koosneb 4 suurest küsimuste blokist: (1) kodakondsus, seaduslikkus ja õigused; (2) representatiivne ja kodanike ees vastutav valitsus; (3) kodanikeühiskond ja osalus; (4) demokraatia rahvusvahelises dimensioonis.

Iga antud blokk jaotub omakorda veel alablokkideks ja detailsemateks alaküsimusteks. Kõiki alaküsimusi me artikli mahtu arvestades ära tooma ei hakka, mistõttu mainime olulisemad, et luua pilti mudeli üldisest loogikast⁹.

Kodakondsus, seaduslikkus ja õigused:

- *Rahvusriiklus ja kodakondsus:* kui kaasavad on riigi kodakondsusseadused tema territooriumil elavate inimeste suhtes; kuivõrd on riigis erinevad vähemusgrupid seadustega kaitstud diskrimineerimise eest.
- *Seaduslikkus ja ligipääs õigussüsteemile:* kui läbipaistev ja seaduseid järgiv on avalik teenistus, kas kohtud on poliitiliselt sõltumatud, kas kõigil kodanikel on võrdne ligipääs õigusemõistmisele; kuivõrd kohtusüsteemi usaldatakse.
- *Poliitilised ja kodanikuõigused:* kuivõrd on kaitstud sõna- koosoleku- ja ühinemisevabadus, kas vähemused saavad vabalt praktiseerida oma religiooni, kultuuri, rääkida oma emakeeles.
- *Majanduslikud ja sotsiaalsed õigused:* kas kõigil elanikel on õigus sotsiaalsele turvalisusele ja tööle, kuivõrd on garanteeritud ligipääs tervishoiuteenustele ja haridusele, kas ametiühingud on sõltumatud ja kaitsevad töötajate huve?

Representatiivne ja kodanike ees vastutav valitsus:

- *Vabad ja õiglased valimised:* kas kandidaatide ja parteide registreerimine on vaba poliitilisest survest ja selgete reeglitega reguleeritud, kas kõigil poliitilistel jõududel on võrdne ligipääs meediale ja võimalus oma vaateid tutvustada, kuivõrd valimissüsteem tagab selle, et valimistel saadud hääled ja esinduskogude lõplik koosseis ühtivad, kuivõrd esinduskogude koosseis peegeldab ühiskonna üldist sotsiaalset kompositsiooni.
- *Parteide roll demokraatias:* kuivõrd vabad on parteid värbama uusi liikmeid; kas parteisüsteem soodustab stabiilseid valitsusi, kas opositsiooni tegevus on vaba ja ta suudab valitsust vastutama panna, kas partei lihtliikmed suudavad parteide otsuseid ja valimisteks ülesseatud kandidaatide valikut mõjutada; kuivõrd parteide rahastamine väldib seda, et teatud huvigrupid muutuksid liiga mõjukaks, kuivõrd parteid esindavad ühiskonnas olevaid etnilisi ja religioosseid lõhesid.
- *Valitsuse efektiivsus ja poliitiline vastutus:* kuivõrd valitsused suudavad suunata ja kontrollida protsesse, mis mõjutavad riigis elavaid inimesi, kuivõrd inimesed valitsust usaldavad, kuivõrd poliitilised liidrid kontrollivad administratsiooni ja

⁹ Täpne küsimustik on ära toodud:

<http://www.democraticaudit.com/download/AssessmentFramework/Intro.doc>

ametnike tegevust, kui hästi on korraldatud järelvalve avalike vahendite kasutamise üle, kas kodanikel on ligipääs valitsuse tegevust puudutavale informatsioonile.

- *Kontroll politsei ja sõjaväe üle*: kuivõrd on garanteeritud see, et sõjavägi ei sekku poliitikasse, kas politsei kannab avalikku vastustust oma tegude eest, kuivõrd politsei koosseis reflekteerib ühiskonna üldist sotsiaalset kompositsiooni.
- *Korruptsiooni vähendamine*: kuivõrd on avalike teenistujate ametisse seadmine vaba parteide ja äriühingute poolsest survest ning perekonnasidemete põhisusest, kuivõrd suudetakse avalikus teenistuses võidelda altkäemaksu võtmise vastu, kuivõrd suudetakse kontrollida seda, et ärihuvid ei hakkaks poliitika üle domineerima, kuivõrd riigi kodanikud ise on veendunud, et avalik teenistus on korruptsioonivaba.

Kodanikeühiskond ja osalus

Meedia: kui sõltumatu on meedia valitsusest, kuivõrd on tagatud arvamuste pluralism ja erinevate ühiskonnagruppide võimalus oma seisukohti ajakirjanduses väljendada, kuivõrd on uurival ajakirjandusel ligipääs informatsioonile, mis puudutab valitsuse ja mõjukate äriühingute tegevust.

Osalemine poliitikas: kui palju on riigis kodanikeühendusi ja kuivõrd sõltumatud nad on valitsuse kontrollist, kuivõrd aktiivselt inimesed kodanikeühendustes osalevad, milline on naiste esindatus poliitikas ja avalikus teenistuses, milline on teiste oluliste ühiskonnagruppide esindatus poliitikas ja avalikus teenistuses ning kas mõned grupid on alaesindatud.

Valitsuse vastutus kodanike ees: kui regulaarselt konsulteerib valitsus avaliku poliitikaga seotud küsimustes rahvaga ja kas selleks on ette nähtud kindlad protseduurid, kuivõrd on tagatud erinevate huvigruppide ligipääs valitsusele, kuivõrd ligipääsetavad on avalikud teenused neile, kes neid vajavad, kuivõrd inimesed usuvad, et valitsus suudab lahendada riigi ees seisvaid probleeme, kuivõrd tunnetavad inimesed seda, et saavad valitsuse tegevust mõjutada.

Detsentraliseeritus: kuivõrd on kohalikud omavalitsused sõltumatud keskvõimust ja kas neil on piisavalt ressursse, et neile pandud ülesannetega toime tulla, kas kohalikud valimised on vabad ja ausad, kuivõrd kohalikud omavalitsused arvestavad oma poliitika kujundamisel kohalike kodanikeühenduste ja kogukondade arvamusega.

Demokraatia rahvusvahelises dimensioonis: kuivõrd on valitsus oma tegevuses vaba erinevate rahvusvaheliste toimijate ja teiste riikide survest; kuivõrd peab valitsus kinni erinevatest rahvusvahelistest kokkulepetest ja seadustest, mis puudutavad inimõigusi, kodanikuvabadusi ning austab sätteid, mis puudutavad asüülitaotlejate ja immigrantide õigusi; kuivõrd püüab valitsus toetada inimõigusi ja demokraatia arengut välismaal.

Demokraatia auditid vanades demokraatiates - vastukajad ja tulemused

Üldjuhul on erinevates maades läbi viidud demokraatia auditite tulemused pärinud üsna laialdast tähelepanu. Näiteks Rootsi auditi tulemused käivitasid meedias tõsise diskussiooni Rootsi demokraatia tuleviku üle ning auditi tegijaid kutsuti esinema erinevatele seminaridele ja konverentsidele üle riigi.

Vanades demokraatiates läbi viidud demokraatia auditid on näidanud, et demokraatia pole probleemivaba sealgi. Näiteks 2005 a. Suurbritannia audit väidab, et just Tony

Blair'i valitsuse ajal on Briti demokraatia läbi teinud tõsise vähikäigu¹⁰. Tõsiseid kriitikanooli sai raportis Blair'i valitsuse otsustuste tegemise stiil: otsuseid võetakse reeglina vastu väga kitsas ringis ning seejuures ei anta valitsuspartei lihtliikmetelgi erilist sõnaõigust, rääkimata opositsioonist. Kaheldakse ka, kas kaheparteisüsteem on piisav, et esindada kogu elanikkonda ja arvamuste/huvide spektrit Briti ühiskonnas; tuuakse välja ka tõsiasi, et immigratsioonivähemused on Suurbritannias alaesindatud nii esinduskogudes, kui avalikus teenistuses, mistõttu nende võimalused riigi poliitikat mõjutada on minimaalsed, jne.

Viimastel aastatel Rootsis läbi viidud demokraatia auditid on samuti paljastanud mitmeid vajakajäämisi Rootsi demokraatias¹¹. Rootsi demokraatia tugevateks külgedeks peetakse naiste suurt esindatust otsustuskogudes ning avalikus teenistuses ja hästi funktsioneerivaid kohalikke omavalitsusi. Ometi toovad auditite autorid esile mitmeid puudujääke: nagu Suurbritanniaski, pole Rootsi immigrandidel poliitikas suurt sõnaõigust; rootslaste tolerants näiteks moslemite ja homoseksuaalide suhtes on üsna madal; meedias toimuv poliitikaalane ja valimiseelne diskussioon on lamedastunud, kuna poliitilise kommunikatsiooni loogika on muutunud järjest kommertslikumaks; et avaliku sektori eelarvet on Rootsis viimastel aastatel märgatavalt kärbitud, siis on halvenenud avalike teenuste kättesaadavus ja kvaliteet; tavakodanike võimalused mõjutada valitsuse agendat on Rootsiski üsna piiratud, jne.

¹⁰ vt: <http://www.democraticaudit.com/download/Findings7.pdf>

¹¹ Vt. lisaks ka: <http://www.const.sns.se/dr/english/>

2. DEMOKRAATIA REITINGUTEST

IRIS PETTAI

Rahvusvaheliselt võrreldakse riikide demokraatiate olukorda. Demokraatia taset (reitingut) hinnatakse erinevate tegurite koosmõjuna skaalal 1-st kuni 7-ni. Demokraatia reitingut määratakse 195-s maailma riigis, kellest 75 riiki liigitatakse vabadeks demokraatlikeks riikideks ning nende riikide reitingut hinnatakse kõrgeks (vahemikus 1 kuni 2,5).¹² Nendes riikides elab 41 % maailma rahvastikust. Keskmise demokraatliku arengutasemega riike on 35 (reiting vahemikus 3,0 kuni 5,0), ülejäänud 85 riiki on ebademokraatlikud (reiting 5,5 kuni 7,0).

Kõrge reitinguga vabade demokraatiate hindamisel on olulised järgmised tunnused :

- Vabad ja ausad valimised
- Eksisteerivad konkureerivad erakonnad või muud poliitilised rühmitused, ning opositsioon täidab olulist rolli ja tal on reaalne võim
- Vähemustel on toimiv omavalitsus või siis osalevad nad valitsuses mitteformaalse konsensuse alusel
- Kehtestatud on õigusriigi süsteem
- Vaba majandustegevus
- Riigid püüdlevad võrdsete võimaluste poole

Reiting 1 on küpse demokraatiaga riikidel nagu USA, Kanada, Suurbritannia, Austraalia, Austria, Soome, Norra, Taani jt. Sellesse rühma kuuluvad uutest Euroopa Liiduga liitujatest Küpros ja Malta

Reitingu 2 on saavutanud ülejäänud kaheksa uut EL-ga liitunud riiki, sh Eesti. Selles grupis on veel Argentiina, Iisrael, Mehhiko, Mongoolia jt. Neis riikides on saavutatud kõrge demokraatlik arengutase, kuid võib esineda selliseid ebademokraatlikke nähtuseid nagu poliitiline korrupsioon, vägivald, vähemuste poliitiline diskrimineerimine ning riigiväline või sõjaväe mõju poliitikale, mis vabaduse taset nõrgestab.

Reitingud 3, 4, 5 on saanud endistest Nõukogude Liidu vabariikidest Ukraina, Gruusia, Moldovaavia ja Armeenia. Veel kuuluvad sellesse rühma näiteks Indoneesia, Sierra-Leone, Venezuela, Singapur jt. Tegemist on osalise demokraatiaga. Demokraatiat võivad nendes riikides tõkestada näiteks ebaausad valimised, ühe partei domineerimine, tsensuur, poliitiline terror ja vabade ühenduste moodustamise takistamine. Aset võib leida kodusõda või ulatuslik sõjaväelaste sekkumine poliitikasse, Samas võimaldatakse teatud poliitilisi õigusi nagu näiteks vabadus moodustada poolpoliitilisi rühmitusi, korraldada enam-vähem vabu rahvaküsitlusi jne.

Reiting 6 iseloomustab juba ebademokraatlikke riike. Siia kuuluvad paljud endised N.Liidu vabariigid : Kirgiisia, Tadžikistan, Azerbaidžan, Kasahstan, Uzbekistan ja Valgevene. Ka Venemaa demokraatia sarnaneb üha enam selle kategooria riikide demokraatiaga. Veel kuuluvad sellesse rühma näiteks Hiina, Vietnam, Laos,

¹² Demokraatia taseme määramiseks analüüsitakse riigi statistilisi näitajaid, analüüsitakse valimiste korraldamist ja valimistulemusi. Ka viiakse läbi testküsitlusi selles riigis elavate analüütikute, ärimeeste ja spetsialistidega. Vt lähemalt : www.freedomhouse

Zimbabwe jt. Neile riikidele võivad olla iseloomulikud üheparteilised diktatuurid, sõjaväehuntad, usulised hierarhiad või autokraatiad. Sellised režiimid lubavad vaid minimaalseid poliitilisi õiguseid näiteks mingil tasemel esindatust või vähemuste autonoomiat. Rahvaste õigust eneseväljendusele ja ühenduste moodustamisele on tugevasti piiratud ning neis leidub peaaegu alati poliitvange ja muid poliitilise terrori ilminguid. Tugevad piirangud on eraettevõtlusel. Vähesed piiratud õigused on lubatud näiteks mõnedele usulistele ja ühiskondlikele rühmitustele. Suhteliselt vaba on eraviisiline suhtlemine.

Reiting 7 on endistest N.Liidu vabariikidest Turkmenistanil ja ka Tšetšeenial. (kuulub Vene Föderatsiooni koosseisu). Sellesse rühma kuuluvad veel Afganistan, Kuuba, Põhja-Korea, Liibüa, Saudi-Araabia, Sudaan jt. Nendes riikides puuduvad praktiliselt demokraatlikud vabadused. Selliseid ühiskondi iseloomustab kõikehõlmav ja põhjendatud hirm repressioonide ees. Tavapärane on äärmine vägivaldsus või sõjaväe võim, mis domineerib poliitilise jõuna autoriteetse ja toimiva keskvalitsuse puudumisel.

Eestil on uute Euroopa Liiduga liitunud riikide seas kõrge positsioon.

Freedom House poolt korraldatud demokraatliku arengutaseme uuringud näitavad, et Eesti on uute EL-iga liitunud riikide seas aastal 2005 heal 2.-3. positsioonil koos Ungariga, pärast Sloveeniat. Uutest liitujatest on Malta ja Küpros võrreldavad vanade EL liikmesriikidega ja neid selles tabelis ülejäänud uute liitujatega ei võrrelda. Kuus aastat tagasi oli Eesti nende riikide seas viiendal kohal.

Demokraatia reiting 1999 – 2005 (uued liitujad)¹³

	2005	1999/2000
Sloveenia	1,68	1,88
Eesti,	1,96	2,25
Ungari	1,96	1,88
Poola	2,00	1,58
Slovakkia	2,00	2,71
Läti	2,14	2,29
Leedu	2,21	2,29
Tšehhi	2,29	2,08

Demokraatia reitingu alusel jaotuvad kaheksa EL-ga liitunud riiki vabade demokraatlike riikide hulka. Viimase viie aasta jooksul on õnnestunud demokraatia reitingut suurendada viiel vaatlusalusest 8-st riigist. Kõige suurema positiivse arengu on läbi teinud Slovakkia. Poola on kõige enam kaotanud oma reitingus.

¹³ Reitingu kriteeriumid: EP – valimisprotsess CS-tsiivilühiskond M- sõltumatu meedia NGOV- hinnang valitsusele LGOV-hinnang kohalikele omavalitsustele CO – korruptsioon

Eesti võrdluses Sloveeniaga 2005. aastal.
(tegurite võrdlus, mille põhjal koostatakse demokraatia reiting)

	Eesti	Sloveenia
Valimisprotsess	1,50	1,50
Tsiviilühiskond	2,00	1,75
Sõltumatu meedia	1,50	1,50
Demokraatia üldvalitsuse tasandil	2,25	2,00
Kohalike omavalitsuste demokraatia	2,50	1,50
Korruptsiooni tase	2,50	2,00

Suurimad vahed demokraatlikus arengus on Eestil Sloveeniaga (kui uute liitujate liiderrigiga) kohalike omavalitsuste tasandil ja korruptsiooni ohjamisel.

Endistes N. Liidu vabariikides on demokraatia areng tugevalt pidurdunud.

Endistest liiduvabariikidest on vaid Balti riigid saavutanud vabade demokraatlike riikide positsiooni. Aasta 2005 andmete põhjal kuuluvad Ukraina, Gruusia, Moldova ja Armeenia keskmise (osalise) demokraatia arenguga riikide hulka. (Nende reiting jääb alla 5,5). Ülejäänud riigid kuuluvad ebademokraatlike riikide hulka.

Demokraatia reiting 1999- 2005 (endised N.Liidu vabariigid)

	2005	1999/2000
Ukraina	4,50	4,63
Gruusia	4,96	4,17
Moldova	5,07	4,25
Armeenia	5,18	4,79
Venemaa	5,61	4,58
Kyrgyzstan	5,66	5,08
Tajikistan	5,79	5,75
Azerbaidzhan	5,88	5,58
Kasakhstan	6,29	5,50
Uzbekistan	6,43	6,38
Valgevene	6,64	6,25
Turkmenistan	6,93	6,75

Perioodil 1999-2005 on demokraatia reitingut õnnestunud suurendada vaid Ukrainal. Kõigil teistel on reiting langenud, eriti tugevalt Venemaal, Moldoval, Gruusial ja Kasahstanil.

Paratamatult tekib küsimus , miks osadel postkommunistlikel riikidel on õnnestunud jõuda kõrgelt arenenud demokraatlike riikide hulka, teistel on see aga ebaõnnestunud. Loogilise selgituse selle kohta pakub välja Francis Fukuyama oma 2004 a. ilmunud raamatus, kus ta analüüsib, miks vaid vähesed riigid maailmas on saavutanud pärast vabanemist ja isegi “demokratiseerimist” edu ja heaolu.¹⁴ F.Fukuyama leiab, et vabad valimised ja majanduse liberaliseerimine pole viinud paljusid riike Ida-Euroopas, Balkanil, Kaukaasias, Ladina-Ameerikas, Aafrikas, Kesk-Aasias ja Lähis-Idas mitte arenenud riikide hulka vaid anarhia ja oligarhia suunas.

¹⁴ State-Building: Governance and World Order in the 21st Century (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2004).

1990-date alguses oli Fukuyama üks liberaalse turumajanduse propageerijaid, kes oli veendunud, et kui postkommunistlikes ja teistes liberaalse turumajanduseta riikides viia läbi erastamine, tagada inimestele tegutsemisruum ja õigus ise otsustada, garanteerib see iseenesest riigi jõudmise heaoluriikide hulka. Sellele arusaamale ehitasid üles oma tegevusprogrammid Rahvusvaheline Valuutafond, Maailmapank, USA valitsus jt. Praeguseks on Fukuyama, aga ka paljud teised liberaalse turumajanduse ideoloogid oma varasemaid seisukohti ümber hinnanud ja leidnud, et ainult erastamisest ja vabast turust ei piisa, liberaliseerimine ilma seaduslikkusega tähendab riigi „paljaksvarastamist“.

Põhjus, miks turumajanduse reformid paljudes riikides ebaõnnestusid, on Fukuyama hinnangul **nõrk riik ja riikide haldussuutmatkus**. Fukuyama, kes kunagi uskus vabade valimiste ja turgude kõike paikapanevasse jõusse, hoiatab, et tõhusa valitsemise ja riigikorrata on riigid määratud äpardumisele. Riigi arenguks on esmatähtis efektiivne valitsemine. Riik ei saa kõiki omi funktsioone delegeerida ja jätta turu hooleks, nagu seaduse võimu tagamine, omandiõiguse kaitse jne. Paraku ei suutnud endistes N. liiduvabariikides riik end riigina näidata ja vaatas jõuetult pealt, kuidas riigi vara „ärastati“, tekkisid võimsad majandusoligarhiad, korruptsioon, pidurdamatu vägivald ja kuritegevus jne. Üles ehitamata jäid paljud riigipoolsed institutsioonid mis peavad tagama seadusriigi toimimise ja looma võrdväärset konkurentsi võimaldava ja turvalise keskkonna, kus on tagatud omandiõiguse kaitse, isikuõiguste tagamine, (ettevõtjate) füüsiline julgeolek jne.

Balti riigid on ainsad endistest N. Liidu vabariikidest, kus kõrvuti majanduse liberaliseerimisega on õnnestunud üles ehitada ka demokraatia printsiipidele tuginev õigusriik, mis põhineb seaduse võimul, kus on tagatud omandiõiguse kaitse, isikuõiguste tagamine, füüsiline julgeolek jne.

3. SUUR ÜHISKOND

RAIVO VETIK

Mis on Eesti rahvuslikud huvid ja kuidas neid kaitsta? Viisteist aastat tagasi oli vastus lühike ja selge: saavutada iseseisvus ja pöörduda 'tagasi läände'. Täna tuleb vaadata pigem tulevikku, sest uued väljakutsed eeldavad uusi vastuseid. Üks võimalik rahvuslike huvide käsitus on sõnastatud arengustrateegias 'Säästev Eesti 21'. Selle peamine idee on senise 'nähtamatu käe' poolt juhitud arengumudeli ümbervaatamine ning liikumine 'nägeva' teadmusühiskonna suunas¹⁵.

Teadmusühiskonna ülesehitamine eeldab ka uue ajastu väljakutsetele vastava rahvusliku identiteedi kujundamist. Identiteeti võib defineerida enda samastamise ja eristamisena 'meie-nemad' pingeväljal, mis kindlustab ühelt poolt 'meie' unikaalsuse, teiselt poolt aga ka kohanemise 'nendega'. Järgnevas analüüsitakse Eesti rahvusliku identiteedi konstrueerimist kolmes valdkonnas: suhetes Venemaaga, hoiakutes meie kaasmaalastesse, kes ei ole etnilised eestlased ning hoiakutes ühiskonna sisemistesse 'teistesse'. Käsitluses eeldatakse, et identiteet on sotsiaalne konstruktsioon, mis ei väljenda mitte oma kandjate ürgloomust, vaid inimeste ja gruppide suhteid muutuv keskkonnas¹⁶. Järelikult tuleb rahvusliku identiteedi analüüsimisel keskenduda mitte identiteedi substantsile, vaid identiteedi piiride tootmisele ja taastootmisele¹⁷. Käsitluse aluseks on sotsiaalse identiteedi teooria, mis keskendub positiivse minapildi kujundamisele identiteediloomes võrdluses 'nendega'¹⁸. Tegemist on identiteedi konstrueerimise ühe põhimehhanismiga, mis täidab mitmeid emotsionaalseid, kognitiivseid ja sotsiaalseid funktsioone, kuid millel võivad olla negatiivsed tagajärjed gruppidevahelise kommunikatsiooni mõttes.

Kirjeldatud raamistikku sobib hästi Juri Lotmani semiootiline mudel, mis käsitleb identiteeti 'meie' ja 'nende' vahelise märgilise piirina, mis täidab kahte põhifunktsiooni: ühelt poolt eristab ja teiselt poolt ühendab 'meie' ja 'nemad'¹⁹. Eristamine on vajalik 'meie' eripära loomiseks, ühendamine aga väliskeskkonnas orienteerumiseks. Mõlemad funktsioonid on subjekti normaalseks toimimiseks hädavajalikud, kuid eri aegadel on nende omavaheline proportsioon vastavalt keskkonna tingimustele ja subjekti eesmärkidele erinev.

Nimetatud kolm valdkonda asetatakse järgnevas käsitluses laiemate globaalsete arengute ja teoreetiliste vaidluste konteksti ning näidatakse, et neis toimivad identiteedimehhanismid on tüpoloogiliselt sarnased. Kõigis domineerib 'meie' sulgemise ja 'nende' välistamise funktsioon, mis on ajaloolises ja inimlikus plaanis küll mõistetav, kuid rahvuslike huvide edendamise seisukohalt pigem kahjulik. Suletust rõhutav identiteedikultuur genereerib sotsiaalset ebastabiilsust ja arenguressursside raiskamist.

¹⁵ Vt. Eesti säästva arengu riiklik strateegia 'Säästev Eesti 21', Tallinn 2005.

¹⁶ Rogers Brubaker "Ethnicity as Cognition." With Mara Loveman and Peter Stamatov. *Theory and Society* 33 [1] (2004): 31-64.

¹⁷ Richard Jenkins, *Rethinking Ethnicity*, Sage Publications 1997.

¹⁸ Henri Tajfel, H., ed. *Differentiation Between Social Groups*, London: Academic Press, 1987.

¹⁹ Juri Lotman, J., 'O Semiosfere', *Izbrannye statii v treh tomah*, vol. 1, Tallinn: Aleksandra 1992.

Eesti toimetulek 21. sajandi väljakutsetega eeldab identiteedi funktsioonide tasakaalustamist ühiskonda sidustavate mehhanismide väljaarendamise kaudu.

3.1. Isetäituv prohvetlus

Kuidas toimub Eesti identiteedi konstrueerimine suhetes Venemaaga? Ida Euroopa riikide kultuuriruumis täidab Venemaa negatiivse 'teise' funktsiooni, kellele vastandudes on üles ehitatud suur osa 'meie' tunnustest. Ka eestlaste eneseteadvuses domineerib kuvand 'kurjast' Venemaast, kes on mitte partner, vaid 'vaenlane'. Taoline hoiak põhineb senisel ajalookogemusel, mis kantakse üle ka tulevikku. Seda hoiakut kinnistavad regulaarsed konfliktid Venemaaga inimõiguste, riigipiiri ja paljudes muudes küsimustes. Konflikte taastootvate identiteedimehhanismide avamine eeldab kõigepealt Venemaa sisearengute ja Eesti-Vene suhete laiemat rahvusvahelise konteksti analüüsi.

Venemaa sisearengud

Venemaa kujutab endast 'teelahkmel riik', kes peab valima kas lääneliku või idaliku arengusuuna vahel²⁰. On mitmeid faktoreid, mis raskendavad lääne kasuks otsustamist. Kõigepealt on selleks Venemaa ajalugu, tema imperiaalne ja kommunistlik minevik. Vene ideoloogiat iseloomustab sügav messianism, millest tulenevalt on Venemaa suhe naabritega mitte koostegutsemine, vaid pigem vägisi õnnelikuks tegemine²¹. Venemaal on tendents näha oma piiririike Suure Venna positsioonilt, st., mitte niivõrd suveräänsete subjektidena, kuivõrd riikide hierarhias madalamal asuvate satelliitidena. Vene eneseteadvus konstrueerib maailma binaarsete vastanduste kaudu, mis tekitab temas endas sotsiaalseid kataklüsme ja naabrites hirmu²².

Peale NL lagunemist on Venemaale osaks saanud tõsised poliitilised, majanduslikud ja sotsiaalsed tagasilöögid. 1990ndate alguses käivitatud majandusreformid Venemaal paraku ei õnnestunud, erastamisprotsess oli korruptiivne. Läänemeelsed reformistid tegutsesid uisapäisa, kindlustamata rahva toetust turumajanduslikele muutustele. Sisemajanduse koguprodukt vähenes Venemaal kümne aastaga kolm korda, langedes kolmandalt kohalt maailmas kuueteistkümnendaks²³. Majandusreformid tekitasid sotsiaalse kaose, mis on võrreldav bolševike poolt läbiviidud natsionaliseerimisega. Näiteks on 'Gloobalse Inimarengu Aruande 2005' andmetel meeste suremuse tõus Venemaal aastatel 1991-2002 toonud kuni 3 miljonit lisaurma. See on ajaloo suurim inimkaotus tingimustes kus ei ole sõdasid, näljahäda ega epideemiaid²⁴.

Tulemusena on Venemaal tekkinud spetsiifiline sotsiaalne süsteem, mis taastoodab autoritaarset poliitilist süsteemi. Teooria järgi eeldab stabiilne demokraatia majanduslike, sotsiaalsete, psühholoogiliste ja poliitiliste struktuuride koherentsust²⁵. Venemaa majanduslikud ja sotsiaalsed struktuurid aga demokraatiat ei toeta. Arvestades Venemaale osaks saanud kaotuste kiirust ja ulatust on vene eneseteadvusele hädavajalikud 'vaenlased', keda tekkinud olukorras süüdistada. Tulemusena on

²⁰ Samuel P. Huntington, 'The Clash of Civilizations', Foreign Affairs, vol. 72. no.3, Summer 1993.

²¹ Vt. Aleksander Janov, Russkaja ideja i 2000. god, Liberty Publishing House 1998.

²² Juri Lotman, Kultura i vzryv, Moskva: Gnosis, 1992.

²³ Thomas E. Graham, Jr., 'Reflections on US Policy Toward Russia', East European Constitutional Review, vol.9, no.1/2, Winter/Spring 2000.

²⁴ Global Human Development Report 2005.

²⁵ Harry Eckstein, Stabiilse demokraatia teooria, Tallinn 1989 (?)

'vaenlase' subjektipositsioonile sattunud lisaks traditsiooniliselt seal olevale USA-le ka enamuse tema piiririike ning mitmed sisemised sotsiaalsed grupid. Mihhail Hodorkovski vangistamine on selles mõttes õpetlik, et seal põimuvad 'vaenlase' subjektipositsiooni konstrueerimise psühholoogiline ja poliitiline aspekt. Kuna umbes kolm neljandikku venemaalastest usub, et just oligarhid on riigi paljaks varastanud²⁶, siis kinnistas kohtuprotsess tugevalt Putini kui õigluse kaitsja kuvandit.

Seega, Venemaa seisab väga tõsiste struktuursete probleemide ees, mis suures osas ei ole valitsuse kontrolli all. Samas peavad 'vaenlase' sotsiaalset rolli arvestama kõik poliitilised jõud, kes soovivad avalikkuse toetust²⁷. Erinevate jõudude poolt pakutavad 'vaenlase' kandidaadid ja meetodid nendega toimetulekuks on aga erinevad. Ametlikku hoiakut esindab 'Vene Föderatsiooni rahvusliku julgeolek kontseptsioon' aastast 2000, milles võetakse omaks, et suurimad ohud Venemaale tulenevad siiski tema enda majanduslikust nõrkusest ja sellega kaasnevatest sotsiaalsetest probleemidest²⁸. Alternatiiv Putinile on rahvusfundamentalism või bolševistlikku tüüpi kommunism, mille seisukohad on oluliselt radikaalsemad ja sihtmärgid suunatud eelkõige Venemaast väljapoole²⁹.

Lääne hoiakud

Läänes domineerib seisukoht, et praegune Venemaa vajab Putini tüüpi juhti, kes suudaks olukorda kontrollida. Putin esindab tsentris asuvat konsensust, mis ei ole küll nii läänemeelne, nagu seda olid 1990ndate aastate reformistid, kuid on oluliselt ettearvatavam, kui seda oleksid rahvusradikaalid või kommunistid³⁰. Venemaa viimase kümnekonna aasta sisearengute kontekstis teeb läänele muret mitte tema tugevus, nagu külma sõja perioodil, vaid pigem nõrkus, mis võib viia radikaalide võimuletulekule. Seepärast ongi lääns valinud Venemaa toetamise strateegia, mis on ajaloos järeleproovitud võte. Näiteks Türgi moderniseerumine peale Ottomani impeeriumi lagunemist põhines olulisel määral just lääne toetusele. Mitmed analüütikud usuvad, et Türgi juhtumit võib käsitleda mudelina ka Venemaa suhtes³¹.

Samas on lääne hoiakutes olulisi erinevusi. Viimastel aastatel on tekkinud ulatuslik kirjandus, mis seda teemat käsitleb, keskendudes majandus- ja julgeolekupoliitikale, ajaloole, geograafiale, demograafiale ja veel paljule muule³². Asja tuuma võtab tabavalt kokku Robert Kagani kuuluis metafoor 'ameeriklased on Marsilt, eurooplased Veenuselt'³³.

²⁶ Vt. Svetlana Babaeva, <http://www.cdi.org/russia/johnson/7265-2.cfm>

²⁷ Tegemist on üldisema psühholoogilise nähtusega, st. 'vaenlase' kujund on vajalik mistahes grupi normaalseks toimimiseks (vt. Volkan, V.D., *The Need to Have Enemies and Allies*, Jason Aronson Inc., London 1988).

²⁸ Vt. <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/gazeta012400.htm>

²⁹ vt. Jim Nichol, 'Democracy in Russia: Trends and Implications for US Interests', CRS Report for Congress, January 2005.

³⁰ vt. Margot Light, 'In Search of an Identity: Russian Foreign Policy and the End of Ideology', *The Journal of Communist Studies and Transition Politics*, vol.19, no.3, September 2003.

³¹ Zbigniew Brzezinski, 'Living With Russia', *National Interest*, Fall, 2000.

³² Vt. näiteks Gustav Lindström, ed., *Shift of Rift. Assessing US-EU relations after Iraq*, Transatlantic Book 2003.

³³ Robert Kagan, 'Power and Weakness', *Policy Review*, No. 113

(http://www.policyreview.org/JUNO2/kagan_print.html). Samas rõhutavad mõned autorid pigem USA ja EL sarnasusi väites, et erinevused eksisteerivad hoopis nende endi sees. Näiteks Timothy Garton Ash leiab, et pigem on Marsilt USA vabariiklased ja Veenuselt demokraadid (*Anti-Europeanism in America*, Hoover Digest, no.2, 2003). EL riikide erinevuste kohta vaata Dov Lynch, 'Same view,

See erinevus on oluline ka Eesti seisukohalt, sest on tugevalt seotud Eesti-Vene suhete perspektiiviga.

Peale NL lagunemist domineeris USA lähenemises transformatsioonistrateegia, mille sisuks oli Venemaa toetamine demokraatia ja turumajanduse ülesehitamisel. Paraku ei toonud see soovitud tagajärgi ning 1990ndate aastate teisel poolel USA huvi Venemaa suunal rauges. Venemaa oli muutunud ideoloogiliselt ohutuks ja majanduslikult teisejärguliseks riigiks, kelle rahvuslik koguprodukt ulatus samasse suurusjärku Mehhiko ja Brasiiliaga. Samas, peale 11. septembrit olukord muutus, Venemaa ja USA huvides tekkis uus tugev kokkupuutepunkt ning neist said strateegilised partnerid võitluses terrorismiga.

Maailma suurima majandusliku ja sõjalise jõuna mõjutab USA määravalt rahvusvaheliste suhete süsteemi olemust. George W. Bushi valitsemisajal on tugevnenud USA unilateraalne, mis kõige selgemalt väljendus Iraagi sõja alustamises³⁴. See oli samm, mis tekitas teravat kriitikat ka Bushi kodustes oponentides, rääkimata teistest riikidest. Bush defineeris USA rahvusliku huvina moslemimaailma demokratiseerumise, sest ainult see tagavat USA julgeoleku. Tema argumentatsioon eeldas, et elu diktatuuri tingimustes tekitab noortes moslemites frustratsiooni ja alandust ning seepärast pöörduvad nad terrorismi poole. Järeldus oli, et diktatuur tuleb likvideerida³⁵.

Selle argumendiga on raske nõustuda, sest jõuga demokraatiat eksportida ei saa. Jõuga on võimalik riike allutada, kuid demokraatia saab välja kasvada vaid ühiskonna sisemisest kultuurilisest, sotsiaalsest ja poliitilisest valmisolekust. See on poliitilise teooria aabitsatõde. Kui demokraatia eksport ei toiminud valgustusideoloogiast mõjutatud Venemaa puhul, siis sotsiaalses mõttes eelmodernsete moslemiriikide puhul seda loota on absurdne. Siit küsimus: kui Bush räägib demokraatia eksportist põhimõttel 'whatever it takes'³⁶, siis millest ta ikkagi räägib?

Ta räägib eelkõige USA rahvuslikest huvidest. Bushi jaoks on rahvuslikud huvid alusmõiste, demokraatia on sellest tuletatud. Seega on demokraatia muudetud eufemismiks, mis legitimeerib võimulolevate neokonservatiivide arusaama USA rahvuslikest huvidest universaalse tsiviliseeriva funktsioonina. Selle mõistmiseks on kasulik vaadata omaaegset Euroopa koloniaalriikide diskursust kolmandas maailmas, mis põhines sarnasel argumentatsioonil³⁷. Seda väljendati moderniseerimise, valgustamise, kultuuri, jt. universalistlike teooriate terminites, mis õigustasid pragmaatilise enesehuvi realiseerimist üldinimlike huvide ja ajaloo progressi esindamise sildi all. Euroopa koloniaalriike kujutati maailmaajaloo privilegeeritud agentidena ning kohalike vastupanu mitte enesekaitsena, vaid vastupanuna progressile. Diskursiivsete vahenditega loodi hierarhiline maailm, milles endale võeti ontoloogiliselt privilegeeritud positsioon ning realiseeriti selle kaudu oma vägagi pragmaatilisi huvisid.

different realities: EU and US policy towards Russia', Friends again? EU-US relations after the crisis, Transatlantic Book 2006.

³⁴ See väljendub ka paljudes teistes valdkondades, milles USA võtab endale eriõigused (Kioto protokoll jmt).

³⁵ George W. Bush, 'Freedom in Iraq and the Middle East', remarks at the 20th Anniversary of the National Endowment for Democracy, US Chamber of Commerce, Washington DC, November 6, 2003.

³⁶ vt. http://uspolitics.about.com/od/speeches/a/bush_speech_4.htm

³⁷ vt. Ernesto Laclau, 'Universalism, Particularism and the Question of Identity', Identities, Blackwell 2003.

Seega, 'demokraatia laiendamise' loosungi taga on eelkõige omaenda pragmaatiliste rahvuslike huvide kaitsmine. Paraku on see strateegia toonud ka tagasilööke, sest üldise veendumuse kohaselt on USA julgeolek praegu ohustatum kui enne sõda. USA rahvusvaheline maine, mis on rahvuslike huvide elluviimise üks põhiinstrumente, on madalam kui kunagi varem³⁸. USA neokonservatiivide strateegiline kultuur taastoodab rahvusvaheliste suhete süsteemis hobbsiliku anarhiat ja seega ka 'Marsilt pärit' Venemaad, kes eelistab oma rahvuslike huvide realiseerimisel jõu kasutamist läbirääkimistele.

EL esindab põhimõtteliselt erinevat strateegilist kultuuri, mille puhul ei eeldata, et meile kuulub 'tõde' ja neile 'kurjus'. EL ei usu traditsioonilise jõupoliitika efektiivsusesse ning püüab probleeme lahendada pigem läbirääkimistega. EL ise koosnebki läbirääkimistest, see on tema enda eksisteerimise peamine vorm. EL konstrueerib uut tüüpi strateegilist kultuuri jõuliselt ka Venemaa suunal, sest Venemaa on oma suuruse ja asukoha tõttu EL jaoks kriitilise tähtsusega. EL ja Venemaa 'nelja ühisruumi' koostööstrateegia näitab, et Venemaad peetakse oluliseks partneriks, teda ei soovita Euroopast välja sulgeda³⁹. Lühidalt: Euroopa töötab tingimuste loomiseks, mis aitavad Venemaal sisemiselt liikuda demokraatia suunas ning saada euroopalikuks riigiks.

Millest USA ja EL hoiakute erinevused tulenevad? Neokonservatiivsed analüütikud põhjendavad seda eelkõige 'paariariikide' ohjeldamise vajadusega, väites, et USA teeb seda ka EL eest⁴⁰. Teine põhjendus lähtub USA ja EL sõjalise võimsuse tohutust erinevusest, mis tingib erinevused ka arusaamades, kuidas maailm peaks toimima: 'kui sul on haamer, siis tundub iga probleem naelana, mis tuleb võimalikult tugevalt seina lüüa. Ja USA käes on väga suur haamer'⁴¹. Kolmas erinevuste põhjendus lähtub majandusest: suur osa EL väliskaubandusest on Venemaaga, Venemaa on talle ülioluline tooraineallikas jmt, kuid USA jaoks on Venemaa majanduslikult pigem teisejärguline. Edasi tuuakse välja erinevuse institutsionaalne põhjendus: EL kui ühenduse vorm erineb põhimõtteliselt USA kui ühenduse vormist. Selle tulemuseks on erinevused mitte ainult välispoliitikas, vaid ka üldisemates arusaamades sellest, mida tähendab riik, omavalitsus ja indiviidi õigused⁴². Kõige olulisem EL ja USA erinevus tuleneb ilmselt aga nende erinevast ajalookogemusest. Euroopal on negatiivne kogemus koloniaalajast ning ta on olnud ajaloo suurimate sõdade tallermaa. Peale Teist Maailmasõda alanud Euroopa integratsiooni idee lähtub veendumusest, et jõud ning tugevama õigus ei anna probleemidele tegelikke lahendusi.

Kirjeldatud EL ja USA erinevused on eriti olulised käimasolevate globaalsete jõuvahekordade muutuste kontekstis. Senise maailmasüsteemi toimimise üheks suuremaks probleemiks on kasvav ebavõrdsus rikaste ja vaeste riikide vahel⁴³, mis

³⁸ vt. sellega seoses Paul A. Goble'i artiklit 'Miks Ameerikat ei sallita', EPL, 27. oktoober, 2004.

³⁹ Seni ei ole koostöö olnud küll eriti edukas, kuid väljendab siiski selgelt mõlema poole strateegilist huvi.

⁴⁰ Robert Kagan, 'Power and Weakness', Policy Review, No. 113

(http://www.policyreview.org/JUNO2/kagan_print.html).

⁴¹ Tod Lindbergi toimetatud kogumikus leitakse, et see seletus võib kehtida EL riikide kohta eraldi, kuid mitte koosvõetuna. Järelikult on tegemist EL teadliku valikuga mitte võistelda USA-ga sõjaliselt (Tod Lindberg, A review of Beyond Paradise and Power: Europe, America, and the Future of a Troubled Partnership).

⁴² Patrick J. Garrity, Old Europe, New Europe. Review of Robert Kagan, Of Paradise and Power. America and Europa in the New World (<http://www.claremont.org/writings/030219garrity.html>).

⁴³ Seda erinevust illustreerib näiteks fakt, et iga lehm toob Prantsuse farmerile Euroopa Liidult dotatsiooni kaks ja pool eurot päevas, kuid maailmas on umbes kaks miljardit inimest, kelle päevasissetulek on sellest väiksem.

tekitab üha suuremaid pingeid ja konfliktsust. Väga oluline uue kujuneva maailmasüsteemi faktor on Hiina ja India jõuline majanduslik tõus ja sellega paratamatult kaasnev poliitiliste ja sõjaliste vahekordade muutus. Samuel Huntington väitis oma kurikuulsas 'tsivilisatsioonide konflikt' artiklis, et lääts peab uues situatsioonis ühelt poolt arendama oma majanduslikku ja sõjalist potentsiaali, et kaitsta oma huve ning teiselt poolt arendama arusaamist teistest⁴⁴. Üldistatult võib öelda, et USA teeb peamiselt esimest, EL aga teist. EL defineerib oma enesehuvi globaalse tasakaalu ja koostöö eesmärgist lähtuvalt, USA aga pigem põhimõttel 'West versus the rest'. USA neokonservatiivide retsept on olla tugevam kui olemasolevad või võimalikud konkurendid ning kasutada oma praeguse privilegeeritud positsiooni kaitsmiseks vajadusel ka sõjalist jõudu⁴⁵.

Millise järelduse võib eelöeldust teha Eesti jaoks? EL ja USA erinevus rahvusvaheliste suhete konstrueerimisel on Eesti rahvuslike huvide seisukohalt põhimõttelise tähtsusega. Asi on selles, et kuigi Venemaa roll maailmas on võrreldes varasemaga oluliselt nõrgenenud, on tema suurvõimu ambitsioonid paljuski säilinud⁴⁶. See, mida me Venemaa puhul praegu näeme, on endise impeeriumi vastumeelne tagasitõmbumine oma mõjualadelt, mille põhjuseks on võimuressursside piiratus⁴⁷. Samas näeme me ka püüdu säilitada olemasolevate vahenditega võimalikult suur kontroll 'lähivälismaa' üle. Kõige selgemalt väljendub see majandussuhetes, mille kaudu Venemaa näeb võimalust realiseerida ka oma laiemaid huvisid⁴⁸. Selles kontekstis on EL strateegiline eesmärk tuua Venemaa Euroopa majanduslikku ja väärtuste ruumi Eesti rahvuslike huvide seisukohalt erakordselt oluline. Ei ole põhjust arvata, et Euroopa mõjul Venemaa loobub jõust kui välispoliitika teostamise instrumendist. Samas on selge, et Venemaa strateegiliseks huviks on koostöö ja liitlассuhted Euroopaga. See on Venemaale vajalik nii USA unilateraalsuse tasakaalustamiseks kui ka toimetulekuks eksistentsiaalsete väljakutsetega lõunas ja idas. Eesti jaoks on tekkinud järgmine dilemma: USA on ajalooliselt väga oluline Eesti toetaja ja partner, kuid samal ajal taastoodab ta strateegilist kultuuri, mis potentsiaalselt riivab Eesti rahvuslike huve Venemaa suunal.

Mida halvem, seda parem

Eesti identiteedi konstrueerimisel Venemaa suunal eristub kaks vastandlikku hoiakut: 'mida parem, seda parem' ja 'mida halvem, seda parem'. Esimese järgi on Eesti huviks, vaatamata kibedale ajaloole, Venemaa hea käekäik. Venemaast peaks saama tugev ja euroopalik demokraatia ning mida kiiremini see õnnestub, seda parem ka meile⁴⁹. Teine suund eeldab, et Venemaa ei ole põhimõtteliselt võimeline saama normaalseks demokraatlikuks riigiks. Agressiivsus on Venemaa loomuses ja järelikult mida nõrgem ta on, seda parem meile, sest siis ei saa ta sekkuda meie asjadesse⁵⁰.

⁴⁴ Samuel P. Huntington, 'The Clash of Civilizations', Foreign Affairs, vol. 72. no.3, Summer 1993.

⁴⁵ Vt. Robert Kagani intervjuud ajakirjale Diplomaatia ...?

⁴⁶ Eesti seisukohalt on oluline tähele panna, et rikka ja vaese maailma lõhe kasv, Aasia majandusliku tõusuga seotud globaalne toorainevajaduse kasv ning rahvusvahelise terrorismi levik suurendavad Venemaa rolli maailma asjades.

⁴⁷ Vt. Trenin, 'Russia, the EU and the common neighbourhood', (www.carnegie.ru/en/pubs/media/73212.htm).

⁴⁸ Vt. Sergei Karaganovi juhtimisel Venemaa Välis- ja Kaitsepoliitika Nõukojas valminud dokumenti 'Kas Liit sünnib taas? Post-nõukogude regiooni tulevik' p. 3.9

(http://besia.ksg.harvard.edu/publication.cfm?program=CORE&ctype=paper&item_id=224).

⁴⁹ Seda suunda esindab näiteks välisminister Urmas Paeti ettekanne Riigikogus 13. detsembril 2005.

⁵⁰ Vt. Reesi-Reena Runnel, 'Eesti konstrueerimine president Meri Euroopa-diskursuses', BA töö, Tartu Ülikool 2000.

Nimetatud hoiakute aluseks on erinevad identiteedi funktsioonid ja tunnetuslikud mudelid. Esimene põhineb identiteedi siduval funktsioonil ja eeldab, et kuna Eesti ja Venemaa on juba geograafiliselt 'ühes paadis', siis oleks selle kõigutamine kahjulik mõlemale. Teise aluseks on identiteedi eristav funktsioon ning 'tsivilisatsioonide konflikti' mudel, mille puhul eeldatakse, et kuna Eesti ja Venemaa väärtused on põhimõtteliselt erinevad, siis tuleb Venemaast hoiduda nii kaugele kui võimalik⁵¹.

'Mida halvem, seda parem' diskursus kujutab endast analoogi USA neokonservatiivide ideoloogiale. Mõlema aluseks on essentsialistlik eeldus oponenti 'sisemisest kurjusest', mis hüperboliseeritakse tema olemust kujundavaks struktuurseks printsipiiks. Selle kaudu konstrueeritakse kahemõõtmeline maailm põhimõttel 'kas meiega või meie vastu'⁵². Tegemist on tüüpilise mütoloogilise teadvuse avaldusvormiga⁵³, mis toimib lihtsa sofismi kaudu: 1. igal rahval on oma ürgolemus, mis ajas ei muutu; 2. Venemaaga on teinud minevikus meile kurja; 3. järelikult teeb ta seda ka edaspidi ning seda tuleb pigem karta kui kahetseda. Seega, essentsialism lähtub Venemaa analüüsil mitte objektiivsetest sotsiaalmajanduslikest protsessidest ning nende poliitilistest väljunditest, vaid pigem subjektiivsetest faktoritest, näiteks Putini KGB minevikust, mis 'kinnitab' Venemaa 'olemuslikku kurjust'⁵⁴. Seda laadi analüüsi ilmekaks näiteks on kimbatus: miks EL ei saa meist aru ja ei seisa piisavalt Eesti huvide eest Venemaa suunal? Taoline küsimuseasetus reedab, et rahvusvaheliste suhete toimimist mõistetakse mitte rahvuslike huvide, vaid valgustusideoloogia paradigma raames. Eeldatakse, et meie partnereid EL-s tuleb valgustada, milline Venemaa 'tegelikult on', sest ilma meieta ei suuda nad näha läbi Venemaa riukaid ning iseennast ja ka meid tema 'kurjade plaanide' eest kaitsta⁵⁵.

Tuleb rõhutada, et tavateadvuse puhul on essentsialism normaalne ja loomulik hoiak, sest 'maailm ju koosneb asjadest'⁵⁶. Ebatavaline on aga selle hoiaku tugevus ka akadeemilistes- ja kultuuriringkondades. Äärmuslik näide on 'Eesti kultuuritegelaste pöördumine seoses Eesti pideva süüdistamisega Venemaa poolt inimõiguste rikkumises' 17. veebruarist 2005, milles venekeelset vähemust nimetatakse vabadusvõitluse aja hingusest kantud terminites 'tsiviilokupatsiooniks' ja 'agressiooni jätkamiseks'⁵⁷. Ka president Rütli keeldumine Putini küllakutsest tähistada 60. aasta möödumist viimasest sõjast koos enamuse teiste Euroopa riigijuhtidega Moskvast kuulub samasse ritta. Arvestades Rütli populaarsust ja mõju rahva hulgas tugevdas see samm oluliselt eestlaste hirmuidentiteeti⁵⁸.

Samas tuleb mõnda, et essentsialismil on Eesti rahvusteoreetilises mõtlemises väga pikaajalised traditsioonid. Näiteks kirjutas Jüri Uluots omal ajal sellest, et venelane ongi

⁵¹ vt. selle kohta Jüri Saare 'Tsvivilisatsioonide kokkupõrke teooria retseptioonist Eestis', Akadeemia, nr. 7, 1998.

⁵² Vt. G. W. Bushi kõnet aadressil <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html>

⁵³ Vt. mütoloogilise teadvuse käsitlust Peeter Vihalemma, Marju Lauristini ja Ivar Tallo artiklis

'Development of Political Culture in Estonia', Return to the Western World, Tartu University Press 1997.

⁵⁴ Vt. näiteks Anders Aslund, 'Putin's Decline and America's Response', Policy Brief, vol. 41, August 2005.

⁵⁵ Näiteks kirjutab Kadri Liik antud seoses: 'Asjad võiksid pisut teistmoodi olla, kui Euroopa suurriike juhiksid pisut julgemad ja põhimõttekindlamad inimesed – praegu kahjuks on liidrite seis väga vilets', Postimees, 5. november, 2005. Vaata võrdluseks Roderic Lyne artiklit 'Russia in the EU? We should never say never', Europe's World, Spring 2006.

⁵⁶ Rogers Brubaker "Ethnicity as Cognition." With Mara Loveman and Peter Stamatov. Theory and Society 33 [1] (2004): 31-64.

⁵⁷ Vt. 'Venemaa süüdistused on laim', Postimees, 5. märts, 2005

⁵⁸ vt. Marju Lauristin, 'Eesti identiteet ja Läti läbimurre', EPL, 12. märts, 2005.

oma loomu poolest agressiivne, mille määrab ära tema 'antropoloogiline substants'⁵⁹. Oskar Loorits käsitles eestlaste eneseteadvust muuhulgas ka uurali ja aaria algete vastuolu terminites⁶⁰. Kui eelmise sajandi 40ndatel aastatel oli taoliste seisukohtade aluseks olev metodoloogiline hoiak mõistetav, sest kuulus sotsiaalteaduse peavoolu, siis praegu on see aga juba selge anakronism⁶¹.

'Mida halvem, seda parem' diskursust taastoodab massiivselt igapäevane Eesti meedia, mis kujutab Venemaad pea eranditult 'kurjuse impeeriumi' võtmes. Näiteks kirjutab endine suursaadik Mart Helme järgmist: 'Mida me aga ilmtingimata propageerima ja toetama peaksime, on Euroopa suurriikide poolt praegu Venemaa suhtes aetava reaalpoliitika asendamine Venemaasse kui imperialistlikku riiki realistlikult suhtuva poliitikaga, mille kõige olulisemaks komponendiks on see, et täitmatule moolokile ei tohi tuua ohvreid, ükskõik kui väikesed ja tähtsusetud need algul ka ei tunduks'⁶². Talle sekundeerib suursaadik Harri Tiido: 'Puhuti näib läänes tegemist olevat mitmetasandilise soovimatuse ahelaga. Esiteks ei soovita tõest teavet Venemaa kohta saada. Teiseks, info saamise korral ei soovita seda uskuda. Kolmandaks, uskumise puhul ei soovita seda poliitilistel kaalutlustel kasutada. Kohati on olukord tõeliselt masendav ja näib, et mitte meie, vaid hoopis mitmed lääneriigid kipuvad elama minevikus...'⁶³.

'Mida halvem, seda parem' hoiakut taastoodab ka 'vene kaardi' kasutamine Eesti sisepoliitikas, mille näiteks on piirilepinguga seonduv⁶⁴. Vastavat psühholoogilist mehhanismi nimetatakse motiivide atribuutsiooniks, st. oma hirmudest tulenevate motiivide ülekandmiseks 'teisesse'. Kui oponendi motiivid on tema 'sisemisest kurjusest' lähtuvalt 'kindlaks tehtud', siis prognoositakse nende alusel ka tema tulevikukäitumist. Kuna see saab olla ainult ründav, siis tuleb võimalikku kahju ennetada omapoolse kaitseaktiga. Tulemusena tekib suletud ring, kus diskursiivselt taastoodetakse asju, mida taheti ära hoida.

Eesti-Vene piirilepingu epopöa viimane vaatus kulges just selle stsenaariumi järgi. Suvel 2005 läksid piirilepingu teksti sisse klauslid viitega Tartu rahule, mis oli justkui vajalik Venemaa tulevase võimaliku ebasõbraliku akti ennetamiseks. Kuna tegemist oli Eesti-poolse eelneva lubaduse rikkumisega, siis oli oodatav, et Venemaa vastab hiljem samaga. Seega, iseenda hirmudest (või poliitilisest kalkulatsioonist, mis selle ära kasutas) tulenev prognoos muudeti oma ennetava kaitseakti kaudu isetäituvaks prohvetluseks ning käitudes vaenlasena sunniti ka oponendi samaks. Tabava üldistava järelduse Eesti julgeolekudiskursuse olemuse ja selle rakendamise kohta on teinud Merje Kuus: 'üleminek on toimunud mitte välistavalt kaasavale julgeoleku mõtestamisele, vaid välistamiselt, mis põhines sõjalise ohu mõistele, uut tüüpi välistamisele, mis põhineb kultuurile ja väärtustele'⁶⁵.

⁵⁹ Jüri Uluots, 'Eesti ja Vene sotsiaalpoliitilisest ideoloogiast', Seaduse sünn, Ilmsamaa 2004, lk. 400.

⁶⁰ Vt. Ülo Tedre, 'Mida arvasid Oskar Loorits ja teised õpetatud eesti mehed eestlaste iseloomust', Mis on see ise: tekst, tagapõhi, isikupära, Collegium Litterarum 11, 1999, lk. 111.

⁶¹ vt. sellega seoses Andrei Hvostovi käsitlust Mart Laari raamatu 'Äratjad' kohta artiklis 'Ajalugu – kaemus, aga mitte teadus', Sirp, 1. juuli, 2005

⁶² Mart Helme: Moolok Moskvast tahab süüa, EPL, 2. detsember, 2004.

⁶³ Harri Tiido, Virtuaalpoliitika Venemaal, Diplomaatia, 26. november, 2005.

⁶⁴ Vt. sellega seoses ka Eiki Berg ja Saima Oras, 'Eesti piiritlemine läbirääkimistel', Eesti tähendused, piirid ja kontekstid, Tartu Ülikooli Kirjastus.

⁶⁵ Merje Kuus, 'Toward Cooperative Security? International Integration and the Construction of Security in Estonia', Millennium: Journal of International Studies, vol.31, no.2, 2002.

Mida parem, seda parem

'Mida parem, seda parem' hoiakut esindab näiteks endise välisministri Toomas Hendrik Ilvese artikkel 'Eesti poliitika euroopastumine': 'Paljud Eesti-Vene probleemid tulenevad vääritimõistmisest, kuid ka Vene sisepoliitilisest debatist. Mõned sealsed ringkonnad koguvad sisepoliitilisi plusspunkte Eesti ründamisega, kuid neile ei ole vaja kaasa aidata omaenda põhjendamatute rünnakutega. Pigem on vaja positiivseid samme. Igale eestlasele peaks selge olema, et mida rohkem toetame demokraatlikke tendentse Venemaal, ka tasakaalustatud ja heatahtliku käitumisega, seda väiksemad on impeeriumimeelsete šansid oma programmi läbi suruda'⁶⁶. Taolist hoiakut potentsiaalselt tugevdavaks majanduslik-strateegiliseks faktoriks on Eesti liikmelisus ELs ja NATO, mis peaks looma soodsa pinnase ka vastava identiteedi tugevnemisele.

'Mida parem, seda parem' diskursus eeldab, et meie praeguse Vene probleemi tuum ei ole mitte tema sisemises kurjuses, vaid erinevuses. Me mõistame oma ajalugu, riike ja ühiskondi paljuski erinevalt. See ei ole totaalne, kuid piisav teineteise mittemõistmiseks. Erinevused tulenevad sotsiaalsetest, majanduslikest, geograafilistest ja paljudest teistest faktoritest ja on selles mõttes paratamatud. Nendel erinevustel on potentsiaal kasvada ka konfliktiks, kuid see ei ole ettemääratud, vaid sõltub paljuski sellest, kuidas pooled oma suhteid konstrueerivad⁶⁷.

'Mida parem, seda parem' ideoloogia eeldab, et Vene probleemi lahendus ei saa tulla valgustuslikku laadi tegevusest, kus teisele poolele üritatakse selgitada, 'kuidas asjad tegelikult on', vaid huvide ja eesmärkide ühisosa leidmisest. Kui eeldada, et probleemiks on mitte oponendi 'kurjus', vaid eelkõige poolte erinevused, siis tekib eeldus refleksiivse empaatiaks, mis tähendab võimet asetada end 'nende' rolli, sisseelamist 'teise' tunnetesse ja maailmatajusse. Refleksiivse empaatia puhul püütakse oma hirmude ülekandmise asemel teist mõista⁶⁸. Venemaa puhul tähendaks see püüdu analüüsida tema erakordsete mõõtmetega siseprobleeme, mis on tekkinud viimase viieteistkümnede aasta jooksul ning kognitiivseid ja emotsionaalseid protsesse, mis seda inimeste hoiakutes ja ka riigi poliitikas väljendavad. Refleksiivsel empaatial põhinev identiteet eeldab, et Eesti rahvuslikes huvides on defineerida Venemaa mitte vaenlasena, vaid partnerina isegi siis, kui ta partnerina ei käitu⁶⁹. Aluseks on siin mitte niivõrd uustestamentlik eetika, kuivõrd pragmaatiline enesehuvi ja oma ressursside kaine hindamine. Refleksiivsest empaatiast lähtuv poliitika püüab näha põhjusi, miks partnerlussuhe Venemaale praegu üle jõu käib ning töötab selle nimel, et kaasata Venemaa euroopalikku poliitilisse ruumi.

Kas meil on võimalik empaatiliselt mõista näiteks Venemaa süüdistusi Eesti aadressil venekeelse vähemuse diskrimineerimises? Tavaarusaama järgi kasutab Venemaa seda süüdistust teadlikult valetades, sest 'Eestis ju ei ole diskrimineerimist'. Refleksiivsest empaatiast lähtuv analüüs püstitab aga hüpoteesi, et see ongi viis, kuidas Venemaa asju näeb. See tuleneb tema ajaloost ja psühholoogiast, aga ka huvidest. Mis on Venemaa huvid antud seoses? Ilmselt tuleks siin eristada emotsionaalne ja pragmaatiline aspekt.

⁶⁶ Toomas Hendrik Ilves, 'Eesti poliitika euroopastumine', Luup nr. 6, 17. märts, 1997.

⁶⁷ Teineteise mittemõistmise põhjustest ja mehhanismidest rahvusvahelistes suhetes vaata Ole R. Holsti, 'Cognitive Dynamics and Images of the Enemy', Journal of International Affairs, vol. 2, no.1, 1967.

⁶⁸ Vt. Marc Howard Ross, 'Psychocultural Interpretation Theory and Peacemaking in Ethnic Conflicts', Political Psychology, vol. 16, no.3, 1995.

⁶⁹ 'Vaenlane' on kahe poole ühine produktsioon, fenomenoloogilises sotsioloogias nimetatakse seda rektifikatsiooniks.

Peale NL lagunemist jäi Venemaast väljapoole 25 miljoni suurune diaspora. Kas nende käekäik võib olla Venemaale emotsionaalselt oluline? Kui meile on emotsionaalselt oluline soome-ugri päritolu rahvaste käekäik Venemaal, siis ilmselt ei ole patt eeldada, et sama tunne võib olla omane ka venemaalastele.

Mis võiks olla Venemaa pragmaatiline huvi antud seoses? Tuleb arvestada, et Venemaa kujutab endast väga spetsiifilist paljurahvuselist riiki, kus traditsiooniline rahvusriik lääne mõistes on jäänud välja arenemata. See mõjutab oluliselt venelaste hoiakuid rahvusluse (eriti mitte-vene rahvusluse) suhtes, mida tajutakse ohuga Venemaa riigitüübile ja 'vene ideele'⁷⁰. 2000. aasta Venemaa rahvusliku julgeoleku kontseptsioonis on rahvuslusega seotud võimalikele ohtudele pühendatud eraldi osa, mille sisuks on tõdemus, et etnotsentrism kujutab endast tõsist ohtu Vene riigi terviklikkusele. Seega, mitte-vene rahvuslus omab venelaste jaoks julgeolekupoliitilist ja spetsiifilist mitte-kultuuri tähendust⁷¹, olles tavateadvuse essentsialistlikus maailmakäsitluses hõivanud 'kurjuse' subjektipositsiooni⁷².

Meie jaoks on oluline näha, et sarnane arusaam valitseb ka mitte-eestlaste seas. Ka nende puhul suur enamus leiab, et eestlaste natsionalism on peamine Eesti probleemide allikas ning et Eesti riik on nende suhtes ebaõiglane⁷³. Tõrjutuse ja teisejärgulisuse tunne on omane mitte ainult tavainimestele, vaid ka kõrgintellektuaalidele⁷⁴. Kuivõrd arukas on eeldada, et nad valetavad ja on diskrimineerimise jutu lihtsalt välja mõelnud? Tõenäoliselt mitte väga. Mõistlikum on eeldada, et see ongi viis, kuidas nemad asjast aru saavad. Selle aluseks on tavamõistuse loomulik essentsialism, millega me ei pruugi nõustuda, kuid mida tuleb vastastikuste suhete korraldamisel kindlasti arvestada.

Ei ole mingit kahtlust, et Vene välispoliitika kasutab venekeelse vähemuse diskrimineerimise süüdistust ära oma huvides, tõstatades selle teema just siis, kui see on talle kasulik⁷⁵. See kuulub Venemaa traditsioonilise reaalpoliitika arsenalis. Kuid Eesti seisukohalt on oluline näha pigem nende süüdistuse laiemat kultuuripsühholoogilist ja ajaloolist tausta ning seost sellega, kuidas Venemaa konstrueerib oma riikliku julgeoleku mõistet. Kui eesmärgiks on Venemaa süüdistuste lõppemine, siis ei tasu võidelda tuuleveskitega, mängides end ise 'vaenlase' subjektipositsioonile. Selle asemel, et katsuda rammu küsimuses 'kumma ajalookäsitlus on õigem' tuleks püüda leida mingi intelligentsem taktika.

Teine refleksiivsele empaatialle põhineva analüüsi näide on seotud Putini kurikuulsa kõnega, milles ta väitis, et NL lagunemine oli Venemaa jaoks suurim 20. sajandi katastroof⁷⁶. Kas mingis kontekstis on võimalik nõustuda, et Putinil ja enamusel venemaalastel, kelle arvamust ta esindab, on põhjust nii tunda ja arvata? Putinit saab

⁷⁰ vt. Margot Light, 'In Search of an Identity: Russian Foreign Policy and the End of Ideology', The Journal of Communist Studies and Transition Politics, vol.19, no.3, September 2003, p. 49.

⁷¹ Vt. Raivo Vetik, 'A Semiotic Model of Ethnic Conflict – The Cases of Russia and Estonia', Inter-Ethnic Relations in Estonia 1988-1998, Tampere University Press 1999.

⁷² vt ka Kadri Liigi analüüsi, mille kohaselt on 'eksistentsiaalse, identiteediga seonduva vimma kujunemine taustaks ja filtriks, mille baasilt ja mille läbi Venemaa Balti riike näeb', 'Idarindel muutusteta', Diplomaatia, 27. detsember, 2005.

⁷³ Vt. Integratsiooni Monitooring 2005.

⁷⁴ Vt. Sergei Issakov, PM, 14. jaanuar, 2006.

⁷⁵ Vt. Ariel Cohen & Yevgeny Volk, 'Recent Changes in Russia and Their Impact on US-Russian Relations', Background, no. 1734, March 9, 2004.

⁷⁶ Vt. <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/4480745.stm>

tõlgendada kahel viisil. Üks tõlgendus on, et Putini sõnad paljastasid tema imperialistliku hoiaku ja soovi taastada NL. Teine võimalik tõlgendus on, et ta väljendas pigem venelaste sisetunnet 'vene idee' ebaõnnestumise pärast: oli suur eesmärk, mille nimel elati, kuid ühel hetkel selgus, et ohvrid on toodud asjata. Venemaa unistuseks oli kanda teistele eeskujuga andvat vaimset ja tsiviliseerivat globaalset missiooni, kuid reaalsuses ei suutnud ta pakkuda isegi elementaarset turvalisust ja heaolu. Intervjuus ajalehele Bild mõni päev oma kurikuulsast kõnest hiljem möönis Putin, et Balti riikide jaoks oli hoopis 1940. aasta tragöödia ning et Balti riikidel on õigus oma ajalookäsitlusele. Kas sellest võib järeldada, et ta ei pidanud oma eelmises kõnes silmas uut sõjakäiku naaberriikide vastu? Kui sellega nõustuda, siis kas Venemaa viimase kümnekonna aasta kaotuste taustal võiksime ka meie möönda, et venemaalastel võib olla põhjust pidada järgnenud sündmuste ahela algmomenti traagiliseks⁷⁷?

EL-s on refleksiivne empaatia domineeriv hoiak Venemaa suunal, sest see vastab EL riikide rahvuslikele huvidele. See on ka Eesti rahvuslik huvi. Tuleb möönda, et refleksiivse empaatia kujundamine Venemaa suhtes on meie jaoks ajaloolistel ja inimlikel põhjustel emotsionaalselt raske. Venemaa on toonud Eestile erakordseid kannatusi. Soome kogemus, mis on vähemalt sama hull kui meie oma, kinnitab, et see ei ole siiski võimatu, kui põhineb pragmaatilisele enesehuvile ning oma ressursside kainele hindamisele. Venemaa seisab oluliste valikute ristteel ning edasiliikumise suund sõltub mitte ainult sisemistest arengutest, vaid ka väliskeskonna tingimustest.⁷⁸ Oma võimaluste piires kujundab seda ka Eesti.

3.2. Marginaalsuse lõks

Kuidas toimub Eesti identiteedi konstrueerimine suhetes mitte-eestlastega? Kas nad on 'omad' või 'võõrad'? Avalikus debatis on esindatud mõlemad hoiakud. 'Võõra' diskursuses on mitte-eestlased eelkõige 'probleem', 'oma' diskursuses aga on probleemiks pigem nende rõhuv alaeesindatus Eesti valitsemisasutustes ja massiivne üleesindatus kõikvõimalikes paranduslikku tüüpi asutustes. Nimetatud hoiakute analüüs eeldab kõigepealt rahvusküsimuse globaalse konteksti ja teoreetiliste vaidluste käsitlemist.

Rahvusküsimuse globaalne kontekst

Viimastel aastakümnetel suurenenud globaalsete migratsioonivoogude kasvu võib seostada eelkõige kasvava riikidevahelise polariseerumisega: ühel pool on rikkad lääneriigid, mis muutuvad üha rikkamaks, ning teisel pool vaesed arenguriigid, mille suhteline vaesus suureneb veelgi. ÜRO Arenguprogrammi andmeil on maailma viie rikkaima ja viie vaeseima riigi sissetulekute erinevuse dünaamika olnud järgmine: 1997. aastal oli see 74-kordne, 1990. aastal 60-kordne ja 1960. aastal 30-kordne⁷⁹. Taolise erinevuse üheks tagajärjeks on ulatuslik majanduslik migratsioon vaestest maadesse rikkastesse, mis iseloomustab kogu Teise maailmasõja järgset perioodi. Teatud määral migratsioon nõrgenes alates 1970ndatest aastatest seoses majanduskriisiga, kuid hiljem

⁷⁷ Vt. samas seoses ka Fiona Hill, 'Managing the Russian Dilemma', Friends again? EU-US relations after the crises, Transatlantic Book 2006, p.174.

⁷⁸ vt. sellega seoses Margot Light, 'In Search of an Identity: Russian Foreign Policy and the End of Ideology', The Journal of Communist Studies and Transition Politics, vol.19, no.3, September 2003, p.

56

⁷⁹ vt. Global Human Development Report 1999.

kasvas taas⁸⁰. Tulemusena on enamik tänapäeva riike oma elanikkonna koosseisult paljurahvuselised. ÜROs on etniliselt homogeeniseid riike alla 10%⁸¹, umbes kolmandikus maailma riikides ei ületa ükski etniline grupp 50% elanikkonnast⁸².

Kuigi immigrandid on lääne ühiskondadele majanduslikel ja demograafilistel põhjustel hädavajalikud, asetab sotsiaal-majanduslike suhete loogika ja domineeriv identiteedikultuur nad ühiskonnas marginaalsesse positsiooni. Uuringud näitavad olulisi erinevusi esimese ja teise põlvkonna immigrantide hoiakutes sellesse⁸³. Esimene põlvkond, kes omal ajal kodumaalt lahkus, võrdleb ennast endiste kaasmaalastega lähteriigis ning näeb pigem oma majanduslike eeliseid. Teine põlvkond saab end võrrelda vaid kohalikega ja näeb eelkõige ebavõrdsust, mis tekitab frustratsiooni ja millel on ebasoodsate asjaolude kokkulangemisel potentsiaal kasvada vägivaldseteks protestiaktatsioonideks.

Lisaks sotsiaal-majanduslikele ebavõrdsusele tekitab probleeme ka laiem struktuurne vastuolu, mis väljendub vastuvõtva ühiskonna hoiakute kahepalgelisuses. Lääneriikide ametlikul tasandil domineeriv poliitiline korrektsus eitab põhirahvuse natsionalismi⁸⁴, kuid laienev migratsioon nendesse maadesse taastoodab seda üha tugevamas vormis. Tekib 'kahekordse teadvuse' fenomen ja ebamäärasus, mis on aluseks kõikvõimalikele vääriti tõlgendustele ja selle pinnalt tekkivatele konfliktidele. Edukas integratsioon eeldaks sisemiselt järjekindlat lähenemist, mis ühelt poolt võtaks maha põhirahvuse hirmud seoses rahvusriikluse säilimisega ja teiselt poolt fikseeriks migrantide kaasamise mehhanismid.

Kuidas ühendada rahvusriikluse ideoloogia ja suurenevad migratsioonivood? Rahvusriiklus on olemuslikult seotud demokraatiaga, mõlemad tekkisid ühel ajaloolisel perioodil täiendades teineteist. Kuid demokraatia institutsioonid loodi kultuuriliselt suhteliselt homogeenise ühiskonna jaoks. Demokraatia teooria klassiku John Stuart Mill'i järgi on 'demokraatia riigis, kus elavad erinevad rahvused, peaaegu et võimatu'. Kuna praeguseks on traditsioonilised rahvusriigid muutunud mitmekultuurilisteks, siis on demokraatia toimimises tekkinud olemuslik probleem. Seega, kui demokraatlikud riigid soovivad jääda demokraatiateks, tuleb leida uued institutsionaalsed mehhanismid mitmekultuurilisusega toimetulekuks ning 'marginaalsuse lõksu' avamiseks.

Uute institutsioonide kujundamisel on põhiküsimuseks senise rahvusriikluse ja uue mitmekultuurilisuse põhimõtete vahekord. See on praeguses poliitikateoorias üks keskseid vaidlusteemasid, mille väljenduseks on nii arutelud grupiõiguste võimalikkuse üle liberaalses ühiskonnas kui ka etnilisuse rolli üle tänapäeva maailmas üldse. Traditsiooniline moderniseerumise teooria peab etnilisust anakronismiks ja heidab selle kõrvale (Karl Deutsch). Samas tugevneb üha enam nende hääl, kes räägivad etnilisuse rehabiliteerimise vajadusest sotsiaalteoorias. Elu on näidanud, et puhtformalistlik 'poliitilise rahvusluse' käsitlus, mis peavoolus domineerib, ei ole adekvaatne. Üheks formalistliku lähenemise väljenduseks on näiteks lääne rahvusluse kui progressiivse ja

⁸⁰ Oluliseks migratsiooni lähtepunktiks on saanud ka post-kommunistlikud riigid.

⁸¹ Anthony D. Smith, *Nations and Nationalism in Global Era*, Polity Press 1995.

⁸² R. Cohen, 'Conclusion: Ethnicity, the State, and Moral Order', *Ethnicity and the State*, Transaction Publishers 1993.

⁸³ Vt. Portes&Zhou, 'The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants', *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 530, pp. 74-96, 1993.

⁸⁴ Kuivõrd natsionalismis nähakse eelmise sajandi maailmasõdade peamist allikat, on see ametlikus läänemaailmas omandanud tugevalt negatiivse konnotatsiooni.

ida rahvusluse kui regressiivse tüpologia, mille aluseks on seisukohal, et esimene põhinevat üldinimikel väärtustel ja teine partikulaarsel etnilisel kultuuril⁸⁵. Tegemist on analoogiaga eelpoolkäsitatud koloniaalsele diskursusele. Mitmed uuemad uuringud näitavad, et eelarvamused, stereotüübid ja etnotsentrism on inimgruppide toimimise üks põhimehhanisme, mis täidab ka mitmeid positiivseid sotsiaalseid funktsioone. Seega on grupiidentiteedi kujundamine ilma grupikonfliktita problemaatiline⁸⁶. Järelikult tuleb sellega ka integratsioonipoliitika kujundamisel arvestada.

Rahvusriiklus ja vähemuste kaasamine

Struktuurselt on Lääne Euroopa riikide immigrantide ja meie venekeelse vähemuse olukord sarnased. Ühelt poolt ei tohiks silmi sulgeda vähemuste marginaalsuse tõttu tekkinud rahulolematuse ees, mis halbade juuste kokkusattumisel võib ka Eestis võtta ohtlikud mõõtmad. Teiselt poolt on oluline rahvusriikluse ja mitmekultuurilisuse põhimõtete sobiva proportsiooni leidmine.

Milles mitte-eestlaste marginaalsus väljendub? Struktuurses mõttes taastoodab seda kogu see objektiivne olukord, mis peale taasiseseisvumist tekkis, kus impeeriumirahvus muutus vähemuseks. Uues olukorras kadusid mitmed endised privileegid ning vähene riigikeele oskus ja sotsiaalsete võrgustike nõrkus tingis nende üldise sotsiaal-majandusliku seisundi halvenemise võrreldes eestlastega. Samas taastoodavad mitte-eestlaste marginaalsust ka 1990ndate aastate alguses tehtud rahvuspoliitilised valikud, eelkõige kodakondsuspoliitika. Äärmuslikul kujul väljendas seda üks tolleaegne Riigikogu liige: tuleb vastu võtta sellised seadused, et venelased tunneksid maa põlemist oma jalge all. 1990ndate lõpus sõnastatud integratsiooni programm tähistas küll ideoloogilist muutus kaasamise suunas, kuid praktikas taandus pigem projektipõhiseks tegevuseks, mitte aga terviklikuks riiklikuks poliitikaks. Eesti keele õpetamisel mitte-eestlastele on tehtud suurt tööd ja vaieldamatuid edusamme, kuid vähemuste sotsiaal-majanduslik ja poliitiline integratsioon on jäänud tahaplaanile⁸⁷.

Järelikult oleksid vajalikud uued sammud, mis just neid valdkondi rõhutaksid. Alustada saaks juba terminoloogiast. Praegune termin 'mitte-eestlane' määratleb pigem meid endid. Kui me ütleme, et venelane on mitte-eestlane e. mitte-mina, siis selle kaudu määratleme me ka iseennast, kuivõrd identiteet konstrueeritakse suurel määral selle kaudu, kes me ei ole⁸⁸. Näiteks sagedane lause ajalehes 'vene rahvusest isik pani toime kuriteo' taastoodab positiivset minapilti, sest 'meie' oleme need, kes kuritegu toime ei pane, seda teevad 'nemad'. Kas üheks võimalikuks lahenduseks oleks mingi uue termini, näiteks 'eestivenelased' (või 'venekeelsed eestlased'?) sisseviimine? Uus termin peaks rõhutama Eesti identiteedi siduvat funktsiooni kaasmaalaste suhtes, kes ei ole etnilised eestlased. Uus terminoloogia peaks konstrueerima vähemusrahvusi mitte 'võõra', vaid 'omana'⁸⁹.

⁸⁵ vt. nimetatud lähenemise kriitikat artiklis Vetik, R. & Rikmann, 'Review: David J. Galbreath, Nation-Building and Minority Politics in Post-Socialist States: Interests, Influences and Identities in Estonia and Latvia'. *Europe-Asia Studies*, vol.58, no.2, 2006.

⁸⁶ Vt. Kristen Renwick Monroe et al., 'The Psychological Foundations of Identity Politics', *Annual Review of Political Science*, vol. 3, 2000, pp. 419-447.

⁸⁷ Konsultatsioonifirma Ernst&Young viis aastal 2005 läbi integratsiooniprogrammi vahehindamise, mis tõi põhjalikult välja nii integratsioonialased saavutused kui ka puudused.

⁸⁸ Vt. Vilho Harle, 'Otherness, Identity and Politics. Towards a Framework of Analysis', *European Legacy*, 1996.

⁸⁹ Kaaluda võiks ka uue kunstliku termini loomist analoogselt näiteks terminiga BBC (British Born Chinese), mida kasutatakse Suurbritannias, vt. Miri Song, *Choosing Ethnic Identity*, Polity Press 2003, p. 111.

Kaasamine ei saa aga piirduda ainult terminoloogia ja teoreetiliste arutlustega. Vaja oleks tugevaid samme ka praktilises rahvuspoliitikas, mis annaksid signaali, et Eesti riik on ühemõtteliselt läinud üle kaasamisele. Üks võimalik ja olulise määrgilise tähendusega samm poliitilise integratsiooni sfääris oleks kodakondsuse teema väljatoomine tabude tsoonist ja uue debati alustamine. Eestis on suur hulk inimesi, kes on siin sündinud, kuid kellel ei ole kodakondsust. EL tööturu avamine pikaajalise alalise elaniku staatusega elanikele võiks siin olla üheks arutluse aluseks, sest tekkinud on absurdne olukord, kus alalise elaniku staatusega inimesel on EL-s osaliselt isegi suuremad õigused kui uute liikmesriikide kodanikul. Teiseks ja olulisemaks aluseks kodakondsuse teema päevakorda võtmisel on eestlaste hoiakute muutumine. Eesti ühiskonna integratsiooni monitooringud näitavad, et kui aastal 2000 toetas siinsündinud mitte-kodanikele kodakondsuse andmist lihtsustatud korras 36 protsenti eestlastest, siis aastal 2005 oli see number tõusnud juba 53 protsendile⁹⁰.

Peamine kodakondsusdebati avamise vajadus tuleneb aga asjaolu, et senine kodakondsuspoliitika on sisuliselt oma funktsiooni täitnud. Ohud, mis eksisteerisid 1990date aastate alguses on kadunud. Välistav kodakondsuspoliitika oli omal kohal kümnekond aastat tagasi, sest kindlustas Eesti rahvusriikluse taastamise⁹¹. Praegu on täiesti uus situatsioon, rahvusriik on üles ehitatud ja me oleme 'tagasi läänes'⁹². Eesti ees seisavad põhimõtteliselt uut tüüpi väljakutsed üleilmastavas maailmas. Neid arvestades oleks ratsionaalne loobuda kodakondsuse käsitlusest, mis sobis eilse päeva ülesannete lahendamiseks⁹³.

Samas ei saa üleminek uuele kodakondsuskäsitlusele olla ühepoolne ja terviklikust sotsiaalsest kontekstist väljarebitud akt. Kaasamise ideoloogia tugevnemine Eesti identiteedi konstrueerimisel suhetes eestivenelastega saab toimuda vaid Eesti rahvusriikluse tugevnemise pinnal, mis vähendab põhirahvuse hirme globaliseeruvast maailmas. Rahvusriiklus on ja nähtavas tulevikus ka jääb peamiseks inimrühmade ühiselu korraldamise vormiks. Üleskutsed loobuda rahvusriiklusest ning siirduda post-rahvuslikku ajajärku ei ole tõsiselt võetavad, sest tervikuna ei suuda ükski teine

⁹⁰ Vt. Integratsiooni Monitooring 2005.

⁹¹ Siinkohal võib viidata, et 1991. aasta iseseisvusreferendumil hääletas iseseisvuse poolt vaid kuni neljandik mitte-eestlasi (vt. Raivo Vetik, 'Ethnic Conflict and Accommodation in Post-Communist Estonia', *Journal of Peace Research*, vol.30, No.3, August 1993, pp.271-280).

⁹² vt. Aleksei Semjonovi eristust 'integratsioon kaasamise kaudu' versus 'kaasamine integratsiooni kaudu' artiklis 'Estonia: Nation-Building and Integration – Political and Legal Aspects', *National Integration and Violent Conflict in Post-Soviet Societies*, Rowman&Littlefield Publishers 2002.

⁹³ Peamine takistus kodakondsuse teema väljatoomiseks tabude tsoonist tuleneb asjaolust, et see hakkaks oluliselt mõjutama Eesti sisepoliitikat, sest muudaks potentsiaalsete valijate struktuuri. Võib eeldada, et parteid, kes sellest kindlasti võidaksid on Isamaaliit ja Keskerakond. Eesti rahvuspoliitilises loogikas täidab Isamaaliit agitaatori, Keskerakond aga pragmaatiku rolli. Agitaatorid peavad silmas strateegilisi huve, rõhutades põhimõtteid, pragmaatikud peavad silmas taktikalisi huve, rõhutades stabiilsust. Mõlemad on rahvuse kui terviku seisukohalt vajalikud, sest täiendavad teineteist. Võib püstitada hüpoteesi, et Isamaaliit on sobivaim poliitiline jõud, mis suudaks refleksiivsest empaatiast lähtuva kodakondsuskäsitluse ka poliitiliselt läbi viia, sest teda saab kõige vähem süüdistada rahvuse huvide reetmises. Seda hüpoteesi toetab omaaegne integratsiooniprogrammi vastuvõtmine Laari valitsuse poolt. Kui 1998. aastal Siimanni valitsuse poolt kinnitatud integratsioonistrateegia oli veel tugevalt etnotsentriline, siis 2000. aastal Laari valitsuse integratsiooniprogrammis toimus põhimõtteline üleminek mitmekultuurilise ühiskonna kontseptsioonile.

institutsioon täita neid vajalikke funktsioone, mida suudab rahvusriik. Globaliseerumine ja sellega kaasnev kultuuriline unifitseerumine pigem suurendavad sotsiaalset ja psühholoogilist vajadust rahvusriikluse kui institutsiooni järele. Rahvusriiklus kujutab endast olulist ressursi tänapäeva maailmas hakkamasaamisel, olles riigi jätkusuutlikkuse üks võtmelement⁹⁴.

Eesti rahvusriikluse tugevnemise üheks elemendiks on eesti keeleruumi laienemine. Asjaolu, et viisteist aastat peale taasiseseisvumist ei valda märkimisväärne osa siin sündinud vene kodukeelega inimestest eesti keelt viitab kahele asjaolule. Esiteks, need, kes elavad valdavalt venekeelses keskkonnas ja eesti keelt igapäevaselt ei vaja, ei saagi eesti keelt osata. Seda nõuda on absurdne, sest oskusi jõuga peale suruda ei saa. Jõuga saab midagi ära võtta, kuid juurdeandmine eeldab kahepoolset nõusolekut. Teiseks, oluline eesti keele mitteoskamise põhjus on vähemuste reaktiivne identiteet, mille aluseks on arvamus, et Eesti riik on olnud nende suhtes ebaõiglane. Ei ole tähtis, kas ebaõigluse tajumine on põhjendatud või mitte, kas nende ebavõrdsus tuleneb laiematest struktuursetest põhjustest või Eesti seadustest, vaid see, et selline arusaam ühendab enamust venekeelsetest inimestest. 'Kui meid ei taheta, siis ei olegi vaja' võiks olla taolise hoiaku lühikokkuvõtte, mis väljendub nii ükskõiksuses eesti keele suhtes kui ka vaenulikkuses integratsioonipoliitika ja isegi 'integratsiooni' kui termini suhtes (opjat integrirujut). Seega, Eesti keeleruumi laienemine saab toimuda mitte sunni, vaid ainult 'pehme jõu' kaudu, milleks on tingimuste loomine, mis suurendavad vajadust eesti keele kasutamise järele⁹⁵. Katsed kedagi vägisi õnnelikuks teha viivad paratamatult teise poole reaktiivsuse tugevnemisele, mis lõppkokkuvõttes on kahjulik kõigile⁹⁶.

Lühidalt: kaasav diskursus, siin sündinud inimeste õigusliku staatuse ühtlustumine ja eesti keeleruumi suurenemiseks tingimuste loomine on mehhanismid, mille kaudu oleks võimalik avada 'marginaalsuse lõks', millesse eestivenelased on ajaloo keerdkäikudes sattunud⁹⁷. Vähemuste positiivne kaasamine on vajalik mitte niivõrd eetilistel ja inimlikel kaalutlustel (kuigi kindlasti ka seda), kuivõrd lähtuvalt pragmaatilisest enesehuvist, arvestades Eesti demograafilist langust, globaalseid migratsioonivoogusid ning asjaolu, et 'loodus ei salli tühja kohta'.

3.3. Ühiskonna hajumine

Kuidas toimub Eesti identiteedi konstrueerimine suhetes meie sisemise 'teisega'?⁹⁸ Kas Eesti ühiskond on midagi enam kui tema liikmete aritmeetiline summa? Kas selline asi, nagu 'Eesti kui tervik' on üldse olemas? Kas tuleks küsida, mida saab Eesti anda mulle või mida mina saan anda Eestile?

⁹⁴ Vt. vt. sellega seoses Anthony D. Smith, 'A Europe of Nations – or the Nation of Europe?', Journal of Peace Research, vol.30, no.2, 1993, pp. 129-135.

⁹⁵ Vt. sellega seoses ka Foucault lähenemist, mis toob välja 'pehme jõu' kasutamise problemaatilise külje.

⁹⁶ Vt. sellega seoses Raivo Vetik, 'Rohkem rehepaplust', EPL, 7. juuni, 2005.

⁹⁷ Eestis on veel tõstatamata positiivse diskrimineerimise teema, mis teistes riikides on oluline vaidluste allikas.

⁹⁸ Sisemise 'teise' all on siin mõeldud ühiskonnas vähemedukaid või kehvemal positsioonil asuvaid sotsiaalseid grupe

Erihuvid versus ühishuvid

Peale iseseisvuse taastamist on Eestis domineerinud enesekeskse individualismi ideoloogia, mille üheks väljenduseks on 'ühiskonna hajumine', st., ühiskonda tervikuks liitvate sotsiaalsete sidemete nõrgenemine ning indiviidide ja gruppide erihuvide rõhutamine. Seda protsessi tuleb näha nii taasiseseisvunud Eesti objektiivse arenguloogika kui ka laiemate globaalsete tendentside kontekstis. Tänapäeva lääne ühiskondi kujundavad peamiselt majandusedu imperatiivid. Neoliberaalse ideoloogia seisukohalt on tähtis eelkõige majanduskasv, kõik muu on sellele allutatud. Ühelt poolt tähendab see majandusliku mõtlemise loogika tungimist ka paljudesse inimsuhetesse. Teiselt poolt sunnib globaalne majanduskonkurents ühiskondi üha enam ratsionaliseerima ja unifikseerima, mis on vastuolus identiteedi mõistes sisalduva kollektiivse elemendiga. Identiteet tähendab peale kõige muu ka küsimist selle järele, kellele raskel hetkel toetuda. Kuid ainult majanduskasvust lähtuv arengustrateegia seda ei arvesta ning tulemuseks on 'vastupanuidentiteedi' tekkimine ning 'tähtsuse ja funktsiooni skisofreenia'⁹⁹.

Tulemuseks on hajunud ühiskond, kus eri sotsiaalsed grupid sulguvad üha enam iseendasse. Järelikult Adam Smithi hüpotees, mille kohaselt toob turutoimijatele võimalikult suure vabaduse andmine automaatselt kaasa ka ühishuvi realiseerumise, ei leia tegelikus elus kinnitust. Samas näitab praktika, et ka radikaalne vasakpoolsus ei ole lahendus¹⁰⁰. Kas tuleks leida pigem kuldne kesktee¹⁰¹? Tegemist on põhimõttelise küsimusega, millele aga head vastust ei ole.

Milles Eesti ühiskonna hajumine väljendub? See väljendub erihuvide eelistamises ühishuvidele ka seal, kus seda kindlasti olla ei tohiks. Viimase kümnekonna aasta sotsiaal-majanduslike arengute võrdlus EL riikide kontekstis demonstreerib seda kujukalt. Eesti majandusvabaduse indeks on küll üks kõrgemaid, kuid samal ajal on meie sissetulekud ühed ebavõrdsemad (ning uute liitujate võrdluses kõige ebavõrdsemad). Inimeste tervis Eestis on paljude näitajate järgi EL-s kõige kehvem ning rahvastiku vähenemine kõige kiirem, kuid meie riskikäitumine on kõige levinum. Ühiskonna hajumise kõige emotsionaalsem ja Eesti tuleviku seisukohalt murettekitavam aspekt on seniste perekonnaseoste nõrgenemine. Eestis sünnib lapsi kõige vähem, kuid väljaspool perekonda sünnib neid kõige enam. Väga teravalt väljendub enesekesksus just lastel, kes võtavad kriitikata omaks laiema ühiskonna hoiakud ning väljendavad neid ilustamata 'puhtal' kujul. Tunnuslik on hiljutise leheartikli pealkiri: 'Noorkirjanike sulge juhivad surm, narkootikumid ja kodutus'¹⁰². Kurbade võrdluste rida saaks jätkata, kuid need võib üldistada küsimuseks: Eesti majandus on vaba, aga kui vaba on Eesti inimene?

Erihuvid domineerivad mäekõrguselt ka Eesti poliitilisel maastikul alates parteisisestest suhtlemisest ja lõpetades riigi ja ühiskonna vahetõrkedega¹⁰³. Üheks erihuvide elluviimise peamiseks mehhanismiks on kujunenud ametnikkonna ja ka laiema ühiskonna ulatuslik politiseerimine valikuvabaduse võimaldamise sildi all¹⁰⁴. Sellel on tendents muuta koostöösuhted vaenusuheteks, mis takistab ühiskonna normaalset toimimist. Ühe emotsionaalsemaks ja ka teoreetilises plaanis huvitavamaks näiteks 'vaenlase' loogika

⁹⁹ vt. Manuel Castells, *The Power of Identity*, Blackwell Publishers 1997.

¹⁰⁰ vt. Ernesto Laclau, *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*, Verso 1985.

¹⁰¹ vt. Anthony Giddens, 'The Third Way. The Renewal of Social Democracy', Polity Press 1998.

¹⁰² Vt. Priit Rajalo, PM, 18. märts 2006.

¹⁰³ vt. sellega seoses Rein Taagepera, 'Meteoric Trajectory: The Res Publica Party in Estonia', *Democratization*, vol.13, no.1, February 2006.

¹⁰⁴ vt. Tiina Raitviir, 'Vaidlus kodanike valimisliitudest kui demokraatia proovikivi', uuringuraport 'Demokraatia ja rahvuslikud huvid', lk. 21-27.

kultiveerimisest Eesti poliitikas võib pidada regulaarselt tõusetuvat diskussiooni 'endiste' teemal. Teoreetiliselt plaanis on tegemist nõ 'kahekordse teadvuse' probleemiga, mille näited ulatuvad rehepaplusest Iraagi sõjani¹⁰⁵.

'Kahekordse teadvuse' tuumaks on identiteetide paljusus ning vajadus hakkama saada samaaegselt erinevates maailmades, mille käitumiskoodid on teineteisega vastuolus¹⁰⁶. Tüüpiliseks näiteks on ametliku- ja eraelu käitumiskoodide eristumine totalitaarsetes ühiskondades, kus inimesed kaitsevad end süsteemi valede eest omapoolsete valedega¹⁰⁷. Erinevalt demokraatiast peab totalitaarsetes süsteemides oma legitiimsust tõestama mitte valitsus, vaid rahvas. Ta teeb seda 'teise ühiskonna' ja 'teise kommunikatsioonisüsteemi' väljaarendamise kaudu, mis vastandub ametlikule ühiskonnale ja ametlikule kommunikatsioonile¹⁰⁸.

'Kahekordse teadvuse' fenomen sisaldab kahte eri tüüpi probleemide ringi - ühelt poolt struktuurset ja teiselt poolt moraaliprobleemi. Struktuursetes mõttes on 'kahekordne teadvus' sisse toodud laiemate sotsiaalsete ja poliitiliste protsesside poolt, milles vastavad ühiskonnad osalevad. Nendest ei ole pääsu, need on inimestele süsteemi poolt peale surutud. Samas tekib siin paratamatult ka moraaliprobleem. Isegi kui tegemist on valele vale abil vastamisega, jääb see ikkagi valeks.

'Endiste' ja 'praeguste' debatis tuleb probleem sisse sellega, et enamikel juhtudel ei ole võimalik kindlaks teha, kas süsteemi valele vastati omapoolse valeda või mindi süsteemiga kaasa. Kuritegusid toimepannute suhtes on asi selge, kuid ülejäänute puhul jäävad otsad lahtiseks. Seda ebamäärasust saab edukalt ära kasutada poliitilises võitluses, mida Eestis innukalt ka tehakse. Tegemist on sisemise 'vaenlase' konstrueerimisega, millele tavateadvuses eksisteerib piisavalt vastuvõtlik pinnas.

Nimetatud konstruktsiooni aluseks on kahemõõtmelise poliitilise ruumi põhimõte – 'sa oled kas meie poolt, või meie vastu, kolmandat võimalust ei ole'. Tegelik elu on paraku keerulisem, sest selgub, et 'sa võid olla küll 'nendega', kuid samal ajal 'meie' poolt'. Ja on veel üks võimalus: 'sa võid olla 'meiega', kuid samal ajal teha asju, millega me ei nõustu'.

'Endiste' probleemi mõistmiseks tuleks seda võrrelda mõne analoogse nähtusega. 'Kahekordse teadvuse' fenomen on olemas ka näiteks Eesti praeguse Iraagi missiooni puhul. Kui puuduks surve ja vajadus näidata end USA liitlasena, siis Eesti sõdurid Iraagis ei oleks. Enamik rahvast on Iraagi sõja vastu, kuid samas ei tehta ka kriitikat poliitikute aadressil, kes nad sinna saatsid. Mingi sisetunne ütleb, et Iraagis olemine on ikkagi vajalik. Seega on tegemist 'kahekordse teadvusega', kus ollakse küll sõja vastu, kuid nõustutakse, et see, mida Eesti sõdurid Iraagis teevad, on meie rahvuslikes huvides.

Struktuursetel sarnasused (aga mitte eetilisel sarnasused) olid inimeste hoiakud ka eestimeelsete EKP juhtide suhtes. Sisemiselt nendega ei nõustunud, kuid mööndi, et laiemas plaanis võib see, mis nad teevad, olla vajalik. EKP eestimeelsed juhid olid struktuursetes mõttes 'nendega', kuid ometi inimesed hindavad Rütli, Väljase jt. tegevust

¹⁰⁵ Vt. 'kahekordse teadvuse' probleemi võtmes kirjutatud artiklit 'Rohkem rehepaplust!', Raivo Vetik, EPL, 7. juuni, 2005

¹⁰⁶ vt. sellega seoses ka Peeter Tulviste, 'Ajad muutuvad, aga meie?', Postimees, 11. märts, 2005.

¹⁰⁷ Vt. Norberto Bobbio, Democracy and Invisible Government, Telos, vol. 52, 1982. lk. 1-55.

¹⁰⁸ Vt. 'teise ühiskonna' analüüsi Ungaris aastatel 1965-1985 Elemer Hankissi raamatus East European Alternative, Clarendon Press, Oxford 1990, lk. 82-111.

kõrgelt. Iraagi sõja puhul on vastupidi. Eesti sõdurid on struktuurses mõttes 'meiega', kuid inimesed on sõjale vastu. Seega, 'meie' ja 'nende' dialektikas kujuneb pigem kolmemõõtmeline ruum, kus üks või teine tegu saab hinnangu vastavalt sellele, kuidas tajutakse rahvuslikku huvi.

Väline ja sisemine vabadus

Identiteedi toimemehhanismide mõttes võib vabaduse elluviimine tähendada erinevaid asju. Rõhuasetus võib olla kas 'meie' eristamisel või seandumisel 'teisega'. Peale taasiseseisvumist algas Eestis 'nendest' eristumise ajajärk. Venemaa suunas tähendas see iseseisvuse kindlustamist, mis eeldas väljumist Venemaa poliitilisest, majandus- ja kultuuriruumist. Eestivenelaste suunas tähendas see rahvusriigi ülesehitamist, mis eeldas eesti keele positsiooni tugevdamist ja haridussüsteemi ümberkorraldamist. Suhtes ühiskonna sisemise 'teisega' tähendus see eelkõige turumajandusele üleminekut, mis eeldas individuaalse initsiatiivi vallandamist, selleks vastava õiguskeskkonna loomist jmt. Seega, identiteedi eristava funktsiooni alusel sõnastatud vabadusekäsitlus tähendas 'meie' õiguse ja ajalookäsitluse kehtestamist, eestikeelse avaliku sfääri väljakujundamist ning minimaalset riiki. Need olid eesmärgid, milles eemaldumise ja välistamise loogika raames konstrueeriti 'teisi' eelkõige 'probleemi' või 'kurjana'. See oli välise vabaduse loogika, mis vastas Eesti 1990ndate aastate arengueesmärkidele ja mille alusel toimus üleminek ühest süsteemist teise.

Peale üleminekuperioodi lõppemist on Eesti põhimõtteliselt uues olukorras. Rahvusriik ja turumajandus on üles ehitatud, Eesti on liitunud ELi ja NATOga, tekkinud on uued globaalsetest arengutest tulenevad väljakutsed. See eeldab ka vabaduse mõtestamist identiteedi sidustava funktsiooni kaudu ning sisemise vabaduse tekkimist. Sisemine vabadus näeb 'teises' mitte ainult oponenti, vaid ka partnerit ja ressursi. Selle ressursi kasutamine eeldab ühishuvide otsimist, mis on aluseks refleksiivse empaatia tekkimisele. Sisemine vabadus tähendab püüdu 'teist' mõista isegi kui see on mingitel ajaloolistel või inimlikel põhjustel emotsionaalselt raske. Seega eeldab sisemine vabadus platonistlikku tunnetusliku hoiakut, kus mõistus valitseb meelte üle. See võib osutada emotsionaalselt väga ebamugavaks, kuid ratsionaalselt võttes on see ainuvõimalik tee. Sisemine vabadus põhineb uut tüüpi eetikal, kuid tuleneb olulisel määral ka pragmaatilisest enesehuvist.

Üleminekuperioodi lõppemine mõjutab oluliselt ka Eesti identiteedi konstrueerimise lähtealust. Viisteist aastat tagasi oli keskseks Eesti suhe Venemaasse. Seal tekkinud rõhuasetused määrasid paljuski ära hoiakud ka teistes valdkondades. Venemaast kiire eemaldumise loogika mõjutas nii kodakondsuspoliitika kujundamist kui ka shokiteraapia valikut majandusreformides. Praegu on Eesti identiteedi kujundamise fookus aga pigem sisemise 'teise' konstrueerimisel. Ühiskonna jätkuv sisemine hajumine viitab, et vaimset oleme me veel paljuski välise vabadusvõitluse staadiumis. Näiteks välispoliitikas tajume me end eelkõige ohvrina, kes vajab kaastunnet ning seda saades arvab, et on saavutanud suure võidu. Tegelikult tähendab kaastundele mängimine pigem enda mänguruumi ahendamist ning marginaliseerimist 'üheteemariigiks'.

Eesti ühiskonna sisemine hajumine on peamine Eesti identiteedi suletust taastotev faktor. See genereerib ebakindlust ja hirmu, mis kandub ka teistesse suhetesse. Just ühiskonna sisemine hajumine on põhjus, miks me näeme Venemaas eelkõige 'vaenlast' ja oma rahvusvähemustes 'võõrast'. Identiteedi välistava funktsiooni ülivõimas domineerimine kõigis nimetatud valdkondades genereerib hirmu, hirmutunde

ekspluateerimine meedias ja poliitikas omakorda kinnistab identiteedi suletust. Tekib surnud ring.

Järeldus: Suur Ühiskond

On aeg hajuda ja on aeg koguda. Praegu on vajalik uus süntees, uus terviklikkus. Kui 1990ndatel oli Eesti peamine arenguessurss seotud välise vabaduse saavutamisel tekkinud uute võimalustega, siis praegu muutub olulisemaks sisemise vabaduse ja identiteedi sidustavate mehhanismide kaudu tekkiv sotsiaalne kapital, mis taastoodab poliitilist stabiilsust ja loob eeldused olemasolevate arenguessurside ärakasutamiseks.

Ühiskonna sisemist vabadust taastootvad mehhanismid on eelkõige reflektiivsus ja dialoog¹⁰⁹. Reflektiivsus eeldab informeeritud otsustamist ning ühiskonna kaasamist võrgustiku põhimõttel¹¹⁰. Reflektiivsus eeldab regulaarset dialoogi riigi ja ühiskonna vahel¹¹¹. Kui kultuur on oma olemuselt dialoogiline, siis kas võiks sarnasena käsitleda ka esindus- ja osalusedemokraatia suhet? Kas neid võiks käsitleda demokraatliku poliitilise süsteemi toimimises teineteist täiendavate osadena, mis on sama vajalikud, nagu kultuuri funktsioneerimiseks on vajalik teine kultuur, teksti funktsioneerimiseks kaks keelt ja inimaju funktsioneerimiseks mõlemad ajupoolkerad?¹¹²

Uus süntees eeldab ka uut üldistavat kujundit – selleks võiks saada 'Suure Ühiskonna' idee. Jakob Hurt sõnastas omal ajal Eesti identiteedi aluspõhimõtte: me ei saa suureks arvult ja jõult, kuid me peame saama suureks oma vaimult ja kultuurilt. Seda lauset tuleks nüüd uues olukorras täiendada: me peame saama suureks mitte ainult vaimult, vaid ka ühiskonnana.

Mis on Suur Ühiskond?

'Suur Ühiskond' vastandub senisele 'väikesele ühiskonnale', mis vaatab minevikku, võitleb tagajärgedega ja kipub unustama terviku.

'Suur Ühiskond' põhineb identiteedi sidustava funktsiooni kaudu tekkival empaatial, kaasamisel ja solidaarsusel.

'Suure Ühiskonna' toimemehhanismideks on reflektiivsus ja dialoog, mille kaudu sõnastatakse ühiskonna ühishuvi, mis seob ta tervikuks.

'Suur Ühiskond' peatab Eesti hajumise ja kindlustab meie toimetuleku 21. sajandi väljakutsetega.

¹⁰⁹ Vt. teadmusühiskonna kirjeldust arengustrateegias 'Säästev Eesti 21', Tallinn 2005.

¹¹⁰ Vt. refleksiivse tasakaalu metodoloogia kirjeldust John Rawlsi raamatus 'A Theory of Justice', Oxford 1972.

¹¹¹ Vt. sellega seoses Mart Kivimäe artilit 'Dialoogiküsimus – poliitilise kultuuri aspektist', Tuna nr. 4, 2004.

¹¹² Vt. Juri Lotman, 'Assimetria i dialog', Trudy po znakovym sistemam, no. 16, 1983.

4. DIALOGID PEEGELDAVAD DEMOKRAATIAT. EESTI AASTAL 2005

IVI PROOS

4.1. Eesti ühiskonnas on vähe diskussiooni ja puudub dialoog

Demokraatia üks oluline kriteerium on hea valitsemise põhimõte, kas ja kui palju poliitilised otsustajad arvestavad rahva seisukohtadega, nende nõudmistega ja soovidega. Et rahva seisukohtadega arvestada, peavad need seisukohad tippoliitikutele teada olema. Igasugused seisukohad mis välja öeldakse ei ole olulised ega tähenda et nendega peaks arvestama. Konsensusele jõudmine, olulise eristamine ebaolulisest, eeldab avalikku diskussiooni, erinevate sotsiaalsete gruppide ehk huvigruppide mõttevahetusi, erinevate arusaamade ja ootuste vaba konkurentsi.

Avalik diskussioon.

Avalikuks diskussiooniks erinevate sotsiaalsete gruppide vahel on vaja soodsaid tingimusi. Kõigepealt peavad erinevatel huvigruppidel olema asjatundlikud ja motiveeritud eestkõnelejad oma seisukohtade põhjendamiseks ja diskussiooni ülevälhoidmiseks. Usaldusmandaadiga eestkõnelejad tekivad eelkõige juhul kui huvigrupid on tugevad ja organiseerunud kodanikeühendustesse, mis moodustavad „kodanikeühiskonna riistvara“. Teiseks eelduseks on meediavabadus. Kõikidel huvirühmadel peab olema võimalus oma vaateid meedias vabalt välja öelda ja selgitada. Üksnes meedia saab tagada tasakaalustatud ja ratsionaalse diskussiooni erinevate huvigruppide vahel ja kindlustada sõnumite vaba liikumise poliitiliste otsustajateni.

Eesti ajakirjanduses toimub täna sotsiaalne ja poliitiline diskussioon peamiselt juhtivate päeva- ja nädalalehtede arvamusrubriikide vahendusel. Arvamusliidrid, spetsialistid ja poliitikud saavad arvamuste vahetamiseks kokku ka raadios, harvemini TV-s. Mõtlen siin neid diskussioone, mis jõuavad laiemale avalikkuseni, mitte kitsama ringi spetsialistide ettekandeid ja debatte seminaridel ja konverentsidel.

Omaette teema on diskussioonide kestvus ja tulemuslikkus ehk mõju otsustajatele. Diskussioonide tulemuslikkust saab hinnata selle järgi, kas diskussioonides kõlanud nõudmised, soovid ja ootused viivad otsusteni, mis muudavad oma aja äraelanud regulatsioone või selliseid positsioone, mis ei vasta rahva enamiku taatele. Ajakirjanike aktiivsus erinevate analüütikute ja mõtlejate kaasatõmbamiseks diskussioonidesse on tänuväärne, kuid väikese riigi asjatundjate ja oma arvamust avalikult väljaütlevate spetsialistide kiht on paratamatult õhuke. Seetõttu kestavad diskussioonid enamasti lühikest aega, hõlmavad üksikute spetsialistide seisukohti ja ei saavuta laia sotsiaalset kõlapinda. Nende seisukohtade toetajaskond jääb väikesearvuliseks ja erinevad huvigrupid ei positsioneerid ennast nendes väljaütlemistes. Diskussioonides esitatud nõudmistel pole piisavat avalikkuse toetust ja nõudmised ei muutu siduvaks poliitilistele liidritele ja teistele otsustajatele.

Analüüsides diskussioone ja sotsiaalset keskkonda, kus diskussioonid toimuvad, tuleb kindlasti rõhutada, et **virtuaalse keskkonna diskussioonid**, mis toimuvad internetis nimetute väitlejate vahel, ei ole tõsiseltvõetavad. Oma nime ja sotsiaalset positsiooni varjavate väitlejate sihiks on üldjuhul vaid negatiivsete hinnangute ja solvangute väljaütlemine ilma põhjenduste ja sügavama analüüsita. 2005. aasta üheks oluliseks

pidepunktiks virtuaalsete diskussioonide arengus ongi nn. „delfi sündroomi“ ehk „leimi“ esilekerkimine. Küsimus sellest, kas internetikeskkonnas võivad nimetud kommentaatorid loopida piiranguteta solvanguid ja ähvardusi ükskõik kelle kohta. Või peaksid internetiportaalide omanikud vastutama nende tekstide eest, mis ilmuvad nende veebikeskkonnas. Kui solvangud ja ähvardused aga avalikku veebikeskkonda ei pääse, kas tähendab see siis piiranguid sõnavabadusele, demokraatia ühele tugisambale.

Kokkuvõtvalt võiks üldistada, pole kahtlust et virtuaalse keskkonna „mürgitamine“ ähvarduste, solvangute ja ilikumistega mõjutab kaudselt sotsiaalset keskkonda ehk ühiskonda tervikuna. Inimesed, kes harjuvad virtuaalses keskkonnas nimetute „ärapanijatena“ lubama endale teisi inimesi alavääristavat käitumist, tunnevad üha sagedamini, et võivad endale sama lubada ka tavalises ühiskonnas.

Veelgi enam, virtuaalühiskonna diskussioonid on selgelt ebaausad. Nimetud kriitikud naeruvääristavad ja solvavad inimesi, kes on oma nime all avalikkuse ees esinenud, kirjutanud või muul viisil arvamust avaldanud. Nimetutele kriitikutele vastata ei ole mõtet, positsioonid ei ole võrdsed. Samas võivad virtuaalkeskkonna „ärapanemised“ osa avalikkusega suhtlevaid inimesi eemale peletada. Kes siis tahaks alla neelata pidevaid väärarvamusi ja põhjendamatu rünnakuid. Pole kahtlust, et mürgine virtuaalkeskond pigem soosib vaikiva ajastu tekkimist. Nimetud mürgitajad tõrjuvad arvamusi liidreid ja spetsialiste avalikkusega suhtlemisest eemale.

Diskussiooni ülekasvamine avalikuks poliitiliseks dialoogiks

Avalikku diskussiooni või mõttevahetust saab käsitleda ühiskonna positiivse eneseväljendusena. Diskussioonides väljendatakse muresid ja otsitakse lahendusi ühiskonna nõrkadele kohtadele, valdkondadele, kus ühiskond on kergesti haavatav. Pikemalt kulgevad diskussioonid, kus suurem hulk asjatundjaid arvamust avaldavad juhivad eelkõige tähelepanu nendele ühiskonnaelule aladele, mis võivad takistada ühiskonna arengut.

Demokraatia arengu seisukohalt on avalik mõttevahetus erinevate huvirühmade esindajate vahel osalusdemokraatia edenemise tunnusmärgiks, seega kindlasti positiivse värvinguga sündmus ühiskonnas. 2005. aasta avalikest diskussioonidest, mis on jätkunud ka 2006. aasta alguses, võiks esile tõsta laiaulatusliku mõttevahetuse Eesti ühiskonna eetilise kriisist ja sellele järgnenud nn. jätkudiskussioon usuõpetuse või usundiõpetuse sissetoomisest üldhariduslike koolide õppekavadesse. Jätkudiskussiooni kandis lootus, et usundiõpetus annab lastele senisest selgema ja kindlama arusaamise maailma erinevatest kultuuridest. Koos nende teadmistega muutuvad noored mõistvamateks ja sallivamateks, suutes empaatilisemalt suhtuda kõigesse „teistsugusesse“, mis meid üleilmastumise edenedes üha enam ümbritseb.

Paljud vajalikud ja head mõttevahetused jäävad aga õhku rippuma, nad ei lõpe konstruktiivselt ja tulemuslikult. Olulistest diskussioonidest tulenevad sageli selged sõnumeid ja ettepanekud ühiskonna paremaks muutmiseks. Enamikel juhtudel aga ei muutu need sõnumid poliitilisteks nõudmisteks, mis jõuaksid poliitiliste liidrite ja otsustajate mõtlemisstruktuuridesse ja sealt edasi seadustesse.

Diskussioonid jäävad hõljuma seetõttu, et nad ei arene edasi poliitikute ja avalikkuse (huvigruppide) vahelisteks **avalikeks dialoogideks**. Diskussiooni arenemine

avalikuks dialoogiks tähendab, et vähemalt kõikide võimu mandaadi saanud erakondade esindajad peavad avalikkuse surve võtma seisukoha diskussiooni tulemuste ja esitatud poliitiliste nõudmiste suhtes. Diskussioonile järgnev organiseeritud dialoog kujuneb sillaks poliitiliste liidrite ja avalikkuse vahel.

Tekib osalusdemokraatia mehhanism, mille sisuks on nõudlus erakondade seisukohti teada saada. Nõrk koht selles osalusdemokraatia mehhanismis on leida institutsioon, kes silla ehitaks ehk organiseeriks avaliku dialoogi poliitikute ja huvirühmade vahel. Kõige loogilisem kui sillaehitajaks saaks meediaväljaanne, kes on käitunud „diskussiooni haldajana“ ehk diskussiooni üleval hoidnud. See tähendab, et ajakirjanikud teevad diskussioonist kokkuvõtte ning sõnastavad koos diskussioonis osalenutega ja huvigruppide esindajatega poliitilised nõudmised erakondadele. Mida peaks Eesti ühiskonna sotsiaalsetes regulatsioonides muutma, et me ühiskonnana veidi paremini toime tuleksime. Edasi annab sama meediaväljaanne sõna kõikidele erakondadele, tõmbab erakonnad vaidlustesse, et erakonnad saaksid esitada oma seisukohti neile esitatud poliitilistele nõudmistele.

Kirjeldatud osalusdemokraatia nõrgaks mehhanismiks on kohustuste ja vastutuse langemine sillaehitajale ehk meediaväljaandele. Ühelt poolt tähendab see lisakoormust ajakirjanikele ja meediaväljaandele. Teiseks võib pahatahtlik kriitik näha selles meedia erapoolikust ja sekkumist poliitikasse. Ükskõik kui neutraalseid seisukohti poliitikavälised eksperdid ka pakuksid, ikka võib seda pöörata ründeks koalitsiooni vastu ja süüdistada eksperte opositsioonile kaasaaitamises või siis vähemalt kaasatundmises. Ja kolmandaks annab see meediaväljaandele juurde ka võimutunnet, ikkagi sillaehitaja oluline roll.

Kirjeldatud ideed avaliku dialoogi mehhanismist haakuvad Ameerika uurija T.Glasseri esitatud „osalusajakirjanduse“ kontseptsiooniga. T.Glasseri arvates peab ajakirjandus edendama sotsiaalset osalust ja avalikku arutelu ning selle kaudu tugevdama kodanikuühiskonda.¹¹³

Samas kui vaadata kriitiliselt meedia ambitsioone Eesti ühiskonnas, on selgelt näha, et meedia omandab üha suuremat kaalu, positsiooni ja tähendust Eesti ühiskonna seletamises. Kirjutav meedia haarab uusi positsioone („vallutab turgu“) radiokanalites. Paljudel ajalehtedel on oma regulaarne „jutusaade“ raadios, kus kirjutavad ajakirjanikud räägivad raadios samadest asjadest, millest nad on kirjutanud. Ajakirjanikud võimendavad oma seisukohti ja arusaamu ühiskonnast, poliitilise ja ärieliidi otsustest ja olulisematest sündmustest, mis Eestis, Euroopas või maailmas toimuvad. Iseenesest on hea, et ühiskonnas toimuvat aktiivselt seletatakse, kuid tihtipeale ei põhine seletused eelneval analüüsil ja ajakirjanike hinnangud on pealiskaudsed ja avalikkust eksitavad.

4.2. Eesti rahvuslikud huvid Euroopa Liidus ja eestlaste euroopalik identiteet

2005. aasta Eesti ühiskonna suundumusi analüüsid tuleb kindlasti süüvida Euroopa Liidu dimensiooni. Esimene aasta Euroopa Liidu liikmesriigina on kindlasti huvitav pidepunkt ja ärgitab küsima, kas saame rääkida nii Eesti riigi kui ka inimeste endi, ehk

¹¹³ Glasser, T.L., Public Journalism and the Search for Democratic Ideals, Stanford, CA: Stanford University Department of Communication, 1997

rahva **euroopalikust identiteedist**. Millega inimesed samastuvad mõeldes Euroopa Liidust.

Aasta on sedavõrd lühike aeg, et olulisi muudatusi oodata oleks ebareaalne, kuid trendide alguspunkte võiks püüda küll. Tuleks analüüsida kolme erinevat mõõdet :

1. Laienenud Euroopat tervikuna. Laienenud, ehk suure Euroopa uusi väljakutseid. Vanade ja uute liikmesriikide erinevaid arusaamu suurest euroruumist ja vanade olijate ja uute liitujate võimalikku sulandumist ühiste väärtuste ja visioonide baasil.
2. Eesti riigi uut identiteeti Euroopa Liidus. Seda peegeldab kõige paremini riiki esindavate poliitiliste liidrite käitumine ja nende retoorika Euroopa seletamisel ja Eesti valikute põhjendamisel oma rahvale
3. Eesti inimeste uut identiteeti ehk arusaamu, mõtteid ja hoiakuid uues olukorras, Euroopa Liidu liikmesriigi kodaniku identiteeti

Kahe viimatinimetatud dimensiooni puhul ei analüüsi ma Euroopat, vaid Euroopa Liidu reflektsoone Eestis, seda kuidas arvamuslimidrid ja poliitikud seletavad Euroopat avalikus ruumis ehk meedias.

Laienenud Euroopa

Markeerin siinkohal lühidalt vaid mõningaid seisukohti, mida eestikeelne meedia on oma lugejatele esitanud. See annab pildi, kui keerulises arvamuste ruumis peavad tavalised inimesed kujundama enda jaoks mõtestatud ja arusaadavat pilti laienenud Euroopast.

Euroopa Liidu vanad liikmesriigid väljenduvad enesekriitiliselt ja teravalt, A.Giddens ja U.Becki avalik kiri Euroopa tulevikust¹¹⁴ reflekteerib Prantsusmaa ja Hollandi rahvahääletustel Euroopa põhiseaduse lepingule öeldud „ei“-d. A.Giddens ja U.Beck jõuavad Euroopa jaoks dramaatiliste tõdemusteni: „Euroopa põhiseaduse leping on surnud“. Edasi spekuleerivad avaliku kirja autorid mida nn. „vanad eurooplased tunnevad“, ehk millele tugines prantslaste ja hollandlaste ei : „aidake, me ei suuda Euroopat enam mõista“, „kus on Euroopa piirid“, „Euroopa ei seisa meie eest piisavalt“ ja „meie senine elulaad on sattunud ohtu“. Kõik need vanade eurooplaste enesekriitilised hüüatused annavad tunnistust, et Euroopa vanadel liikmesriikidel ja nende riikide kodanikel on tõsised identiteedi probleemid uues, laienenud Euroopas. Euroopa ise on oma arengu kriitilises faasis ega suuda täna oma uut kooslust väga täpselt ja vanadele ning uutele liikmesriikidele arusaadavalt mõtestada.

Euroopa Liidu sügavast kriisist kõneles 2005. aastal ka Gerhard **Schröder**¹¹⁵, öeldes et Saksamaa on juba praegu jõudnud Euroopa Liidu netomaksjana oma võimaluste piirile ja on oma piiri arvatavalt juba ületanud. G.Schröderi tõdemus on, et “teenuste vaba liikumise” sildi all pakutakse hoopis sotsiaalset dumpingut ja minnakse mööda keskkonnanormidest. Terav rahvusvaheline konkurents turgude, ressursside ja uute tehnoloogiate pärast muudab Euroopa kõrgepalgalistele ühiskondadele üha raskemaks oma senise sotsiaalkaitseüsteemi ülalpidamise. G.Schröderi arvates on uued liitujad ehk nn. vaesed riigid oma nõudmistega rikkaid riike solvanud.

¹¹⁴ Giddens, A. Beck, U. Avalik kiri Euroopa tulevikust, Eesti Päevaleht, 30.09.2005

¹¹⁵ Schröder, G. Väikestele võib loota, Eesti Päevaleht, 28.10.2005

Ilmekaks näiteks vana Euroopa peataolekust on Saksamaa hirmud. Saksamaal valitseb veendumus, et riigil läheb kehvasti. Majanduskasv on nullilähedane, töötute arv on jõudnud rekordilise viie miljonini. Samas on levinud üldhoiak, Euroopa arengud ja majanduslik edukus sõltuvad palju sellest, kuidas Saksamaal läheb.

Euroopa vanade riikide riigipead ei ole sugugi üksmeelsed oma arusaamistes laienenud Euroopast. Tony **Blair**, Suurbritannia peaminister, kaitseb seisukohta, et Euroopas pole tegu poliitiliste institutsioonide, vaid poliitilise juhtimise kriisiga¹¹⁶. T.Blairi arvates peaks Euroopa oma sotsiaalset mudelit nüüdisajastama ja muutma Euroopa Liidu eelarve prioriteete, mis võimaldaks Euroopa arengut moderniseerida. Euroopa moderniseerimine tähendab T.Blairile eelkõige Euroopa konkurentsivõime tõstmist ehk investeeringuid teadmistesse, oskustesse, aktiivsesse tööturupoliitikasse, teadusparkidesse, kõrgharidusse, linnade ümberkorraldamisesse ja väikeettevõtluse toetamisse.

Üksmeelne seisukoht on Põhjamaade esitamine Euroopa eeskujumudelina. Põhjamaade fenomen on selles, et kõrget majanduskasvu osatakse edukalt kombineeri sotsiaalse kaitse ja võrdsusega.

Kokkuvõtvalt. Euroopa Liidu identiteedi küsimustes oli 2005.a. oli kaks murdepunkti. Üks lõppes kaotusega, teine võiduga. Maikuus Prantsusmaa ja Hollandi rahva keeldumine Euroopa Liidu põhiseaduse lepingust oli tõsine kaotus, mis šokina, sest Euroopa liidrid ei osanud seda kaotust seletada. Samuti puudus Euroopal „plaan B“ ehk positiivne programm, mida teha edasi. Teiseks suureks katsumuseks oli Euroopa Liidu uue eelarve ehk 2007–2013. aasta finantsperspektiivi arutelu ja riikide huvide konfliktid. Finantsperspektiiv võeti vastu, see oli Euroopale suur võit. Mõlemal juhul oli kaalul Euroopa Liidu usaldusväärsus.

Eesti inimesteni jõudis 2005. aastal, aasta pärast Euroopa Liiduga liitumist sõnum, et eurooplastel puudub hetkel ühtne mõtlemismall, kuidas olla ühel ja samal ajal kosmopoliit (maailmakodanik) ja oma rahvusliku identiteedi kandja. Piirid on hägused, kuidas kanda ja edendada rahvuslikke huve, ilma euroopa ühishuvisid kahjustamata. Samas ei ole üheselt arusaadav, mis on euroopa ühishuvid ja kas üldse on võimalik ajada nn. „euroopa asja“ ilma ühegi rahvusriigi huve kahjustamata. Euroopa uue identiteedi otsingud puudutavad peamiselt „uusi eurooplasi“, kuid on probleem ka „vanadele eurooplastele“. Milline on uus arusaam suurest Euroopast, mis on kaotanud oma senise homogeensuse ja suundunud uude tasakaalu, mille olemus jääb arusaamatuks. Uued riigid on kaasa toonud suurema dünaamika ja soovi saada senisest suuremaid hüvesid. Uute tulijate ambitsioonikus ja nõudmised raha ümberjaotamiseks uute tulijate kasuks on tekitanud pingeid vanade riikide hulgas, kes kardavad kaotada oma senist tulubaasi ja heaolu garantiisid.

Eesti identiteet, rahvuslik ja läänelik

Enne Eesti liitumist Euroopa Liiduga aastal 2004, oli Euroopa teema väga avaralt ja heal analüütilisel tasemel pidevalt Eesti riigi „päevakorras“. Loodi spetsiaalselt euroteavitusega tegelevad institutsioonid. Eesti riik panustas aktiivselt avalikkusega suhtlemisse ja inimeste teavitamisse. Euroopaga seonduvad teemad olid pidevalt Eesti inimeste vaateväljal. 2004. aastal, enne rahvahääletust, toimis hästi

¹¹⁶ Blair, T. Kuidas Euroopa kriisist välja tuua, Eesti Päevaleht, 01.07.2005

organiseeritud dialoog avalikkusega teemal Euroopa Liit ja Eesti võimalused ning uued väljakutsed Euroopas.

Hästi positiivne, et ka 2005. aastal jätkusid meedias diskussioonid Eesti identiteedist, uutest väljakutsetest Euroopa suunal ja vandest, tuntud hirmudest Venemaa suunal. Pärast liitumist on Euroopa Eestile hoopis keerulisem teema kui enne liitumist. Liitumine Euroopaga oli eesmärgina selge ja laiale avalikkusele arusaadav. Selge eesmärk andis Eesti riigile dünaamika ja motiveeris ühiskonda, erinevaid huvirühmi, konsensusele. Liikmeks olemine eeldab hoopis teistsugust identiteeti ja sügavat arusaamist Euroopas toimuvast, rahvuslike huvide ja Euroopa ühishuvide kokkusobitamist. Rahvusvahelistumine on Eesti noorele demokraatialle kindlasti keeruline ülesanne ja tundlik teema poliitilistele liidritele, sest nende käitumist hinnatakse nüüd hoopis teistsugustest kriteeriumidest lähtuvalt. Poliitilistelt liidritelt eeldatakse Euroopa tasemel riigimeheliiklust, mis pole tunnetuslikult kerge ülesanne ühelegi poliitikule.

Soome eeskuju ja strateegilised valikud Euroopa Liidu liikmeks saamisel pakuvad Eestile kindlasti huvi. Üks soovitus on, tee nagu peaminister Paavo Lipponen. Kohe kui Soome sai Euroopa Liidu liikmeks, kuulutas Lipponen, et „riik peab võitma Euroopa Liidu südame“. See tähendas tugevat lobitööd vanade liikmeriikidega. On ka seisukohad, et soometumise mudel Euroopas ei sobi Eestile, sest eestlastel puudub soomlastele omane rahvuslik solidaarsus, et omasid ei jäeta.¹¹⁷

Üheks oluliseks võtmeküsimuseks on Riigikogu positsioon Euroopa Liidu põhiseadusliku lepingu suhtes. Kui kiiresti meie Riigikogu ratifitseerib põhiseadusliku lepingu pärast prantslaste ja hollandlaste „ei“ ütlemist ja kuidas seda eesti inimestele põhjendatakse. Millised poliitilised grupid on nüüd, pärast liitumist, motiveeritud tegelema lihtsate tõdede selgitamisega inimestele ja rääkima pikalt, miks Eesti riik peab olema Euroopa suunal aktiivne ja positiivne, Euroopa ühishuvide eest seisja.

Metodoloogiliselt on oluline, millisena poliitilised liidrid sõnastavad Eesti mudeli Euroopa Liidu riikide erinevate (ja ka vastandlike) huvide konkurentsis? Ahto Lobjakas kirjeldab Euroopa Liidu tippkohtumist teemal Heaolu ja globaliseerumine¹¹⁸ ning tõdeb, et minimaalne eesmärk on 25 erinevat riikide mudelit Euroopas. Põhjamaade heaoluriigid on suutnud ühildada globaalse konkurentsivõime tugeva sotsiaalse kaitstusega. Täna domineerib Eesti poliitikas selgelt mõtlemismudel, mille kohaselt neid kahte ülesannet ei lahendata üheaegselt, vaid järjekorras, esmalt konkurentsivõime ehk tugev majandus ja seejärel alles inimeste sotsiaalne kaitse.

Läänelik identiteet suhetes Venemaaga ei toiminud

Eesti demokraatia üks proovikivi 2005. aastal olid suhted Venemaaga. Kaks olulist valikut, mida Eesti suhetes Venemaaga pidi tegema, olid esmalt Venemaa presidendi V. Putini kutse Eesti presidendile osavõtuks 9. mai võidupüha pidustustest Venemaal ja teiseks piirilepingu allkirjutamine Venemaaga ja lepingu ratifitseerimine Riigikogus.

Mõlemas küsimuses jäi Eesti nõrgale kaitsepositsioonile, ei saavutanud edu ega näidanud Euroopa Liidu liikmesriigi küpset ja euroopalikku käitumisstrateegiat.

¹¹⁷ Paju, I. Eestlased valigu eeskujuks Lipponen, Postimees, 13.10.2005

¹¹⁸ Lobjakas, A. Tuuletallamine Hampton Courtis, Eesti Päevaleht, 27.10.2005

Marju Lauristin rõhutab Eesti ebakindlust oma läände kuuluvuses, mis ilmnes kui president A.Rüütel keeldus Venemaa presidendi V.Putini kutsel 9. mail Moskvasse võidupüha tähistamisele minemast.¹¹⁹ M.Lauristin näitlikustab indikaatorid, mis iseloomustavad Eestit ja annavad tunnistust meie nõrgast läänelikust identiteedist, mis tuli ilmekalt välja suhetes Venemaaga. Eesti nõrkusteks peab M.Lauristin meie tõrgest enesekesksust ja altkulmu vaadet teistele rahvastele. Me ootame teistelt mõistmist, mõistmata ausalt iseennast ja ette kujutamata teiste reaktsioone, vaatepunkte ja väärtusi.¹²⁰

Eesti teine ebaõnnestumine suhetes Venemaaga päädis Riigikogus, kus poliitikud ei suutnud teha suurt poliitikat ja juba allakirjutatud piirilepingut ratifitseerida. Suur tahtmine Venemaale ninanipsu mängida lõppes aga Venemaa solvumisega ja juba allakirjutatud piirilepingu tagasivõtmisega. Suurde, euroopalikku mängu sisenenud Eesti suutnud lõpuni suureks ja väarikaks jääda, vaid mängis väikese vimмага suure mängu maha.

Avalikkuse häälestamine Venemaa ja Eesti suhetes kandis ka 2005. aastal jätkuvalt sõnumit, mida halvemini läheb Venemaal, seda kasulikum on see Eestile. Lootustandvam on uue Eesti suursaadiku Venemaal, Marina Kaljuranna sõnum, et Venemaasse tuleb suhtuda rahulikumalt ja väarikamalt : „Venemaa on meie naaber. Mida õnnelikum, rikkam, rahulikum ja demokraatlikum on meie naaber, seda paremini läheb meil“¹²¹

Venemaa ja Euroopa Liidu suhted on kolmas Venemaaga seonduv teema, mis Eestit ja teisi Läänemere riike 2005. aastal oluliselt puudutas. Saksamaa ja Venemaa vaheline gaasitrass Läänemere põhjast, mis möödub Balti riikidest on veel arenev teema ja seab Eesti ette järjekordsed valikud suhtlemiseks Venemaaga. Kui valuliselt me Venemaa ja Saksamaa uut majanduslikku kokkulepet läbi elame näitab seegi, et mitmed arvamusiidrid on andnud gaasitrassi kokkuleppele väga tugeva poliitilise võimenduse, nimetades seda uueks Molotov - Ribbentropi paktiks.

Vastandlike arusaamadega peaministrid Euroopa - ja Eesti kuvanditest

Euroopa Liiduga liitumine oli aktsioon, olulise eesmärgi saavutamine. Edasi on Eesti rahvusvahelistumine ja Euroopaks saamine aga pikaajaline ja raske ülesanne, mis eeldab poliitiliste liidrite varasemast erinevat retoorikat ja tavainimeste arusaamade ja hoiakute muutumist.

Peaministrite retoorikate võrdlev analüüs näitab, kui erinev on poliitiliste tippjuhtide refleksiioon Euroopa Liidule ja kui raske on inimestel, kes oma riigi poliitilisi juhte püüavad mõista, kujundada selget visiooni Euroopast ning Eesti sihtidest Euroopas.

Juhan Parts, peaminister aastal 2004 kui Eesti liitus Euroopaga, esindas selgelt agressiivset vaadet Euroopa Liidule. Euroopa Liidu parlamendi Eesti saadikute valimiskampaanias kasutas loosungit, aga ka mõtlemismudelit : „murrame läbi“.

J.Parts peaministrina nägi Euroopat eelkõige sisemiselt lõhestatuna ning otsis aktiivselt riikide kooslust, kelle juurde Eesti võiks rivistuda ja keda toetada. Eesti eelistas Inglismaad kui liberaalsema majanduse pooldajat ja Euroopa reformijat. Teisel pool olid Saksamaa, Prantsusmaa kui konservatiivsemad liikmesriigid.

¹¹⁹ Lauristin, M. Eesti identiteet ja Läti läbimurre, Eesti Päevaleht, 12.03.2005

¹²⁰ Sealsamas

¹²¹ Intervjuu Marina Kaljurannaga, Postimees, 03.02.2006

Projektipartei ResPublica ja peaminister J.Parts'i valitsuse mõtteviis ja retoorika häälestas rahvast mõtlema Euroopast kui võitlustandardist, kus Eestil tuleb olla mõnede riikide poolt ja teiste riikide vastu. Igavene võitlus, sisepoliitiliselt võitlus erakondade vahel ja Euroopas võitlus erinevate huvidega riikide vahel.

Püüdes kriitiliselt analüüsida, millise kuvandi lõi võimupartei Eestist oma rahvale vahetult pärast liitumist Euroopa Liiduga. Pisut liialdades, sai Eesti kuvandiks : „väike ja tige riik, kes loodab Euroopas murdma hakata. Samas tahab Eesti nimeline „tigidik“ Euroopalt palju „pappi“ saada. Idanaabri suhtes jätkuvalt vaenulik, elab teadmises, mida halvemini läheb Venemaal, seda kasulikum Eestile“

Andrus Ansip, peaminister alates 2005.aastast, veidi enne kui Eestil täitus aasta Euroopa Liidus. Retoorika muutus vastupidiseks, uus peaminister rõhutas pidevalt Euroopa Liidu tähendust rahu ja stabiilsuse hoidjana ja pidas oluliseks kõikide riikide valmisolekut kompromissideks. A.Ansip vihjab, et me ei tohiks suhtuda Euroopa Liitu üksnes „saaja“ mentaliteedist lähtuvalt, vaid peaksime olema valmis Euroopasse panustama ja teistele riikidele midagi andma. A.Ansipi rahulik ja sõbralik Euroopa kuvand vastandub selgelt J.Parts'i arusaamadele Euroopast.

Põhiküsimus ei ole mõistagi kahe peaministri erinevates arusaamades Euroopast ja Eesti rollist Euroopas. Olulisem on, kuidas poliitilised tippjuhid rahvast häälestavad. Liidrite vahetudes ja retoorika muutudes, peavad ühiskonnaalase mõtlemiskoolitusega inimesed ise toime tulema oma mõtlemise korrastamisega. Eesti demokraatia kvaliteedi hoidmise seisukohalt on kahetsusväärne, et erakonnad ja poliitilised liidrid ei suuda kokku leppida Euroopa kuvandis, selles kuidas me häälestame rahvast Euroopasse suhtuma ja mõistma Eesti rolli Euroopa Liidus. Poliitiliste liidrite sõnumid avalikkusele meedia vahendusel ei loo üksnes kuvandeid Eestist Euroopast ja Euroopa Liidust, vaid kujundavad Eesti identiteeti.

Tähelepanuväärne oli ka Eesti ja Soome peaministrite initsiatiiv propageerida vana – ja uue Euroopa tõhusa koostöö mudelit. Soome ja Eesti peaministrid Matti Vanhanen ja Andrus Ansip üritavad Eesti-Soome koostöö mudeli põhjal tõestada, et vana ja uue Euroopa vahel pole põhimõttelisi erinevusi. Koostöö rõhutamine peab toetama poliitilist kokkulepet, 2007–2013. aasta finantsperspektiivi¹²².

Eesti saadikute pakutud kuvandid Euroopa Liidust

Kui riigimehelikud ja konstruktiivsed peaksid olema Eesti saadikud Euroopa Liidu parlamendis. Nende roll on kahemõõtmeline, kõigepealt seista Euroopa ühishväärtuste eest, teha poliitilisi valikuid Euroopa ühishväärtuste kaitseks. Teiseks on nad Eesti saadikud Euroopas ja nende moraalseks kohustuseks on eestimaalastele Euroopat seletada. Kuidas saadikud meile Euroopat seletavad. Võrdluseks jälle kahe saadiku, Toomas-Hendrik Ilvese ja Toomas Savi seisukohavõetud eestikeelses meedias.

Täpselt samuti kui peaministrid häälestavad oma retoorikaga kogu rahvast, on ka saadikute selgitused Euroopas toimuvast väga olulised. Rahvas on saadikud Euroopasse valinud, järelikult neid inimesi usaldatakse ja nende seisukohad on märksa olulisema tähendusega kui Eestis tegutsevate arvamusliministrite seisukohad.

¹²² Ansip,A., Vanhanen, M. Euroopa laienemine on võimalik, Eesti Päevaleht, 15.12.2005

Kindlasti ootame valitud saadikutelt, et nad mõtestaksid meile Euroopa tuleviku arenguid ja selgitaksid liikmesriikide huvide erinevust. Kindlasti soovime, et saadikud oleksid Euroopa teavitustes konstruktiivsed.

Mõned markeeringud **Toomas Savi** avalikest sõnumitest eestikeelses meedias : „kellel jätkuks otsustavust, julgust ja energiat öelda, et senise eurollidu arengud on ajaloolistele teenetele vaatamata jooksnud ummikusse“¹²³, või siis „kui Euroopa Liidu põhiseaduse lepingut poleks tehtud nii kiirustades ja autoritaarselt, ei oleks Saksamaa ja Prantsusmaa püüdnud allutada ülejäänud Euroopat selgele majanduslikule omakasule“¹²⁴. Vanade ja uute Euroopa Liidu liikmesriikide huvisid analüüsides on saadik T.Savi lihtsalt küüniline, ilma et ta vaevuks probleeme ja ajaloolisi taustu põhjalikumalt selgitama : „rikkad riigid koguvad eurollidu toel rasva, toetus jookseb nende tasku“¹²⁵

Toomas Savi näib sügavalt pettunud ja kibestunud oma tööst Euroopa parlamendis. Oma sõnumites pakub ta Eesti avalikkusele ennekõike negatiivset suhtumist ja käegalöömist. Selle asemel, et konstruktiivselt seletada kuidas peksime käituma uues keskkonnas, Euroopa kultuurilises, majanduslikus ja poliitilises ruumis, rõhub ta vaid Euroopa hädadele ja puudustele.

Toomas-Hendrik Ilvese sõnumid näitavad, et väikeriigi saadik saab Euroopas ka konstruktiivselt mõelda ja olukorda analüüsida. Mõned näited TH. Ilvese Eesti inimestele läkitatud sõnumitest¹²⁶ Eesti Päevalehes. TH. Ilves peab oluliseks Eesti Euroopa suunalise efektiivsuse parandamist : „kui tahame, et teised huvituksid meist, peame meie huvituma teistest, ka väikesel riigil on võimalik Euroopa Liitu mõjutada“. Näitena heast strateegiast, mis Eestile võib sobida, toob TH. Ilves esile Soome valikuid „Soome on saavutanud edu opositsiooni ja koalitsiooni koostööga“. Eesti strateegilise käitumise nõrkustele osutades analüüsib ta Eestit : „Eesti probleemide põhjus peitub enesekesksuses ja nappivas suutlikkuses aduda ümberringi käivaid protsesse. Edu ja oma tahtmise saavutamise eelduseks Euroopa Liidus tuleb huvituda kõigest, mis Euroopa Liidus toimub. Ka neist asjust, mis otseselt ei näi meid puudutavat.“ TH. Ilves näitab kui oluline on osaleda Brüsseli nõupidamistel kõige kõrgemal poliitilisel tasandil ja igal juhul oma seisukohti tutvustada : „Kas Eestit esindab Euroopa Liidu kokkusaamistel sõnumitooja (ametnik, kes ei kanna poliitilist vastutust) või otsustaja (tipppoliitik), on määrava tähtsusega.“

Eesti Euroopa suunalise efektiivsuse parandamiseks esitab TH. Ilves kolm olulist juhust Eesti peaministrile¹²⁷.

1. **Peaminister peab end kehtestama Euroopa asjade juhina.** Ta vastutab niikuinii Eesti edu või ebaedu eest Euroopas.
2. **Peaminister peab olema koolidirektor,** kes kontrollib oma ministrite tegevust Euroopas. Eesti riigile ega peaministrile ei saa olla vastuvõetav, kui mis tahes minister ei lähe oma haldusala Euroopa ministrite nõupidamisele või et ühelgi ministeeriumil „puuduks“ seisukoht tema ala käsitlevas küsimuses.

¹²³ Savi, T. Postimees, 9.12.2005

¹²⁴ Sealsamas

¹²⁵ Savi, T. Postimees, 8.02.2006

¹²⁶ Ilves, T-H. Lõim ja lõiv anno 2005, Eesti Päevaleht, 26.11.2005

¹²⁷ Ilves, T-H. Lõim ja lõiv anno 2005, Eesti Päevaleht, 26.11.2005

3. **Peaminister peab kindlustama**, et kõik ministrid käiksid eelnevalt ja tagantjärele parlamendi Euroopa Liidu asjade **komisjonile aru andmas**.

TH. Ilvese konstruktiivsed analüüsid ja avalikud sõnumid Eesti poliitikele ja läbi meedia avalikkusele on hea näide tõhusast ja vastutustundlikust tegutsemisest Euroopa suunal. TH. Ilvese initsiatiiv konstruktiivse dialoogi ülevõtmiseks on igati märkimisväärne.

Mõtlemapanev on TH. Ilvese selge vihje peaministri olulisele tähtsusele Euroopa Liidu asja ajamises ja peaministri roll euroopalike ning rahvuslike huvide kokkusobitajana. Kokkuvõtlikult saaks öelda, et peaminister peab olema ühiskonna arhitekt ja arendaja ühes isikus.

4.3. Eesti demokraatia mudel ja euroopalikud väärtused

Euroopalike väärtuste kandjana näevad A.Giddens ja U.Beck¹²⁸ majanduslikult tugevat ja sotsiaalselt õiglast ühiskonda. Kui kaugel on Eesti ühiskond täna sellisest mõtteviisist, et sotsiaalselt õiglast ühiskonda eesmärgiks seada? Pole kahtlust, et euroopalike väärtuste mõistmine on tänase Eesti demokraatia nõrk külg ja poliitilistel liidritel ning erakondadel puudub tuntav motivatsioon euroopalikke väärtusi propageerida. 2005. aastal toimunud kohalike omavalitsuste valimised näitasid, et Eesti poliitiline eliit ja erakonnad on üha vähem valmis omavahel diskuteerima maailmavaatelistes küsimustes. Valimiseelses debatis räägiti vähe Eesti arengutest ja tulevikuvisionidest, pigem pakuti populistlikke lubadusi ja otseseid materiaalseid hüvitusi erinevatele sotsiaalsetele gruppidele.

Politoloog Anu Toots tähtsustab õigustatult rahvuslikele oludele ja huvidele kõige enam sobiva demokraati mudeli leidmist¹²⁹. Paraku ei tegele erakonnad ja Eesti poliitilised liidrid Eestile sobivate demokraati mudelite otsingutega. A.Tootsi analüüsile tuginedes prevaleerib Eestis selgelt **elitaardemokraatia mudel**.

Elitaardemokraatia iseloomulikud jooned

- ühiskonna juhtimine on väikesearvulise eliidi käes
- erakondade vahelised suhted on olulisemad kui valijate ja saadikute suhe
- valija ja saadiku regulaarne suhtlemine pole normiks
- erakondadel on ootused, et poliitikahuvilised kodanikud seaksid oma aktiivsuse tegutsemisega erakondades
- valitsemise efektiivsus domineerib kaasamise ja huvide ärakuulamise üle
- kodaniku soovivad omadused lojaalsus ja usaldus
- intensiivne kodanikuaktiivsus pole kohustuslik

Erakondade tihe konkurents ja aktiivsete ning konkurentsivõimeliste erakondade suur arv (Riigikogus esindatud 6 erakonda) tugevdab jätkuvalt elitaarset demokraatiat Eestis. Senine poliitiline praktika on näidanud, et koalitsiooni koosseisud vahelduvad pidevalt. Ühe Riigikogu valimistsükli jooksul muutub koalitsiooni ja opositsiooni koosseis mitu korda, võim ei ole stabiilne. Ebastabiilne võim muudab erakondade

¹²⁸ Giddens, A., Beck, U. Avalik kiri Euroopa tulevikust, Eesti Päevaleht, 30.09.2005

¹²⁹ Toots, A. Demokraatia mudelid ja kodanikuõpetus üldhariduses : puuduva lüli otsinguil, Riigikogu Toimetised, nr. 12, 2005

vahelised kokkulepped tähtsaks ja erakondade „poliitilised mängud“ on pidevalt meedia kaudu avalikkuse tähelepanu keskmes.

Eestimaalaste identiteet Euroopa Liidus

Kui sageli ja kuidas mõtleb Eesti inimene igapäevaselt Euroopast ja Euroopa Liidust? Kui palju Euroopa teemad igapäevaelus rahvast üldse huvitab? Millised on mõtlemise pidepunktid, mis teevad Euroopa meile lähedasemaks või kaugemaks, selgemaks või arusaamatumaks? Selliseid küsimusi võiks ritta sättida veel hulgaliselt. Ühiskonna uurijatele on selge, et nendele küsimustele keegi Eestis täna vastuseid ei tea ja eestimaalaste arusaamad ei huvita täna enam kodumaiseid poliitikuid. Enne euroliiduga liitumise rahvahääletust oli rahva suhtumine euroliitu pidevalt pildil, poliitikute jaoks väga oluline teema. Nüüd ei ole rahva mõtted Euroopast ja Eesti kohast euroliidus enam sisepoliitilise debati teemaks.

Mida vähem saavad inimesed aru Euroopaga seonduvatest probleemidest ja Eesti riigi käitumisest Euroopas, seda enam on inimeste mõtetes pinnast rahulolematuseks. Nii oma riigiga, valitsusega, kohalike juhtidega, ajakirjandusega ja kõige muuga, mis Eestis toimub.

Maailmast, erinevatest kultuuridest arusaamise ja mõistmisest lähtuva tolerantsuse annavad teadmised. Kui palju Eesti inimesed täna suudavad oma kultuuri ja mõtlemisoskusesse lülitada Euroopat ja maailma. Kelle ülesanne on täna lihtsalt ja arusaadavalt seletada kõikidele Eestimaa inimestele Euroopat. Eespool näitasin, et ootame selgitusi poliitika tippjuhtidelt ja Eestist valitud Euroopa parlamendi saadikutelt. Poliitiliste liidrite sõnumite analüüs näitas, kui erinevatelt lähtekohtadelt tippoliitikut Euroopas toimuvat seletavad ja et poliitiliste liidrite arusaamades puudub konsensus Euroopa Liidu toimimisest ja tulevikust.

Eesti poliitikute jaoks on oluline valik, millist tüüpi riik on Eesti Euroopas. Lihtsaid valikuid on kolm. Kas Eesti on peamiselt abi ootav ehk „kerjav riik“, teine võimalus on olla „toimetulev riik“ ja kolmas võimalus, Eesti tahab olla „panustav riik“, kelle eesmärgiks on Euroopale midagi omalt poolt lisada. Lihtsaid tõdesid lihtsatest valikutest on vaja selleks, et häälestada rahvast ja anda inimestele võti tulevikust mõtlemiseks.

Ennem Euroopa Liiduga liitumist, aastal 2004, oli poliitikute peamine retoorika liitumise propageerimisel see, et liitudes Euroopa Liiduga, hakkab Eesti saama Euroopalt hästi palju abirahasid. Inimestele sisendati, et Euroopa vanad liikmesriigid on sedavõrd rikkad, et tahavad heameelega kinni maksta uute liikmesriikide arengu ja aidata neid kiiresti vaesusest heaoluriiki. Aasta pärast liitumist on selge, et nii lihtsalt suure Euroopa mudel ei toimi. Euroopat tabasid 2005.aastal mitmed tagasilöögid. Euroopa Liidu põhiseaduse leppe takerdumine Prantsusmaal ja Hollandis, erinevate riikide huvide selge vastasseis rahade jagamisel Euroopa Liidu eelarvest ja Lissaboni kokkulepete ebareaalsuseks osutamine kui oli selge, et Euroopa ei suuda oma konkurentsivõimet maailmas suurendada nii kiiresti kui loodeti.

Oluline küsimus on nüüd Eesti jaoks, kas me peame oma positsioone Euroopas ümber hindama ja seda inimestele lihtsalt selgitama. Häälestama inimesi teisiti mõtlema kui enne liitumist euroliiduga. Täna, kui 25 liikmesriigiga Euroopal on probleeme oma arengu kaardistamisega ja räägitakse ka Euroopa kriisist, oleks Eestil

aeg muuta taktikat. Täna oleks ausam häälestada Eesti inimesi „toime tulema“ ja mitte enam „Euroopalt abi ootama“, kutsuma esile hoiakute ja arusaamade muutuse. On oht, et „Euroopalt lunimise ideoloogias“ ei jätku ruumi inimese sisemisele väärikusele, mis tekib vaid siis kui inimene tuleb endaga ise toime.

Paljude Eesti arvamusiidrite seisukohtades on hoiatusi ja ohtude märkamist analüüsides eestimaalaste identiteeti. Rein Ruutsoo räägib eestlasi analüüsides talupojakodakondsusest, mille aluspõhi on individualism – omal jõul toimetulemine. Talupoja elu on isiklik võitlus loodusega ja saatusega. Talupidamine on saavutusideoloogia. Individualistlik mõtteviis sobib hästi konkurentsile rajatud mõtteviisile.¹³⁰

Peeter Olesk tajub Eestis umbusu ja vihkamise kasvu. Mingisse ühiskondlikku kokkuleppesse ses suhtes ta ei usu, sest niisugust lepet ei saa sõlmida üle teiste peade.¹³¹

Anu Realo räägib kapseldunud eestlastest raamatus “Eesti ja eestlased teiste rahvuste peeglis”, kus Eestis elavad teiste rahvuste esindajad hindavad eestlasi. „Sõltumata hindaja päritolust, on hinnangute ühisosa. Eestlaste iseloomulike joontena nähakse suletust, reserveeritust, omaette hoidmist, suhtlemisvõimetust, ükskõiksust. Samas kiidavad välismaalased eestlaseid kui “ideaalseid tööloomi”, kes on töökad, täpsed, konkreetsed, usaldusväärsed: “Kõigil on mobiilid 24 tundi sees ning kõik võtavad seda enesestmõistetavalt. Kas pole ideaalne maa, kus tööd ja karjääri teha?” Üldhinnang : eestlane on suletud ja ükskõikne.¹³²

Linnar Viik küsib, miks jutt maailmavaadete muutumisest, mis pragmaatilises, ilmalikus ja asjakeskses Eestis paljude jaoks ebaolulise asendustegevusena tundub? Euroopa jaoks on oluline hoida ja Eesti jaoks oluline tõsta arengufookusesse sotsiaalküsimused, mis avatud ühiskonnas nõuavad enam energiat ja tihedamat dialoogi.¹³³

Indrek Neivelt tunneb muret, et pärast seda kui oleme Euroopa Liidu ja NATO liikmed, ei ole Eestil enam uut sihti. Kui ei ole kindlat eesmärki või selget vaenlast, on igasuguse organisatsiooni juhtimine märksa keerulisem ja esile kerkivad kõik sisemised probleemid.¹³⁴

Mihkel Muti mureks on samuti eestlaste identiteet. Kogu see (Euroopa Liidu) eelarvenägelus polnud põhjus iseeneses, vaid väljendas Euroopa Liidu identiteedikriisi sümptomeid. Kuigi on ootuspärane, et vanad olijad uusi aitavad, ei tohi end sellega harjuda lasta. Annetustest elamine ei ole kusagil loonud tõelist jõukust, nagu näeme eredaimalt Aafrikas. Nii nagu Eesti ei saa jääda lootma oma julgeolekus NATO-le, vaid peab looma oma vajadusteks spetsiifilise kaitsesüsteemi, nii peab Eesti ka jõukuse saavutamisel lootma eelkõike enda nutikusele ja töökusele. Kui juurde antakse, tuleb seda võtta kui teretulnud lisandit, mitte kui endastmõistetavust.¹³⁵

¹³⁰ Ruutsoo, R. Sotsiaaldemokraatia pole loosungid, vaid sügav ajalooline kultuur, Sirp, 12.08.2005

¹³¹ Olesk, P. Headusest ja mõistusest, Maaleht, 05.01.2006

¹³² Realo, A. Kapseldunud eestlased, Eesti Päevaleht, 28.03.2005

¹³³ Viik, L. Uuskonservatiivide pealetung, Eesti Päevaleht, 22.03.2005

¹³⁴ Neivelt, I. Vigane juhtimissüsteem, Eesti Päevaleht, 27.10.2005

¹³⁵ Mut, M. Algul mitte sajatada, pärast mitte kilgata, Eesti Päevaleht, 23.12.2005

Eestlaste kapseldumise ohtusid analüüsivad ja ka A.Valk ja A.Realo.¹³⁶ Nii ongi tekkinud olukord, kus eestlased samastavad end peamiselt vaid teiste eestlaste, oma perekonna ja sõpradega ning puudub ühtne jagatud arusaam oma laiemast poliitilisest ja territoriaalsest kuuluvusest. On aga selge, et **ainult eestlaseks olemisse kapseldumine on kõige perspektiivikum tee rahvusriigi püsimiseks ja säilitamiseks**. Kui eesmärgiks ei ole muust maailmast eraldatud rahvusliku reservaadi loomine, siis **peavad eestlased laiendama oma maailmapilti**, et peale veresugulaste mahuksid sinna ka naaberriigid ja Euroopa kodanikud, kõnelemata kõigist neist inimestest, kes Eestis elavad. Vastasel korral võib juhtuda, et paarikümne aasta pärast ei lähe välismaalastele Eesti tutvustamiseks vaja mitte programmi “Unustatud rahvad”, vaid “Kadunud rahvas”.

Ulrich Beck, Saksamaalt pärit maailmanimega visionäär ja „Riskihiskonna“ autor annab intervjuus Indrek Ibrusele oma raamatu eestikeelsele väljaandele väga hea retsepti rahvuslike huvide ja Euroopa ühishuvide sidumiseks.¹³⁷

Euroopa pakub rahvusriikidele võimalust mängida mängu, kus võidavad kõik – selle asemel, et mängida rahvusliku autonoomia mängu, kus jäädakse miinusesse.

U.Beck annab ka retsepte Eestile : Euroopa Liit võimaldab rahvusriikide huve konverteerida rahvusüleseks võimuks. Teatud küsimustes peate (st. Eesti) võib olla minema oma teed, kuid teiste puhul peate ära tundma, milles seisnevad Euroopa kui terviku huvid. Te peate määratlema oma rahvuslikud huvid ja Euroopa huvid ning seejärel defineerima oma rahvuslikud huvid Euroopa kontekstis ja viisil. Te saate oma rahvuslikke huve paremini kaitsta vaid siis, kui te samal ajal suurendate oma valmisolekut koostööks.

U.Beck hoiatab Eestit ka selle eest kui Eesti peaks määratlema oma riiklikud huvid vaid lähtuvalt omaenda riiklikust kontekstist – ega mõista, et isegi Eesti võimalused maksukonkurentsis on tegelikult laenatud Euroopa Liidust. See saab saatuslikuks.

U.Beck peab eelkõige silmas Eesti meeletlikku püüdu säilitada praegune maksustamispoliitika, mis erineb Euroopa Lii liikmesriikide omast. U.Beck peab Euroopa Liidu jaoks oluliseks liikmesriikide omavahelisest maksukonkurentsis vabanemist, mis teiste sõnadega tähendab maksustamise ühtlustamist kõikides liikmeriikides.

4.4. Diagnoos ühiskonnale, kas Eesti on skisofreeniline ?

Analüüsides demokraatiat Eestis, saame hinnata demokraatia kvaliteeti või suunata kriitiline pilk tendentsidele, mis pidurdavad demokraatiat ja kodanike demokraatlikku mõtteviisi. Üksikute oluliste sündmuste või skandaalide põhjal saab ka kaudselt testida Eesti demokraatia kvaliteeti. Raske on aga leida põhjendust ja analüütilist sügavust, et hinnata Eesti ühiskonda tervikuna, panna ühiskonnale diagnoos.

¹³⁶ Valk, A., Realo, A. Eesti ja eestlased teiste rahvuste peeglis, Tartu, 2004

¹³⁷ Indrek Ibruse intervjuu Ulrich Beck'ga (03.02.2005) raamatus Ulrich Beck, Riskihiskond, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005, lk.325

2005. aastal püüdsid mitmed analüütikud ja poliitikud Eesti ühiskonda näidata skisofreenilisena. Skisofreeniliseks püüdsid Eesti ühiskonda tembeldada Lauri Vahtre¹³⁸ ja Marek Tamm¹³⁹. L.Vahtre kirjutab igavesest skisofreeniast, kuna eestlased ei suuda kuidagi jõuda ühisele seisukohale oma kommunistliku mineviku suhtes, ega suuda saavutada konsensust oma lähiminevikku hinnates. L.Vahtre defineerib : „skisofreeniline on ühiskond, kus pole selge, mis on hea ja mis on kuri. Aga see-eest on meil pluralism“ !

M.Tamm kirjutab skisofreenilisest Eestist seoses punaste särkide skandaaliga ETV ja Eesti Raadio jalgpallimatšil, septembris 2005. Särkide seljal oli tekst „kommarid ahju“ koos tippoliitikute, endiste partei liikmete nimedega. M.Tammele andis särgiskandaal argumendi sildistada Eesti ühiskond skisofreeniliseks, kuna ühiskond pole suutnud oma kommunistlikule minevikule ühist seisukohata kujundada.

Loomulikult ei saa esseistlikult ajalehe artiklilt nõuda teaduslikke põhjendusi ja kitsendusi ühiskonnale diagnoosi panemiseks. Sellegipoolest on olemas ühiskonda analüüsiva inimese vastutustunne ja tarkadelt analüütikutelt ootame õpetaja missiooni. Ehk siis arusaama, ole kriitiline mõtleja, kuid ära hävita lugejates ja kaasamõtlejates positiivset ühiskonna nägemust.

Skisofreenia ehk lõhutud vaim on väga tõsine haigus, mis põhjustab kinnisideid ja tagakiusamismaaniat. Kui arvamusiidrid oma ühiskonnale sellise diagnoosi panevad ega näita võimalikke väljatulekuid haigusest, siis võib see kaudselt mõjutada mitte üksnes eliidi, vaid ka laiema avalikkuse arusaamu Eesti ühiskonnast.

Sedavõrd turbulentsel arenguetapil nagu on Eesti üleminekuühiskond on paratamatu, et arusaamad lähiminevikust lahknevad. Vaatenurgad ja mõtlemise lähtekohad on sedavõrd erinevad. Ühel väga suurel ühiskonnagrupil on isiklik kogemus lähiminevikust, teisel osal ühiskonnast on samast ajajärgust vaid kujutluspilt. Siiski ei ole suutmatust ühtviisi hinnata oma lähiminevikku piisav argument, et oma ühiskonda skisofreeniliseks pidada.

Enn Vetemaa kasutab samuti meditsiinilisi markeeringuid ühiskonna kohta, kuid teeb seda eestlastele omase peene ironiaga. E.Vetemaa leiab, et Eesti ühiskond on nakatunud mingisse patoloogilisse ärapanemistõppe – aina ilkumine ja irvitamine, soov olla vaimukas iga hinna eest. Eestis on laialt levinud ilkumistõve viirus, mis on võtnud epideemilise ulatuse.¹⁴⁰

Tõepoolest, kui ilkumise asemel oleks veidi enam muretsemist, oleks see Eesti ühiskonna tervisele märksa kasulik.

¹³⁸ Vahtre, L. Eesti Päevaleht, 03.09.2005

¹³⁹ Tamm, M. Mida teha kommunistidega, Eesti Päevaleht, 29.09.2005

¹⁴⁰ Vetemaa, E. Eesti inimesed on nakatunud ilkumistõppe, Eesti Päevaleht, 24.03.2005

5. ARENGUSTRATEEGIA “SÄÄSTEV EESTI 21” – UUS DEMOKRAATIAMUSTER

ÜLO KAEVATS

Strateegiliselt ja pikemas perspektiivis kõige kaalukama tähendusega sündmuseks demokraatia arengus 2005. aastal tuleb hinnata riikliku arengustrateegia “Säästev Eesti 21” (SE21) heakskiitmist Riigikogus 14. septembril. Vaatamata sellele, et avalikkuse jaoks tehti nimetatud otsus kahetsusväärset peaaegu märkamatu. Vähe sellest, mitmed Riigikogu liikmedki on üles näidanud suurejoonelist ignorantsust omaenda otsuse suhtes, paljud riigiametnikud ei teadnud ülitähtsa programmi vastuvõtmise järel sellest peaaegu mitte midagi, ajakirjandus vaikus. Just niisugune asjaolude totaalsus ongi üks tõeline häirekell demokraatia toimimises. Sest arengustrateegia realiseerimine nõuab kogu ühiskonna, kordan, kogu ühiskonna pingelist ja koordineeritud tööd aastakümnete jooksul. Tööd, mille alustamisega viivitamine kuhjab ühiskonnas juurde aina uusi probleeme.

SE21 nimetus ei ava selle arengudokumendi¹⁴¹ sisu täiel määral. Tegemist on riiklike strateegiliste arengukavade hierarhia tipus oleva strateegiaga, mis esitab olemasoleva umbes seitsmekümne arengukavaga võrreldes kõige üldisemal kujul ja kõige pikema aja peale, 2030 aastani, Eesti riigi ja ühiskonna arendamise strateegilised eesmärgid ja põhimõtted. Sisuliselt kujutab SE21 endast teadmispõhise Eesti tuumideestikku, ühiskonna uut jätkusuutlikkuse arenguparadigmat, meie riigi ja ühiskonna arenguarhitektoonika ühildamist Euroopa Liidu ja teiste arenenud maade arengustrategia. SE21 pakub taasiseseseisvunud Eesti senise arengumudeli tugevate ja nõrkade külgede kriitilise analüüsi jätkusuutlikkuse vaatekohalt. Konstruktiiivses plaanis, uue sünteetilise arengumudeli raames ühendab SE21 globaalsest konkurentsist tulenevad edukusenõuded jätkusuutliku arengu põhimõtete ja eesti kultuuriliste väärtuste säilitamisega. Tegemist on seega ei vähem ega rohkem kui Eesti identiteedi moderniseerimise ja eduka toimetulemise strateegiaga globaliseerivas maailmas. Visiooniga, mis seab ja sõnastab suuri eesmärgid, mille puudumisest on Eestis peale liitumist Euroopa Liidu ja NATOga palju räägitud.

Strateegia tekst valmis aastail 2002 – 2003 paljude teadlaste, äri-, tehnoloogia- ja keskkonnaanalüütikute ühistööna, läbis seejärel valitsusasutuste kooskõlastusringi ning takerdus siis 3R-koalitsiooni poliitilise tahte nõrkuse tõttu. Alles uus koalitsioon suutis väga olulise otsuse vastu võtta. Tundub aga, et sellega poliitikute tahe ja jõud ka peaaegu raugesid.

Käesoleva demokraatia-monitooringu kontekstis on SE21 vast kõige olulisem panus see, et teadmusühiskonna ülesehitamine tähendab paratamatult ka senise demokraatiamudeli kvalitatiivset teisenemist. See tähendab senise esindusdemokraatia raames kujunenud elitaardemokraatliku käitumismustri teadlikku asendamist solidaarsema, pluralistlikuma, võrguühiskondlikuma demokraatiamudeliga. Seesugune teadlikult taotletav nihe ühiskonna arenguparadigmas on fundamentaalse tähtsusega.

¹⁴¹ Eesti säästva arengu riiklik strateegia “Säästev Eesti 21”. Tallinn 2005. Elektrooniliselt kättesaadav: <http://www.envir.ee/2847>.

Elitaardemokraatia mudel on niisugune esindusdemokraatia vorm, kus väikesearvuline eliit kasutab rahvalt saadud mandaati lõpliku volitusena valitseda. Erinevate huvide jooksev arvestamine, valijate arvamuste ärakuulamine ja nende kaasamine otsuste kujundamisse on vähene või puudub sootuks. Erakondade omavahelised suhted on olulisemad kui valija-saadiku suhted, otsuste suunitluse määravad eelkõige eliidirühmade sisemised jõujooned. Valijatele, rahvale on selles mudelis määratud protsessi jälgija ja statisti roll. Võim kuulub kõrgemale võimukandjale, nii otse kui ka piltlikult öeldes, vaid ühel päeval nelja aasta jooksul.

Eestis on viimasel ajal valimistaeg põhjalikult ära kommertsialiseeritud (nt 2003. aasta Riigikogu valimistel said erakonnad valijate häält praktiliselt üksüheses vastavuses valimisteks kulutada olnud rahahulgaga). Uuringud ja analüüsid tuvastavad, et Eesti tänase poliitilise eliidi käitumine ja üldine poliitiline kultuur järgivad põhijoontes elitaardemokraatlikku mustrit.

SE21 peamine ülesanne oli leida vastus küsimusele – mida tuleks teha, et Eesti ühiskond ja riik oleksid kindla identiteediga edukad ja jätkusuutlikud subjektid globaliseerivas maailmas ka pikemas perspektiivis?

Senine uusliberaalne (väheseekva riigi, turukeskne, majandusfundamentalistlik, nähtamatu käe), individualistliku eduorientatsiooniga arengumudel, mis oli üldjoontes edukas üleminekuperioodi alguskümneil, ei ole jätkusuutlik rahvuse ja kultuuri kui terviku, sotsiaalse ja tehnoloogilise innovatsiooni plaanis. Jätkustsenaariumi majandusedu on tulnud ühiskonna enamuse inim-, sotsiaal- ja regionaalarengu arvelt. Rahvastiku arvuline kahanemine, rahvatervise halvenemine, usalduse kahanemine oma riigi vastu, kultuurilise ja poliitilise identiteedi hajumine, sotsiaalse sidususe langemine kriitilise piiri lähedale, võimu võõrandumine, õhukese riigi kohatine haldussuutmatlus on tõsised ohumärgid senise arengu- ja demokraatiamudeli piiratudusest. Kui siia lisada veel laialt levinud sotsiaalne apaatia, narkomaania, joomarlus ja kuritegevus, hea hariduse kättesaamatus paljude õppurite jaoks, maaelu jätkuv madalseis, siis on tõsiseks muretsemiseks alust rohkem kui piisavalt. Teadus ja arendustegevus on kordades alarahastatud, tehnoloogiline ja sotsiaalne innovatsioon on nõrgalt arenenud. Akadeemiline haridus asendub üha enam ostetud haridusega, suureneb poolharitlaste arv. Valitsev mõtteviis on pikka aega eiranud euroopalikku tööturupoliitikat. Majanduses domineerivad odavad töökohad ja jätkub väikese lisandväärtusega töö. Teadlaste ja inseneride arv kahaneb jätkuvalt, kuigi nt Soomega võrreldes on meil neid 1000 töötaja kohta ligikaudu 3,5 korda vähem.

Vanaviisi madaltehnoloogilise riigina jätkates me nõiareringist välja ei pääse, senist arengumudelit jätkates me arenenud ühiskonnaks ei jõuagi. Tallinna Tehnikaülikooli majanduspoliitika professor Kaarel Kilvits on oma analüüsid kokku võtnud selge valiku tegemise vajadusena: "Rahvusvahelises konkurentsisis osalevatel Eesti ettevõtetel on vaid kolm võimalust: kas liikuda toodangut, tehnoloogiat ja müüki arendades väärtuskettis ülespoole, kolida SRÜ ja Aasia suunas või tegevus lõpetada."¹⁴²

¹⁴² Kilvits K. Kas areneda, kolida või hävida. Äripäev, 11.05.2005.

5.1. Eesti arengutsenaariumid ja jätkusuutlikkus

SE21 kui suhteliselt kõrge üldistustasemega kompaktne arengumudel käsitleb Eesti kui väikeriigi peamiste arengusihtidena nelja eesmärki: eesti kultuuriruumi säilimine, inimeste heaolu kasv, ühiskonna sidususe suurenemine ja ökoloogilise tasakaalu hoidmine. Eesti on jätkusuutlik vaid siis, kui toimub ühiskonnas selgelt tajutav, mõõdetav ja kooskõlaline liikumine kõigi nelja eesmärgi suunas. Mahajäämus ükskõik millises suunas tähendab ohtu kogu ühiskonnaterviku elusuutlikkusele. Globaalses konkurentsivõimeliseks ja ka edukas olemiseks vajame kõrgeltarenenud ühiskondadega samaväärseid kvaliteete – hästitoimivat demokraatiat, tugevat kodanikeühiskonda, ühiskonna ülimuslikkust riigi suhtes, professionaalseid poliitikuid ja riigiparaati, rahvuslike huvide selget määratlemist ja nende kaitsmist igal tasemel, kodumaist tippkompetentsi tehnoloogilistel ja sotsiaalsetel võtmealadel jne.

Arengukeskkond on selline, et me peame teadlikult seadma ülesande, mis on vastuoluline – järele tuleb jõuda Euroopa Liidu elukvaliteedile ja jõukustasemele (püsiv mahajääja seisund on pärssiv!), säilitada ja arendada tuleb seejuures meie identiteedi tuuma, so Eesti kultuuriruumi, mis omakorda vajab ühiskonna sidususe suurendamist ning elu- ja looduskeskkonna tasakaalus hoidmist. Mahajäämus mistahes arengusuunal annab peagi tagasilöögi teiste eesmärkide täitmisel ning pidurdab Eesti suutlikkust globaalses olulusvõitluses. Jätkusuutlikkuse plaanis muud alternatiivi ei ole!

Eesti astumisega Euroopa Liitu muutus siinse demokraatia “globaalne keskkond”. Eestis seni domineeriv individuaalset edu ja konkurentsi ülistav demokraatiamudel on sattunud silmitsi enam koostööle ja pluralismile orienteeritud demokraatiamudeliga, mis domineerib enamikes Euroopa Liidu riikides. Põhjamaades on seejuures saadud ka stabiilne ja korralik majanduskasv.

SE21 koostamisel tehtud analüüs näitas, et Eestis on juba mõnda aega olemas võimalused ja teatav ühiskondlik toetus kolmeks eriilmeliseks arenguteeks. Esimene on senise arengutsenaariumi jätkumine, so panustamine iseorganiseerumisele, vähesekkuvale riigile, majanduse eelisarendamisele, individuaalsetele eduväärtustele jms. Selle arengumudeli raames kuhjunud probleemidele viitasime ülalpool. Teine võimalus tähendaks suundumist konservatiivsele arengurajale, mida iseloomustab tugev riigi- ja rahvuskesksus ning konservatiivsete väärtuste (kord, autoriteet, perekesksus, usk, traditsioon, enesedistsipliin, lojaalsus jms) esiletõstmine. Kolmandaks suhteliselt iseseisvaks valikuks on nn partnerlusühiskond, kus püütakse juurutada Põhjamaadele omast kodanikuühiskonnal põhinevat heaolu- ja demokraatiamudelit. Selle malliks on võrgustikuühiskond, kus toimetab palju erinevate huvidega subjekte ning otsused kujundatakse partnerluse põhimõttel, erasektori, riigi ja kolmanda sektori usalduslikus koostöös.

SE21 ekspertide koondhinnang näitab, et ükski neist niiõelda puhastest arengustritist ei taga Eesti jätkusuutlikkust ehk pikaajalist elujõulisust. Ainus alternatiiv on nende kolme tee sünteesitsenaarium, kus teadlikult üritatakse kombineerida erinevate mudelite tugevaid külgi ja võimalikult vähendada neis peituvaid ohte ja riske. Sünteesitsenaariumi keskseks ideeks on lähendada Eestit arenenud maailmas kujunemisjärgus olevale teadmusühiskonna põhiväärtustele ja –

ideedele. See oleks Eesti teadlik ja efektiivne liitumine Lissabonist alguse saanud teadmistel baseeruva konkurentsivõimelise Euroopa arengustrateegiaga.

SE21 annab teadmusühiskonnale järgmise iseloomustuse.¹⁴³

1. Teadmusjuhtimise ja õppiva organisatsiooni põhiideestiku omaksvõtt ja kasutamine nii riigivalitsemises kui ka era- ja avalikus sektoris; poliitiliste otsuste allutamine ratsionaalsele ja tagasisidestatud analüüsile.
2. Kompetentse ekspertiisi ja avalikustatud tagasiside kasutamine valitsemises, et avastada ja korrigeerida ohtlikke trende ja vigu, sõltumata seejuures erinevatest grupihuvidest.
3. Juhtimise aluseks on ühiskondlikud kokkulepped Eesti arengusihtide osas, samuti neid sihte seostavad ja avavad strateegilised arengukavad. Arengukavade ja poliitiliste otsuste (seaduste, määruste, tegevuskavade jms) ettevalmistamine toimub koostöös sõltumatute uurimiskeskuste, kodanikuühenduste ja kohalike omavalitsustega. Taktikaliste otsuste ja "keskpikkade" kavade aluseks on pikaajalised arengukavad.
4. Juhtimise aluseks olevad arengukavad kujunevad osapoolte dialoogi tulemusena, dialoogi sisuks on erinevate ideede, visioonide ja väärtuste ühitamine. Dialoogi aluseks on vastava valdkonna rahvusvaheliselt tunnustatud parim teadmine, samuti usaldusväärne andmestik Eesti kohta. Ühiskondliku leppe mõte ongi vahendada eri ühiskonnarühmade dialoogi, leida ühised väärtused ja kokkupuutepunktid erinevate arvamuste vahel ning pakkuda probleemidele lahendusi.
5. Ratsionaalse, informeeritud valikutel ja elukestval õppimisel põhineva inimese- ja ühiskonnakäsitluse viljelemine, teadmiste ja analüüsi väärtustamine leiab tunnustust rahvusliku prioriteedina.
6. Riik toetab jõuliselt innovatsiooni, mis on suunatud kokkulepitud arengueesmärkide saavutamisele. Kesksel kohal on just sotsiaalse innovatsiooni edendamine.
7. Globaalses riskiühiskonnas edukaks tegutsemiseks vajalike käitumisstrateegiate (hajutatud vastutuse, sõltumatute ekspertiisikeskuste, võrgustikukoostöö jms) järkjärguline omaksvõtmine.
8. Hariduse kujunemine ka tegelikkuses elukestvaks õppeks, mis on suunatud inimeste loovuse ja õppimisvõime maksimaalsele arendamisele, probleemide nägemise ja lahendamise oskuste kujundamisele kogu elu jooksul.
9. Kujuneb ja laieneb meedia võimaluste kasutamine arengudebattide algataja ja foorumina. Tulemusena pareneb nii inimeste, institutsioonide kui ka terve ühiskonna kriitiline enesetunnetus.
10. Eesti teadmusühiskonda liikumise võimaliku tee "peamine erinevus jätkustsenariumist on püüd arengut teadmispõhiselt programmeerida ja tagasisidestada (vs usk iseregulatsiooni), erinevus konservatiivsest arenguteest on rõhutatud avatus ja põhimõtteliselt detsentraliseeritud otsustusmehhanism (vs hierarhiline otsusekujundus), erinevus partnerlusühikonnast on soov asendada eri partnerite huvidepõhine (ja väga kestav) dispuut teadmispõhiste otsustega, mida kõik osapooled ka järgivad."¹⁴⁴

¹⁴³ Eesti säästva arengu riiklik strateegia "Säästev Eesti 21". Tallinn 2005, lk 45–46.

¹⁴⁴ Samas, lk 46–47.

Demokraatia praeguse üldseisundi hindamine Eestis (loodetavasti) kujuneva teadmusühiskonna ideede ja väärtuste kontekstis ei ole käesoleva kirjutise ülesanne. Küll aga sõnastame alljärgnevalt mõned esmased ülesanded, mille lahendamise alustamisega ei tohiks enam viivitada.

Strateegilised ülesanded

Nagu eespool öeldud, võeti SE21 Riigikogus vastu ilma laiema diskussioonita. Kas koalitsioon kavatseski alustpaneva arengukava kehtestada vaid kohustuse täitmiseks Euroopa Liidu ees? Uskudes siiski parimat, tuleks praegusest seisust edasi minemiseks aega kulutamata tegutseda järgmistes suundades. Tegutsema peaksid nii Riigikogu, Vabariigi Valitsus, Ühiskondliku Leppe Sihtasutus, erakonnad, ülikoolid, arvamusiidrid kui ka meediaväljaanded.

1. Teadmusühiskonna üldideestiku tutvustamine ja SE21 avalik arutelu. Avalikkus, sh isegi teadlased, poliitikud ja riigiametnikud, tunneb antud teemat väga pinnapealselt. Sageli esinetakse õõnsate fraaside tasemel. Seetõttu on ühiskonnas üsna laialt tekkinud skeptiline, kohati koguni üleolevalt eitav hoiak teadmusühiskonna problemaatika suhtes. Positiivse, toetava hoiaku kujundamine on esmatähtis ülesanne!
2. Olemasolevate ja loodavate riiklike arengu- ja tegevuskavade harmoneerimine SE21 kui kõige tähtsama sidusa arengujuhtimise strateegia põhimõtete ja väärtustega. Vaid kooskõlaline arengu- ja tegevuskavade võrgustik on efektiivne juhtimisinstrument ning eeldus demokraatlikult eesmärgi suunas liikumiseks.
3. Eliidi koolitus ja kasvatamine. Uue ühiskonnakäsituse tutvustamiseks on vaja korraldada arengukonverentside sari ja põhjalikult koolitada eri tasemete juhte ja otsustajaid. Soomlaste SITRA väga positiivne kogemus on meile heaks eeskujuks. Esimene samm sel teel astuti 2005. aasta lõpus ka Eestis. Nimelt käivitas Riigikantselei ministriumite kantslerite arenguprogrammi "Maailma arengutrendid ja homme Eesti riik", mille ülesehituse teljeks on SE21. Nüüdseks kahjuks tegevuse lõpetanud (peatanud?) Strateegiliste Algatuste Keskuse hinnangul saab strateegia edukalt toimida üksnes siis, kui selle hing ning põhiseisukohad on kinnistunud tippotsustajate enamuse väärtushinnangutesse, kui on saavutatud keskastme otsustajate laialdane poolehoid ning tagatud mõistmine rohujuure tasandil.
4. Arengudebattide algatamine ja tõhus läbiviimine meedias. Meedia kaasatöötamine SE21s fikseeritud Eesti ühiskonna ühishuvi ja eksistentsiaalsete eesmärkide suunal on eriti oluline. Kas arvestatav osa meediast on suuteline liikuma lamedatelt kommertshuvidelt kvaliteetteabe suunas?
5. Tulevikukomisjoni loomine Riigikogus ja Arengufondi käivitamine valitsuse otsusega. Esimest 2005. aastal veel tõsiselt ei arutatudki, teine on takerdunud juhtimisalastesse vaidlustesse. Nende tööle hakkamise järel tuleb juba tegelda rahvusliku arenguvõrgustiku (RA) loomisega.¹⁴⁵
6. Erakonnaideoloogiate sobitamine SE21 eesmärkidega, laiemalt Eesti kui teadmusühiskonna suunas liikuva väikese kultuuri- ja majandusruumi, arendamise põhimõtetega. See on väga oluline panus kooskõnalisema väärtusruumi kujunemiseks.

¹⁴⁵ Samas, lk 56–59.

7. Kvalitatiivse hüppe sooritamine hariduse ning teadus- ja arendustegevuse, arengumuutuste võtmevaldkondade, staatuses. Viimased koalitsioonilepped on lubavad, aga märgatavat muudatust pole toimunud.
8. Uurimis- ja arendustöö jätkumine teadmusühiskonna kontseptsiooni edasiarendamiseks. SE21 on vaid uue paradigma tuum, selle tööosa vajab järjekindlat ja pidevat edasiarendamist. Paraku katkes võimu ja vaimu koostöö SE21 raames juba paar aastat tagasi. Kindlasti on vaja teha ka sotsiaalteadlaste monitooringuid, avaldada tõlke- ja algupärast asjakohast kirjandust jpm.

2005. aasta oli SE21 ühiskonnas laia ja tegeliku tundmaõppimise ning rakendamise alustamise osas väga loid. Ometigi on tegemist Eesti tuleviku suhtes *olla või mitte olla* valikute, väärtuste ja ideedega. Kuidas hinnata selles kontekstis peaministri (partei poliitilist?) üleskutset viia Eesti viie jõukama riigi hulka, kui ta samas vaikib sellega kaasnevast kolmest eksistentsiaalsest eesmärgist Eesti ellujäämiseks, mida seadusandja on SE21 näol kehtestanud?

Demokraatlik võimukorraldus tähendab muu seas ka seadusandja järelevalvet täidesaatva võimu üle, sh ka riigis kehtivate arengukavade tundmist ja täitmist näiteks peaministri, aga ka kõigi teiste ühiskonnaelu kavandajate ja otsustajate poolt. SE21 süsteemse mõtteviisi ja arengusihide mittejärgimine on viimas olukorran, et Euroopa tõukefondide raha läheb põhiosas betooni ja asfaldi, kultuur ja inimeste harimine jäävad jälle pisku peale või tühjade lubadustega. Irimaa eeskuju on siinmaal teisenemas Portugali tegelikkuseks. Indrek Neivelt nentis TTÜ arengukava arutelul kibestunult: "Probleemiks on, et me võime arengukavasse ilusaid lugusid kirjutada ja valitsus võib rääkida teadmispõhisest majandusest. Ning siis, kui lähed kahte miljonit eurot juurde küsima, laiutab peaminister käsi ning rahandusminister suurendab vaikselt stabilisatsioonireservi Saksamaa pankades. Me anname juba ka kilplastele silmad ette!" Eesti Kunstiakadeemia uue hoone kavandamisel peab riik lõpetama popsimentaliteedi viljelemise ja toetama peremehelikult oma tuleviku üht olulisemat kasvulava!

Teadus- ja arendustegevuse (kui uue arengumudeli suunas liikumise kõige olulisema eestvedaja) rahastamine 1,5% SKT-st on niikuinii vaikselt 2006. aastalt kaks aastat edasi nihutatud. Tegemist on rahvaesinduse tahte ja Eesti tulevikulootuste selge eiramise ja hägustamisega. Valitsejate strateegilises mõtlemises on pööre selgelt toimumata. Haridussüsteem tõmbleb jätkuvalt ühiskonna ja omaenese pingeteväljas. Kui seaduste täitmise tagavad õiguskuulekad kodanikud ja õiguskaitseorganid, siis kuidas jõuame selleni, et seatud ja kohustatud institutsioonid viiksid ellu, so täidaksid seadusandja kehtestatud arengusätteid?

SE21 on nüüd ja edaspidi riiklikult heakskiidetud mõõdupuu, mida kasutades saab "loodida" Eesti arenemist, seda ka demokraatijatel. SE21 IV peatükk "Tegevussuunad" peaks meil kõigil laua- ja käsiraamatuna avatud olema.

6. AVALIK ARVAMUS JA RIIGIVÕIMU USALDUSVÄÄRSUS JUHAN KIVIRÄHK

2005 aasta Eurobaromeetri andmetel on demokraatia toimimisega Eestis rahul 44% kodanikest, sellega ei ole rahul 51%. Samal ajal rahuldab demokraatia toimimine Euroopa Liidus 53% Eesti kodanikest, rahulolematuid on vaid 25%.

Mida ikkagi peab avalikkus silmas demokraatia all? Kas Eestis on olemas demokraatia? Ja mida mõistetakse demokraatia all Euroopa Liidus? Kui inimesed ütlevad, et nad on ühiskonnas valitseva demokraatiaga rahul, siis millega nad tegelikult rahul on? Võib-olla on hoopis just rahulolematuse demokraatia olukorraga hoopis vajalikum tegur tegeliku demokraatia realiseerumiseks kui rahulolu?

Rootsis tehtud demokraatia raportite kohaselt peab valitsemine peab arvestama rahva arvamusega (*popular government*), tuginema seadustel ja võimude lahususel (*constitutional government*) ning olema efektiivne (*effective government*).

Järgalt fikseeritud võimustruktuuride abil on selliste nõudmiste täitmine raske. Tasakaalupunkt erinevate ootuste vahel muutub pidevalt, selleni jõudmine on võimalik üksnes ühiskonnas toimuva iseregulatsiooni alusel. Tegelikult tähendab demokraatlik valitsemisüsteem sellist riigielu institutsionaalset korraldust, mille puhul otsitava tasakaalupunkti (mida võib nimetada ka ühiskonna üldiseks hüveks või siis rahvuslikuks huviks) määratlemine peab toimuma iga päev uuesti. Poliitilised otsused peaksid sündima lähtuvalt avalikus mõttevahetuses ning läbi institutsioonide, mis otsuste sõnastamiseks, vastuvõtmiseks ja realiseerimiseks seatud.

Ühiskond kui küberneetiline süsteem

Pole raske märgata, et selline ühiskonna toimimise mudel kujutab endast küberneetilist süsteemi, milles korrastatuse alalhoidmine (võitlus entroopiaga) ja sihipärane tegevus saavutatakse sotsiaalsete subjektide vahelises kommunikatsioonis vahetava informatsiooniga – side ja tagasisidega.

Ülo Vooglaiu sünnipävasoovis Juhan Partsile 2004. aasta augustis (Parts oli sel ajal veel peaminister) sisalduski soovitus leida rohkem aega riigi edasi- ja tagasiside loomiseks, st. kommunikatsiooni täiustamiseks valitsuse ning kõigi ülejäänud sotsiaalsete subjektide vahel.

Edasiside tähendab seda, et tegevused tuleb eesmärgistada, st. on vaja selgelt sõnastada, mida tahetakse saavutada. See on võimalik, kui poliitikaid ei kujundata voluntaristlikult, vaid lähtutakse faktiteadmistest reaalselt toimiva ühiskonna kohta – st. tuginetakse sotsiaalteaduslikele uuringutele, millele oleks võimalik rajada tegevuse prognoosid (mis siis hakkab juhtuma, kui tehakse üht, teist või kolmandat).

Tagasiside peab andma informatsiooni sellest, kuidas ettevõetud plaanid õnnestusid. Seda aitavad tagada ühelt poolt sotsiaalne statistika (millised muutused ühiskonnas tehtud otsuste mõjul tegelikult aset leidsid; kas tehtud otsus õigustas end või mitte) ja teiselt poolt avalik arvamus, mis kirjeldab ühiskonna subjektiivset reaktsiooni toimuvale. Kui näiteks sotsiaalne statistika võib signaaliseerida mõne ettevõtmise õnnestumisest (näiteks mingi otsuse mõjul kasvas SKP kavandatud protsendipunktide

võrra), siis avalik arvamus võib sellele anda hoopis vastupidise hinnangu. Põhjuseks asjaolu, et püstitatud eesmärk ise ei tarvitsenud olla rahva ootustega kooskõlas, vaid see pandi paika pelgalt ühe erakonna programmist või, mis veelgi halvem, otsust ettevalmistanud ametnike grupi arusaamadest lähtudes.

Meie riigijuhtide seas pole vooglaiulik lähenemine valitsemisele siamaani just eriti populaarne olnud (küllap sellest on tingitud ka Eesti sotsioloogia *grand old man'i* kahekordne lahkumine Riigikogust). Pigem valitseb arusaam, et olemas mingi objektiivne ja igavene tõde sellest, mis on ühiskonnale vajalik ning et seda teadmist on võimalik leida parteikontoris või riigiasutuse seinte vahel, kuid mitte rahvaga avalikult probleeme arutades. Rahvas olevat liiga rumal, et juhtide tegevust mõista ja seda hinnata.

Nii kinnitas Mart Laar veel oma teise valitsuse viimasel, kurikuulsa 2001. aasta kevadel, et „Valitsuse töö eesmärgiks ei ole populaarsuspunktide kogumine”.

Tema põhimõtete innukaks edasivijaks oli ka 2003. aastal võimule pääsenud Res Publica liider Juhan Parts, kes väits, et „Põhimõtetega poliitik peab alati olema võimeline langetama otsuseid, mis võivad olla vastuolus avaliku arvamusega”

Need mõtted on üllatavalt sarnased *G. W. F. Hegeli* poolt öelduga: „Kes ei oska põlata avalikku arvamust - sellises vormis, nagu see aeg-ajalt endast teada annab – see ei suuda kunagi midagi suurt ellu viia.”

Laari seisukohti võis mõista tema esimese valitsuse tegevusajal, sest tol ajal oleks valitsuse efektiivsuse ja populaarsuse (rahva arvamusega arvestamise) teistsuguse vahekorra puhul võinud realiseerimata jääda mitmed olulised reformid. 90-ndate alguses oli meil veel liiga vähe nii ühiskonda kui ka riiki, et küberneetilist masinat tõrgeteta käigus hoida. Side ja tagasiside abil oleks pärast riigilaeva ümberpöörämist võtnud õige kursi leidmine liiga kaua aega – sellises olukorras võib ka halb otsus olla tihti parem kui otsustamatus.

Kuid uue sajandi algul ning eriti Res Publica – uut poliitilist kultuuri lubanud erakonna - liidri poolt deklareerituna mõjus taoline lähenemine riigivalitsemisele tõelise anakronismina.

6.1. Avaliku kommunikatsiooni eeldused

Tänapäevane arusaam ühiskonna ja riigi tõrgeteta koostoimimisest näeb selle alusena hästi toimivat suhetevõrgustikku. Et avalik kommunikatsioon (infovahetus) toimuks moonutusteta, peab selles osalevate sotsiaalsete subjektide suhteid iseloomustama vastastikune usaldus ja respekt.

Juba võimuorganite valimised on tegelikult usalduse manifestatsiooniks. Rahvas valib oma ühiste huvide realiseerimiseks isikud, keda nad usaldavad. Mida suurem on juhtide usalduskrediit, seda lihtsam on neil otsuseid teha. Ühtlasi on usalduse säilimiseks vajalik pidev kommunikatsioon, võimuorganite tegevuse läbipaistvus ja arusaadavus publikule.

Paraku on täna olukord selline, et ehkki inimesi, kes tegelevad info vahendamise ja võimu ja rahva vahel, on üha rohkem (väidetavalt saab praegu avaliku sektori suhtekorralduse eest palka enam kui 600 riigiametnikku), on nende kokkumäng sedavõrd kakofooniline, et tervikpilti ei teki. Korrastatud infovoogude meloodia asemel jõuab publikuni tihti arusaamatu müra.

Põhjus on kindlasti ühelt poolt valitsusasutuste siseses töökorralduses ja veelgi enam nendevahelise koordineerimise puudulikkuses. Ent teiselt poolt ka konkreetsete ametnike seas levinud väärates hoiakutes. Krooniliselt pörkume asjaoluga, et riigiasutuse suhtekorraldaja esmane reaktsioon on – varjata ja salatseda. Väga õigesti juhtis sellele tähelepanu Enn Soosaar - piinlik pole mitte see, kui 77-aastane mees iseseisvuspäeva ja võidupüha segi ajab, vaid see, kui riigi infoteenistused selle peale riiklike pühade ümbernimetamiskampania käivitavad¹⁴⁶

Ei maksa arvata, et kui dialoog on korra algatatud (st. teema avalikkuse läbirääkimiste-lauale toodud), siis on küsimus lahendatud ja kõik edasine toimub iseenesest. Avaliku diskussiooni käiguhoidmine on tegevus, mis nõuab spetsiaalseid jõupingutusi. Ühtlasi ka ettevalmistavaid uuringuid – enne kui asuda midagi kommunikeerima, peab tundma olemasolevat informeerituse taset ja tajuma võimalike eriarvamuste ruumi.

On üpris selge, et riigiasutuse jaoks on lihtsam lasta diskussioonil vaibuda ja otsus ära teha, selmet seda pikka aega käigus hoida ning kõiki poolt- ja vastuargumente üritada ära kuulata.

Üheks katseks avalikku poliitilist mõttevahetust institutsionaliseerida oli kodanikuportaal TOM. Paraku pole meie virtuaalsed meediakanalid veel sellises staatuses, et olla tõsiseltvõetavaks ja tõhusaks avalikku diskussiooni mõjutajaks.

Millises seisus on Eestis avaliku diskussiooni pidamise kultuur, sellel peatume käesoleva raporti raames avaldatud iseseisvas peatükis „Avalik arvamus ja riigikaitse: kas kutseline sõjavägi või kohustuslik ajateenistus”.

Käesolevas kirjutises vaatleme lähemalt poliitiliste institutsioonide usaldusvääruse küsimusi.

6.2. Riigivõimu usaldusväärus avaliku arvamusel põhjal

Riigiorganite usaldusvääruse uurimine on poliitiliste sotsiaaluuringute klassikaline teema. Et Riigikogu kujutab endast riigi kõrgeima võimukandja, Eesti kodanikkonna valitud esindust, on Riigikogu usaldusväärus rahva silmis parlamendi eduka tegutsemise oluliseks kriteeriumiks.

Kõikide Eesti tuntumate uuringufirmade (TNS Emor, ES Turu-uuringute AS, OÜ Saar Poll, OÜ Uuringukeskus Faktum) küsitlustulemused annavad üksteisele lähedasi tulemusi. Oktoobris 2005 usaldas Riigikogu veidi üle poole (52%) ja ei usaldanud 40 % küsitletutest. Valitsuse puhul olid vastavad arvud 55% ja 38%.

Kui vaadelda usaldust riigi institutsioonide vastu tervikuna, võib öelda, et Eesti elanikkond tunneb suurt usaldust kindlapiirilisi funktsioone täitvate riigistruktuuride vastu – piirivalve, kaitseväge, politsei, Eesti Pank, maksu- ja tolliamet jms.

Seevastu poliitiliste institutsioonide - Riigikogu ja valitsuse - vastu on usaldus madalam. Eriti selgelt väljendub võõristus poliitika vastu erakondade madalas usaldusvääruses.

Aastail 1995–1998 turu-uuringufirma Saar Poll korraldatud küsitluste põhjal püsis Riigikogu täielikult või pigem usaldavate vastanute osakaal pidevalt 40 protsendist kõrgemal, tõustes eestlaste hinnangutes aeg-ajalt ka üle 50% (koguni 57–58%-ni).

¹⁴⁶ Postimees, 1.03.06

Valitsuse reiting kõikus suurema amplituudiga. Selline muutlikkus oli tingitud valitsuskoalitsioonide vaheldumisest. Kui võimule sai uus valitsus, lisandus ka Riigikogule täiendavat usalduskrediiti. Kõige rõõmustavam oli riigivõimu reiting Mart Siimanni peaministriks oleku ajal – KMÜ vähemusvalitsus ei hiilanud küll teguderohkusega, kuid mõjus avalikkusele sellegipoolest turvaliselt ja usaldusväärselt.

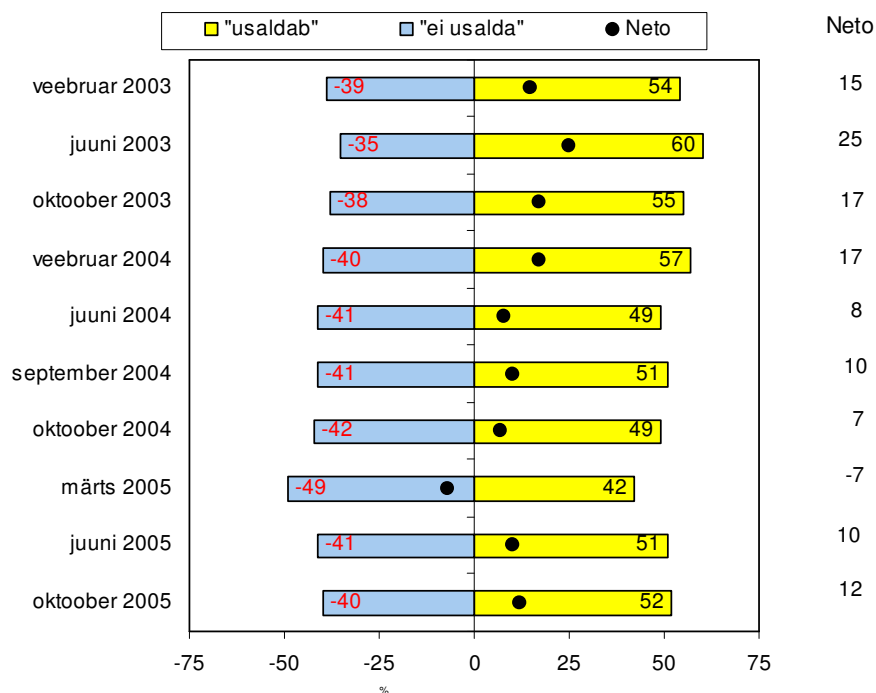
Aastail 1999–2002 oli kolm aastat järjest võimul kolmikliidu valitsus. Usaldus Riigikogu vastu jäi sel perioodil pidevalt alla 40%, valitsuse käsi käis aga kriitilisematel hetkedel veelgi hapramini: 2001. aasta kevadel pildiskandaali ajal ja suvel elektri jaamu *NRG-Energy*’le maha müüa üritades langes see 30%-ni.

Üheaastase KeRe koalitsiooni võimuloleku ajal püsis usaldus nii Riigikogu kui ka Siim Kallase valitsuse vastu kõrgel – teatud sarnasust võib selles fenomenis näha Mart Siimanni peaministri-perioodiga.

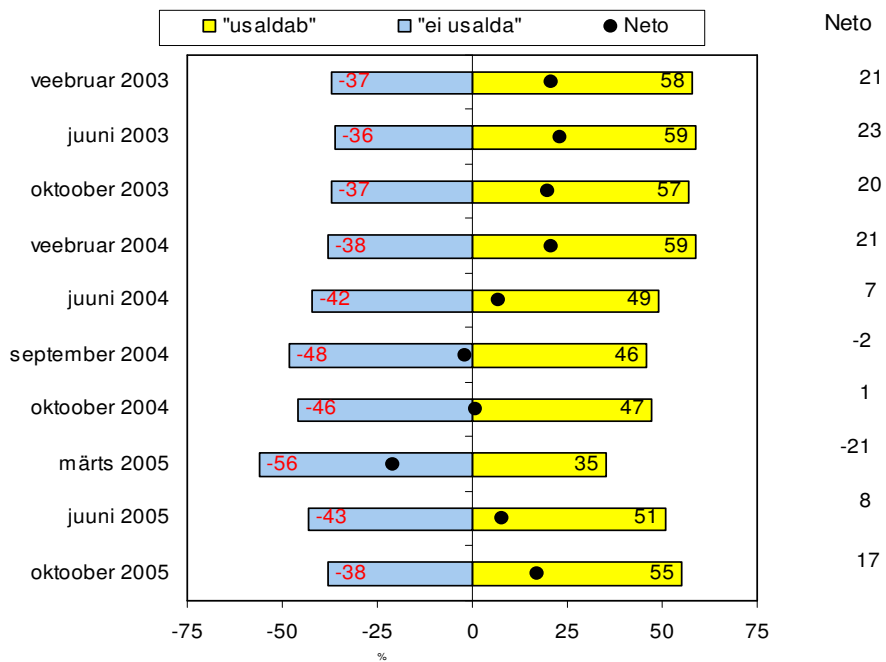
Võib arvata, et riigi juhtimise edukuse või mitte-edukuse ning sellest tulenevalt poliitiliste institutsioonide usaldusväärsuse või mitteusaldusväärsuse üle langetab tavakodanik otsuse rohkem valitsuse toimimise põhjal. Parlamendi tegevuse kohta on avalikkusel märksa ebamäärasem ettekujutus kui valitsuse omast. Seetõttu on Riigikogu reiting olnud alati tihedalt seotud valitsuse reitinguga. Pärast valitsuskoalitsioonide vahetumist tõuseb enamasti ka usaldus Riigikogu vastu, valitsuse tegevuspotentsiaali ammendumine aga vähendab ka parlamendi usaldusväärsust.

Alljärgnevatel joonistel on esitatud muutused Riigikogu ja valitsuse usaldusväärsuses perioodil 2003 aasta veebruarist kuni 2005 aasta lõpuni.

Joonis 1 Muudatused Riigikogu usaldusvärsuses 2003 - 2005. aastal
(kõik Eesti 15 – 74 aastased elanikud)

Joonis 2 Muudatused valitsuse usaldusvärsuses 2003 - 2005. aastal
(kõik Eesti 15 – 74 aastased elanikud)

allikas Uuringukeskus Faktum

Selgituseks nende jooniste juurde olgu öeldud, et 2003. aasta veebruaris hindasid küsitletavad veel eelmist, IX Riigikogu. Selle Riigikogu koosseisu tegevusperioodi viimasel valimiseelsel aastal tõusis võimule Keskerakonna ja Reformierakonna koalitsioon peaminister Siim Kallase juhtimisel, mis püsis küllaltki usaldusväärseks kuni järgmiste valimisteni välja.

2003. aasta märtsis valitud uue, X Riigikogu reiting tõusis eelmise Riigikoguga võrreldes kõrgemale (juunis 2003 usaldas Riigikogu 60% ja ei usaldanud 35% elanikkonnast). 2003. aasta oktoobris oli Riigikogu usaldusväärsus juba pisut kahanenud, kuid see jäi endiselt piisavalt kõrgele tasemele ja püsis veel 2004. aasta veebruariski.

Juunis 2004 langes Riigikogu usaldajate osakaal juba alla 50 protsendi.

Vaadeldava trendi kõige kriitilisem hetk oli märtsis 2005, mil Riigikogu ja valitsust mitte-usaldavate vastajate osakaal ületas usaldajate oma. See oli periood, mil Res Publica juhitud valitsuskoalitsioon oli sattunud üsna sügavasse kriisi, mis lõppes peaminister Juhan Partsi tagasiastumisega.

Valitsuse usaldusväärsus 2005. aasta märtsis kahanes koguni 35 protsendini. Valitsust ei usaldanud 57% küsitletutest.

Pärast valitsuskoalitsiooni vahetumist on nii valitsuse kui ka Riigikogu usaldusväärsus kogu ülejäänud 2005. aasta vältel püsinud kindlalt plusspoolel.

Üldiselt on nii, et riigi juhtimisega ja demokraatia toimivusega on rahul need inimesed, kellel läheb hästi, kelle elujärg on normaalne. Kui moodustada inimeste majanduslike hoiakute tüpoloogiat, siis on erinevate tüüpide hinnangud Riigikogu ja valitsuse usaldusväärsele järgmised:

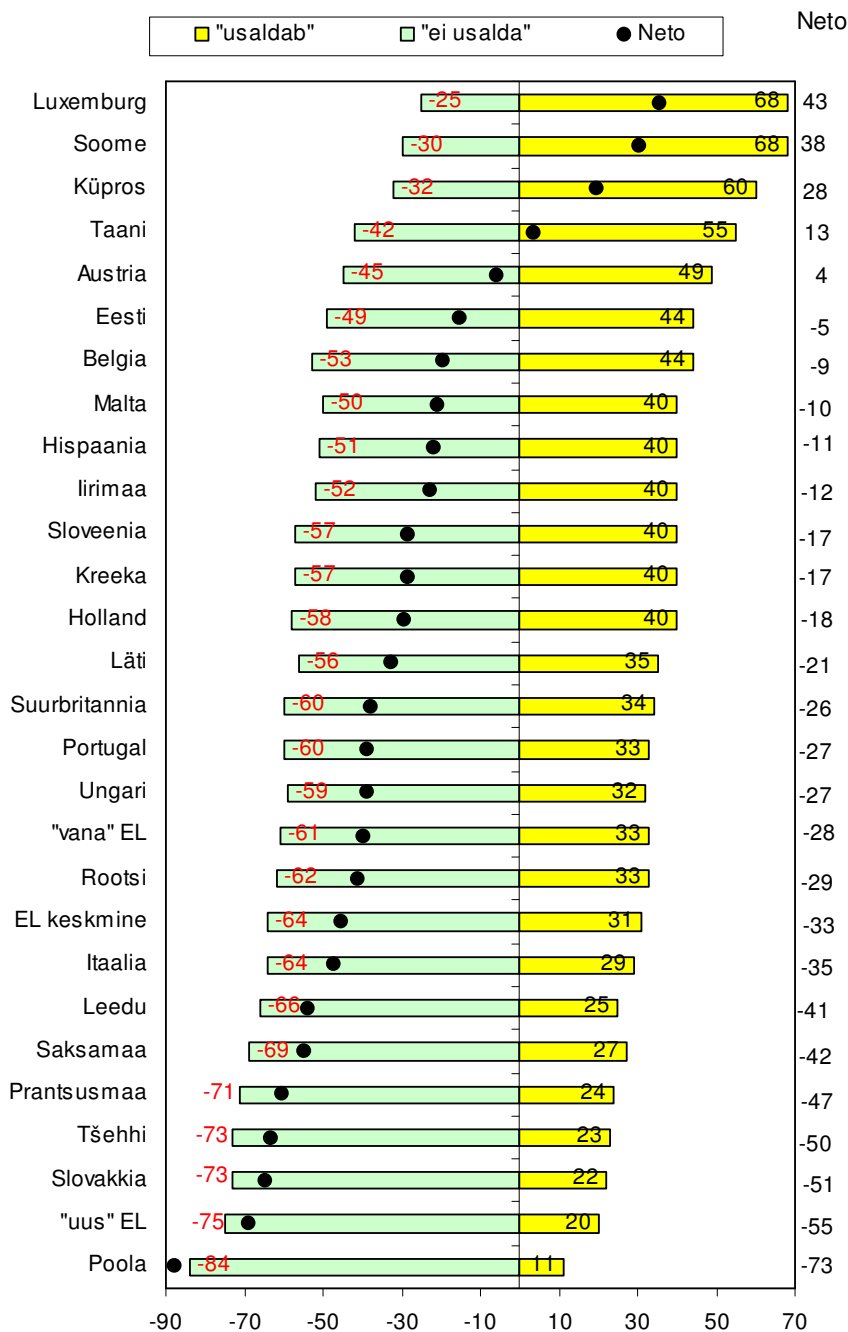
Tabel Riigikogu ja valitsuse usaldusväärsus majandusliku toimetuleku tüüpides

	Edukad	edule orienteeritud	paigalseisjad	allajääjad
RIIGIKOGU				
Usaldab	58%	60%	44%	34%
Ei usalda	35%	33%	46%	58%
VALITSUS				
Usaldab	61%	61%	48%	40%
Ei usalda	35%	36%	42%	53%

Rahulolu võimuorganitega mõjutavad ka poliitilised eelistused. Eelkõige korreleeruvad poliitilised eelistused usaldusega valitsuse tegevuse vastu. Ent kuna seadusandlikku ja täitevvõimu vaadeldakse avaliku arvamuse poolt sageli ühtsena, on ka usaldus Riigikogu vastu suurem valitsuskoalitsiooni erakondade toetajate seas ning madalam opositsiooni pooldajate hulgas.

Euroopa keskmistega võrreldes ei paista Eesti sugugi kehvast valguses. Alljärgneval joonisel on toodud EL liikmesriikide valitsuste usaldusväärsus 2005. aasta Eurobaromeetri andmetel. Näeme, et ehkki Eesti valitsuse suhtes on usaldamatus suurem kui usaldus, on Eesti miinuspoolele jäävatest riikidest esimene ehk üldjärjestuses kuues!

Joonis 3 Usaldus valitsuse vastu 2005. aasta Eurobaromeetri andmetel

Allikas: Eurobarometer 63

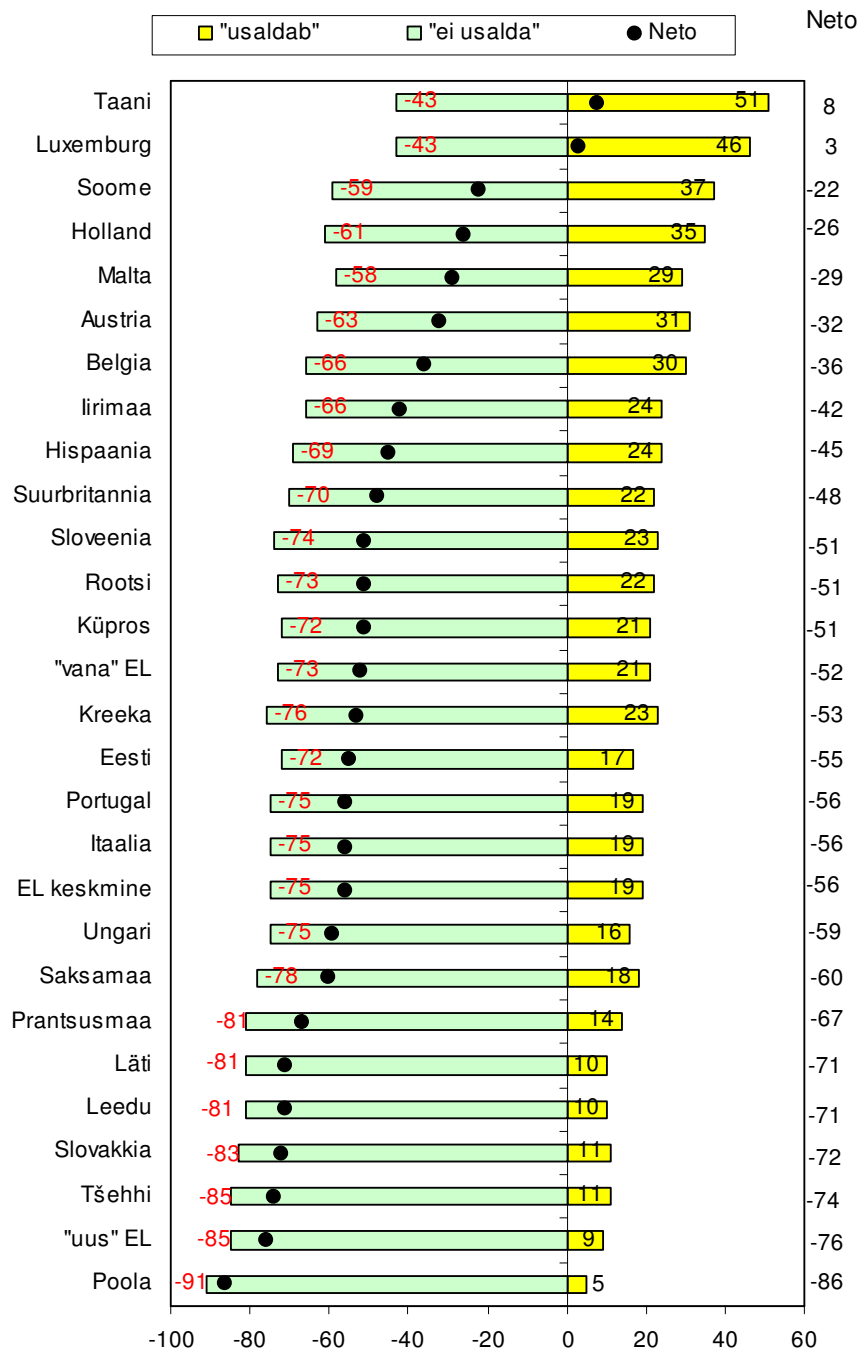
Kui läheneda asjale spordikategoriates, võiks pidada olümpia punktikohale jõudmist igati hinnatavaks saavutuseks. Kas aga meil on siiski põhjust rõõmustada selle asjaolu üle, et pooled Eesti kodanikest oma valitsust ei usalda? Isegi siis, kui Poolas on mitteusaldajaid üle 80 ja Prantsusmaalgi üle 70 protsendi?

Arvan, et parlamentide ja valitsuste vähese usaldusväarsuse probleemi universaalsus Euroopa ulatuses ei tohiks pärssida meie soovi tagada usaldusväärsem suhe võimu ja rahva vahel siin Eestis.

Eelkõige tuleks probleemi näha poliitiliste kodanikeühenduste – erakondade - madalas usaldusväarsuses.

Kui vaadata erakondade usaldusväarsust EL riikides, siis näeme, et Eesti positsioon muutub märksa nigelamaks, võrreldes valitsuse usaldusväarsuse pingereaga.

Joonis 4 Usaldus erakondade vastu 2005. aasta Eurobaromeetri andmetel

Allikas: Eurobarometer 63

6.3. Mis aitaks suurendada usaldust?

Suuremat usaldust poliitilises süsteemis õnnestuks saavutada demokraatlike põhiväärtuste ja normide parema juurutamisega. Kodanik peab tundma, et riik toimib tema hüvanguks ja see toimimine on tema kontrolli all.

Mõningaid positiivseid nihkeid võib ka Eestis juba märgata. Vaatamata demokraatia jätkuvatele kasvuraskustele, on poliitikute leksikasse lõpuks jõudnud ka termin kodanikuühiskond. Igatahes on EKAK-i heakskiitmine eelmise riigikogu poolt on sündinud fakt (nagu ka säästva arengu kontseptsioon 2005 a. septembris praeguse Riigikogu koosseisu poolt). Kuid tundub, et poliitikute ettekujutustes on kodanikuühiskond määratud iseseisvalt arenema. Poliitikutel peavad oma rolliks oodata, et kodanikud ja nende ühendused ükskord sedavõrd küpseks saaksid, et nendega oleks võimalik poliitikas arvestama hakata. Praegu kodanikuühiskonda veel võrdväärse partnerina ei tunnustata ja oma rolli selle küpsemisprotsessis ei tajuta.

Poliitikute üheks levinumaks etteheiteks rahulolematule kodanikkonnale on see, et rahvas ainult nõuab, kuid ei oska õiglaselt hinnata poliitikute jõupingutusi. Väga ilmekaks võib lugeda Mart Opmanni südametäiega öeldud sõnu ajal, kui ta rahandusministri ametit pidas: „Kakskümmend neli tundi tööd ja tänuks ainult sõim – koer oleks ka parem olla!” On tõepoolest kahju poliitikutest, kes teevad iga päev ennastsalgavalt rasket ja vastutusrikast tööd, kuid kelle teeneid poliitilise süsteemi ebakõlad ei lase õiglaselt tunnustada.

Tarbjaliku suhtumise tekkes poliitikasse ei tasu süüdistada kodanikke – selle fenomeni on loonud poliitikut ise, muutes valijad turumajanduse loogikale vastavalt „klientideks”, kellele erakonnad valimiste käigus oma „kaupa” pakuvad. See on viinud valimiste kaubastumisele ning tõsiselt avalikes huvides tegutseda soovinud kodanikuühenduste ja üksikkodanike eemaldumisele otsustamisest.

Erakonnad ise kipuvad aga mõttekaaslusel tuginevatest avatud kodanikuühendustest muutuma sumbunud, hierarhilise ülesehitusega riiklikeks struktuurideks, poliitilise kauba müügiosakondadeks. Üksiku erakonna liikme võimet mõjutada erakonna sisekliimat ja tegevust võib hinnata nullilähedaseks.

Viimasel ajal on ridamisi tunnistanud oma võimetust mõjutada oma erakonna arengut mitmed Riigikogu liikmed, kuna otsustusprotsess on täielikult monopoliseeritud erakonna peakontori ning poliitilise juhtkonna kätte. Nii kasvab järjest fraktsioonidesse mittekuuluvate saadikute osakaal Riigikogu koosseisus.

Eriti kurb on, et samasugusesse Eesti poliitilist praktikat üldiselt iseloomustavasse rutiini langes ka uut poliitilist kultuuri lubanud Res Publica. Väga hästi on seda olukorda kirjeldanud Rein Taagepera ajakirjas „Democratization” ilmunud artiklis „Meteoric Trajectory: The Res Publica Party in Estonia”¹⁴⁷

Selles ebaõnnestumises oleks ebaõiglane sarjata ka üksnes poliitikut. Neistki tegutseb enamik riigile ja ühiskonnale kõige paremat taotledes. Põhjus, miks välja tuleb nii nagu alati, peab peituma süsteemis - ühiskonna poliitilises organisatsioonis - endas.

Ka Res Publica loomise algidee oli ju siiras ja õigeaegne. Vajadus uuendada ühiskonna poliitilist kultuuri – arvestada oponentidega, ühiskonda kaasata, läbipaistvalt võimu teostada – oli ilmne ja see väljendus ka mitmetes teistes

¹⁴⁷ („Democratization”, Vol 13, No 1; February 2006, pp 78 – 94).

ühiskonnas toimunud protsessides. Olgu siinkohal nimetatud kasvõi sotsiaalteadlaste avalik pöördumine „Kahest Eestist” 2001. aasta aprillis, ühiskondliku leppe idee algatamine või kodanikuühiskonna arendamise kontseptsiooni koostamine kodanikuühenduste omaalgatuslikus koostöös.

Aeg muudatusteks oli küps, paraku pidi poliitilise uuendusprojekti ebaõnnestumist tunnistama ka üks selle autoritest Rein Taagepera ise. Ning kõige kibedamate sõnadega on kritiseerib Taagepera just erakonnasisese demokraatia hävitamist

On vaja avalikku diskussiooni üleval hoidvat ning kokku võtvat institutsiooni

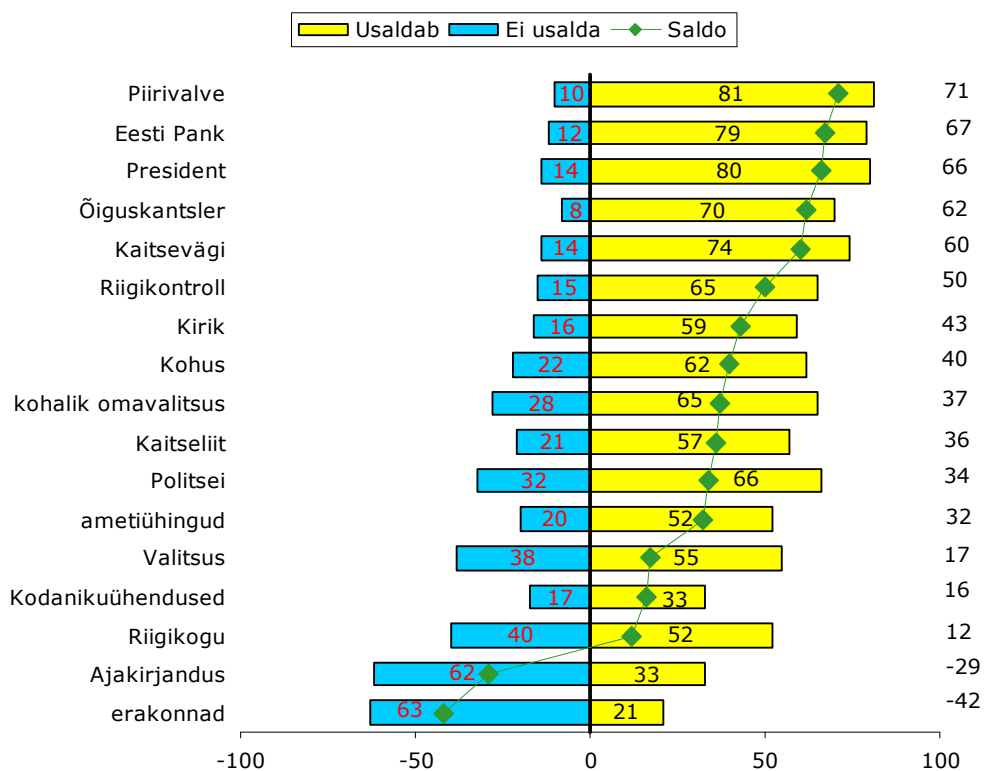
Poliitiline võõrandumine, vähene osalus ja usalduse puudumine seavad küsimuse alla poliitilise süsteemi jätkusuutlikkuse. Kui kord-korralt käib valimas vähem inimesi, kahaneb ka demokraatlikult valitud institutsioonide legitiimsus. Demokraatia toimimine vajab seniste institutsionaalsete vormide ülevaatamist, demokraatliku mehhanismi täiustamist.

Ühiskonna poliitilise süsteemi toimimist tuleks analüüsida mitte pelgalt politoloogilistes kategooriates, mis kipuvad üle hindama erakondade kui peamiste poliitiliste subjektide tegutsemise ratsionaalsust ja programmilisust. Tõsisemalt tuleks tegeleda erakondliku tegevuse sotsioloogilise analüüsiga, võttes lähtealuseks, et poliitikas tegutsevad konkreetsete inividid oma isiklikest ja grupihuvidest lähtudes. Eestis on põhjalikult uuritud kogu ühiskonna poliitilisi hoiakuid ja tegutsemist, kuid väga vähe on tähelepanu pööranud poliitikutele endile kui spetsiifilisele sihtgrupile.

Ajakirjandust peetakse küll traditsiooniliselt neljandaks võimuks, kuid praegusel hetkel puudub tal selle võimu teostamiseks vajalik väljund. Ajakirjandus saab küll hakkama probleemide tõstatamisega ja dialoogi käivitamisega. Ent avalikku dialoogi üleval hoidmist ja lõpuni viimist (diskussiooni tulemuste kokkuvõtmist ja selle põhjal poliitiliste ettepanekute tegemist) on temalt vist palju nõuda. Just sellisest institutsioonist jääb Eesti tänases ühiskonnas vajaka.

Oluliste arutlusteemade lõpetamata õhku rippuma jäämine mõjutab ka ajakirjanduse enda usaldusväarsust - institutsioonide usaldusväarsuse pingereas jagab ajakirjandus koos erakondadega viimaseid positsioone.

Joonis 5 *Institutsioonide usaldusväarsus 2005. a. oktoobris*

Kui pidevalt probleeme tõstatatakse, kuid need kuhugi välja ei vii, siis hakatakse avaldatut käsitlema lihtsalt kui meedia skandaalihimu, „kolletumist”. Seega oleks ka ajakirjanduse enda huvides aidata kaasa sellise institutsiooni sünnile, mis suudaks avalikus diskussioonis välja öeldud seisukohad üldistada ning neist konkreetseid poliitilised järeloomid teha.

7. VAIDLUS KODANIKE VALIMISLIITUDEST KUI DEMOKRAATIA PROOVIKIVI

TIINA RAITVIIR

Kuidas mõista demokraatiat?¹⁴⁸

Riigikogu liikmete, õiguskantsleri ja Riigikohtu seisukohtades valimisliitude lubamise või keelamise suhtes kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel 2002. ja 2005. aastal peegeldub demokraatia olukord Eestis. Peamine küsimus seisnebki valimisliitude lubamise või keelamise demokraatlikkuses ja Riigikogu, õiguskantsleri ning Riigikohtu otsuste (ning koos sellega nimetatud seaduse) vastavusest põhiseadusele. Omaette küsimus on õiguskantsleri jõuline tegevus valimisliitude lubamise nimel – kas õiguskantsler läheb üle piiri ja sekkub poliitikasse? Mis on demokraatia õiguskantsleri arvates? Õiguskantsler on see isik ja ühtlasi institutsioon, kes on järjekindlalt aastail 2002.- 2005 võidelnud valimisliitude lubamise eest kohaliku omavalitsuse volikogu valimiste seaduses ning ilmselt seisab selle nõude eest edaspidigi. Õiguskantsler on selles vaidluses olnud otsustavas rollis – tema järjekindluse ja printsiipaalsuseta oleks kodanike valimisliidud sellest seadusest kaotatud juba 2002. aastal.

Demokraatia on riigikorralduse vorm, kus riigi valitsemine toimub rahva valitud esindajate kaudu, eksisteerivad põhiõigused ja vabadused ning vähemuse muutumine enamuseks on võimalik legaalselt vahendite kasutamise teel. On ka kirjutatud, et õigus, kui ta teenib ühiskonda ja majandust, teenigu demokraatlike väärtuste arengut ja juurdumist, ning kui valitseb, siis valitsegu demokraatlikult.

Õiguskantsler püstitab küsimuse: kas Eestis jätkub demokraatiat kõigile või valitseb demokraatia defitsiit? Valimisliitude problemaatikat silmas pidades on küsimus asjakohane – kelle huvides on piirata võimalikult suure arvu inimeste ligipääsu kohaliku võimule, ega siin mitte ei avaldu **erakondlik egoism**? Kuidas hinnata olukorda, kui aastate vältel juba teine Riigikogu koosseis dikteerib oma tahet kodanike valimisliidud keelata ning muuta vastavalt kohaliku omavalitsuse volikogu valimiste seadust.

Näib, et rahvaesindajatel on kerge tekkima alahindav ja paternalistlik suhtumine inimestesse, mida saab vaadelda vaid vastandumisena. Olgu siin näiteks kasvõi Riigikogu liikme käsitus rahvast kui lumpenist. Valimisliitude keelustamisel on jätkuvalt põhiargumendiks, et rahvas on loll, kes ei oska endale vastutustundelisi esindajaid valida. Samaselt võiks siis ära keelata ka populistlikud parteid, kes esinevad ebarealistlike lubadustega ja tühipaljaste loosungitega.

Usaldussuhe saab olla ainult vastastikune. Parlament ja valitsus ei saa jääda lootma kodaniku usaldusele riigi suhtes, näidates oma käitumisega välja usaldamatust kodaniku vastu. Nagu õiguskantsler viitab, tuleb rahva ja valijate võõrandumise peatamiseks otsida võimalusi kodanike vahetuks kaasamiseks õigusloomeprotsessi, eesmärgiks rahva ja tema esindajate vaheliste kontaktide taastamine, tulemuslik

¹⁴⁸ Kasutatud materjalid: Allar Jõks. Ausad valimised. Ettekanne konverentsil: „Õigus – kas ühiskonna ja majanduse teener või valitseja“ 28. okt. 2004; Allar Jõks. Õiguskantsler kodaniku ja riigi vahelise usalduse loojana – kas paradoks? Ettekanne konverentsil "Usaldus ja koostegvus" 30. oktoobril 2004 Tartus. Vt <http://www.oiguskantsler.ee/>

koostöö, usalduse suurenemine ja lõppkokkuvõttes toimivad seadused. Kodanike usaldus ning ühtsele heaolule orienteeritus koos parlamendi ja tema liikmete erialase kompetentsusega on eelduseks reaalset toimivale parlamentaarsele demokraatiale.

Samas on kurb, et Riigikogu on õiguskantsleri abistavat kätt ja koostööpakkumist võtnud põhjendamatu kriitikana, poliitikasse sekkumisena ning abist ära öelnud. Seda, kes ise ei taha abi, on raske aidata. Kui koostõised lahendusvariandid ei ole erinevate institutsioonide poolt heakskiitu leidnud, on avalik kriitika õiguskantsleri poolt viimane meede. See kriitika päädis õiguskantsleri poolse Riigikohtusse pöördumisega.

Erakonnad ja Riigikogu koalitsioon on esitanud valimisliitude keelustamist kui teed kohaliku demokraatia tugevdamisele ja stabiliseerimisele, ehkki valimisliitude keelamise põhjused peituvad hoopis mujal.

Käesoleva kirjutise üleandeks on jälgida vaidlust valimisliitude lubamise või keelamise üle kronoloogilises järjekorras asjaosaliste poolt ette võetud sammude kaupa, dokumente ja ajakirjandust analüüsides ning valimistulemusi analüüsides. Teiseks suuremaks ülesannete kompleksiks oli analüüsida valimistulemusi erakondade ja kodanike valimisliitude vastandamise võtmes 2002. ja 2005. aasta kohaliku omavalitsuse volikogu valimiste statistika najal, kus põhinäitajateks on häälte arv, nimekirjade arv ning kandidaatide ja mandaatide arv.

Dokumendid ja arvmaterjalid on saadud peamiselt Interneti vahendusel, aga ka Vabariigi valimiskomisjonist.

7.1. Vaidlus kodanike valimisliitude lubamisest või keelamisest

Õiguskantsler ja Riigikohus *versus* Riigikogu: vaidluse arengukäik¹⁴⁹, ¹⁵⁰

1. 1993. aasta kohalike omavalitsuste volikogude valimistel said osaleda erakonnad, üksikkandidaadid ning ühendused, seltsid ja muud organisatsioonid, kelle registreeritud põhikirjas oli fikseeritud õigus seada üles kandidaate kohaliku omavalitsuse valimistel. 1996. ja 1999. aasta valimistel said osaleda erakonnad, erakondade valimisliidud, hääleõiguslikud kodanikud üksikkandidaadina ning hääleõiguslike kodanike valimisliidud.

2. 27. märtsil 2002 võttis **Riigikogu** vastu uue kohaliku omavalitsuse volikogu valimiste seaduse (edaspidi KOVVS-i), millest nähtus, et kohaliku omavalitsuse volikogu liikmeks saab kandideerida ainult erakonna nimekirjas või üksikkandidaadina. Seadus jõustus 6. mail 2002.

¹⁴⁹ Kasutatud on materjale õiguskantsleri, Riigikogu ja Riigikohtu veebilehtedelt vastavalt: <http://www.oiguskantsler.ee/?menuID=14>; <http://www.oiguskantsler.ee/?menuID=15>; <http://www.oiguskantsler.ee/?menuID=17>; <http://web.riigikogu.ee/ems/plsql/stenograms.form>; <http://www.nc.ee/klr/lahendid/tekst/RK/3-4-1-7-02.html>; <http://www.nc.ee/klr/lahendid/tekst/RK/3-4-1-11-05.html>; <http://www.nc.ee/klr/lahendid/tekst/RK/3-4-1-13-05.html>

¹⁵⁰ Kasutatud on materjale õiguskantsleri, Riigikogu ja Riigikohtu veebilehtedelt vastavalt: <http://www.oiguskantsler.ee/?menuID=14>; <http://www.oiguskantsler.ee/?menuID=15>; <http://www.oiguskantsler.ee/?menuID=17>; <http://web.riigikogu.ee/ems/plsql/stenograms.form>; <http://www.nc.ee/klr/lahendid/tekst/RK/3-4-1-7-02.html>; <http://www.nc.ee/klr/lahendid/tekst/RK/3-4-1-11-05.html>; <http://www.nc.ee/klr/lahendid/tekst/RK/3-4-1-13-05.html>

3. Õiguskantsler tegi 21. mail 2002 **Riigikogule** ettepaneku viia KOVVS kooskõlla põhiseaduse §-dega 11 ja 12 ning § 156 lõikega 1. **Õiguskantsler** leidis, et seadusega, mis ei andnud kodanike valimisliitudele võimalust osaleda kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel, piirati ebaproportsionaalselt vabade valimiste põhimõtet ning üldise ja ühetaolise valimisõiguse teostamist.

4. Riigikogu arutas **õiguskantsleri** ettepanekut 23. mail 2002 ning otsustas jätta KOVVS-i muutmata ning **õiguskantsleri** ettepaneku täitmata.

5. Õiguskantsler esitas 30. mail 2002 **Riigikohtule** taotluse tunnistada KOVVS põhiseadusevastaseks ja kehtetuks osas, mis ei võimalda kandideerimisõiguslikel isikutel osaleda kohaliku omavalitsuse volikogude valimistel kodanike valimisliitude nimekirjade kaudu.

6. Õiguskantsler oli seisukohal, et taoline regulatsioon rikkus hääleõigusliku isiku õigust osaleda kohaliku omavalitsuse volikogude valimistel, piirates varasemaga võrreldes võimalusi kandidaatide ülesseadmiseks. **Õiguskantsler** leidis, et erakonna raames tegutsevate isikutega võrreldes koheldi ebavõrdselt isikuid, kes soovisid osaleda kohaliku elu küsimuste otsustamisel ühiselt, kuid kes ei saanud või ei soovinud kandideerida erakonna nimekirjas. Neil isikutel jäi vaid võimalus osaleda valimistel üksikkandidaadina, kuid üksikkandidaadina valituks osutumise võimalus on tunduvalt väiksem kui valimistel nimekirjaga osalemise korral. **Õiguskantsler** analüüsis kandideerimisõiguse piiramise kasuks **Riigikogus** esitatud argumente, milleks olid vajadus tagada püsivam poliitiline vastutus kohalikul tasandil ning seeläbi usaldus poliitilise süsteemi vastu. **Õiguskantsler** leidis, et valimisprogramm on olemas ka üksikkandidaatidel ja kodanike valimisliitudele. Valimisliidu puhul toimib ühenduse kui terviku vastutus sarnaselt erakonna vastutusega. Polnud selge, kas kodanike valimisliitude osalemine kohalikel valimistel pärssinuks poliitilist vastutust kohalikul tasandil ning kas valimisliitude kõrvaldamisega poliitiline vastutus oluliselt tugevneks.

7. Samuti juhtis **õiguskantsler** tähelepanu asjaolule, et erakondade seadus ei võimalda kohalike valimiste jaoks luua üksnes kohaliku elu küsimustega tegelevaid erakondi. Erakondadel on õigus keelduda liikmestaatust mitteomava isiku kandmisest oma nimekirja või seada nimekirja kandmise tingimuseks erakonna maailmavaate tunnustamise. Kuna kohaliku omavalitsuse volikogude valimised toimusid juba oktoobris 2002, siis jäeti kandideerida soovijatele oma erakondlike eelistuste väljakujundamiseks ka äärmiselt lühike aeg.

8. Kokkuvõttes leidis **õiguskantsler**, et kodanike valimisliitude nimekirjade välistamine kohalikel valimistel oleks kandideerimisvõimaluste ebaproportsionaalne piiramine. Ta asus seisukohale, et KOVVS-i asjaomased sätted on vastuolus põhiseaduse §-dega 11 ja 12 ning § 156 lõikega 1 ja tuleb tunnistada kehtetuks.

10. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium (edaspidi ka RKPJK) tunnistas oma 15. juuli 2002 otsusega asjas nr 3-4-1-7-02¹⁵¹ KOVVS-i põhiseadusevastaseks osas, mis ei võimalda kodanike valimisliitude osalemist kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel. **Riigikohus** leidis, „[...] et kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seadus ahendab ebaproportsionaalselt õigust üles seada kandidaate, õigust kandideerida ja õigust valida ning on seetõttu osas, mis ei võimalda kodanike valimisliitude osalemist kohalikel valimistel, **vastuolus**

¹⁵¹ RT III 2002, 22, 251; kättesaadav arvutivõrgus: <http://www.nc.ee/rkis/lahendid/tekst/4-1-7-02.html>.

Põhiseaduse § 156 lõikega 1 koostoimes §-ga 11“ (p 31). Riigikohus märkis, et **tegu on valimisõiguse piiramisega**, millel on küll legitiimne eesmärk (poliitilise vastutuse suurendamine), kuid mis hetke „õiguslikus ja sotsiaalses olustikus“ on ebaproportsionaalne (p 15). Taoline järeldus tehti kohaliku omavalitsuse olemust ja demokraatia põhimõtet analüüsid (p 19 jj).

10. Riigikohtu otsuses käsitleti kohaliku omavalitsuse olemust Euroopa kohaliku omavalitsuse harta¹⁵² demokraatlike põhimõtete valguses. Hindamaks, kas demokraatia põhimõttest tulenev arusaam kohaliku omavalitsuse esindusorgani piisavast representatiivsusest, mille kohaselt ei või piirangud tõrjuda kandideerimast reaalselt toetajaskonda omavaid isikugruppe, on ohustatud, analüüsis **kohus** üksikkandidaatide konkurentsivõimelisust valimisnimekirjadega võrreldes, valijate seniseid eelistusi ning KOVVS-s sätestatud piirangute jõustumise aega.

11. Seepeale võttis **Riigikogu** 30. juulil 2002 vastu kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse muutmise seaduse¹⁵³, millega täiendati KOVVS-i mitut paragrahvi **eesmärgiga võimaldada isikutel kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel kandideerida ka kodanike valimisliidu nimekirjas**. KOVVS § 31¹ lõige 1 annab hääleõiguslikele Eesti kodanikele ja Euroopa Liidu kodanikele õiguse moodustada valimisliite ning esitada neid valla või linna valimiskomisjonile registreerimiseks. KOVVS § 31¹ lõike 2 järgi esitatakse valimisliit valla või linna valimiskomisjonile registreerimiseks kõige varem 60. päeval ja hiljemalt 45. päeval enne valimispäeva. KOVVS § 33 lõike 2 punkti 1 kohaselt väljendab isik kandideerimisavalduses oma soovi kandideerida erakonna või valimisliidu nimekirjas või üksikkandidaadina. KOVVS § 35 lõike 1 kohaselt võib valimisliit pärast enda registreerimist esitada kandidaate kohaliku omavalitsuse volikogu valimisteks.

12. Sama seadusega lisati KOVVS-i § 70¹. KOVVS § 70¹ kohaselt lõpeb õigus esitada valimisliite valla või linna valimiskomisjonile registreerimiseks 1. jaanuaril 2005. KOVVS § 2 järgi valitakse volikogu kolmeks aastaks. Volikogu valimispäev on valimisaasta oktoobrikuu kolmas pühapäev.

13. Seega taastus pärast 1. jaanuari 2005 sisuliselt õiguslik olukord, mis kehtis **Riigikogu** poolt 27. märtsil 2002 vastu võetud ja 6. mail 2002 jõustunud KOVVS-i järgi, kuid tunnistati kehtetuks **Riigikohtu** 15. juuli 2002 otsusega asjas nr 3-4-1-7-02. Siseminister Ain Seppik põhjendas **Vabariigi Valitsuse** esindajana 30. juulil 2002 eelnõu esimesel lugemisel **Riigikogus** käsitletavat piirangut järgmiselt: „Nimetatud säte väljendab **Riigikogu** selget tahet korrastada kohalike valimiste maastikku, määrates mõistliku etteteatamise aja ja võimaldades kolme aasta pärast, st 2005. aastal kohalike valimiste eel uuesti hinnata, kas õiguslik-sotsiaalne olustik on sedavõrd muutunud, et kodaniku põhiseaduslikud õigused pole enam ebaproportsionaalselt piiratud, nagu ütleb **Riigikohus** praegu. Samas aga ei ole **Riigikohus** oma otsuses märkinud, et **kodanike valimisliitude keelustamine 2005. aastal võiks põhiseaduse sätetega vastuolus olla**. [...] Meie arvates muutub sotsiaalne ja õiguslik olustik kolme aasta jooksul sedavõrd, et on võimalik valimisliidud keelustada.“¹⁵⁴

¹⁵² RT II 1994, 26, 95; kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=24755>.

¹⁵³ RT I 2002, 68, 407; kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=188720>.

¹⁵⁴ Kättesaadav arvutivõrgus: http://web.riigikogu.ee/ems/stenograms/2002/07/t02073001-04.html#P59_6674 – lisa 2, päevakorrapunkt nr 5, lk 2.

14. Riigikogu Isamaaliidu fraktsioon algatas 21. septembril 2004 kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse muutmise seaduse eelnõu (443 SE I)¹⁵⁵ eesmärgiga võimaldada kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel kandideerida ka kodanike valimisliitudel ning erakondade valimisliitudel. **Vabariigi Valitsus** otsustas 14. oktoobril 2004 eelnõu mitte toetada. Justiitsministeerium leidis eelnõu kohta esitatud seisukohas¹⁵⁶, et „valimisliitude kadumine muudab poliitilise olukorra kohalikul tasandil selgemaks nii valijate kui ka volikogu enda jaoks. Kohalike omavalitsuste volikogude valimiste erakonnastamine seniste paljude valimisliitude säilimise asemel tähendaks ja muudaks pikemaajaliseks konkreetse isiku suhestatust oma poliitiliste eesmärkide ja seisukohtadega, lihtsustades seega elektoraadi hilisemate valikute tegemist (ehk sisuliselt suurendades poliitilist vastutust ja ka vastutustundlikkust)“. Eelnõu oli **Riigikogu** täiskogus esimesel lugemisel 25. novembril 2004, mille käigus hääletati eelnõu menetlusest välja.

15. Õiguskantsler esitas 30. septembril 2004 Riigikogule ülevaate õigustloovate aktide vastavusest põhiseadusele ja seadustele. Ettekandes **Riigikogule** juhtis **õiguskantsler** tähelepanu, et „[...] valimisliitude keelustamine kohaliku omavalitsuse tasandil piirab ebaproportsionaalselt nende aktiivsete inimeste põhiseaduslikku õigust kohaliku elu küsimuste otsustamisel kaasa rääkida, kes ei soovi mõne üleriigilise erakonnaga ühineda. Ilmselt on **Riigikohtu** otsusest tänaseks möödunud kaks aastat piisavalt pikk aeg, mille jooksul on igal inimesel olnud soovi korral võimalus omale sobiv erakond valida ning poliitiline stabiilsus ja eeldused poliitilise vastutuse tekkeks kohalikul tasandil peaksid ses osas olema saavutatud. Seega saab käesoleval ajal valijate valikuvõimaluste edasist kunstlikku ahendamist läbi valimisliitude keelustamise pidada vaid keeluks, mille tarvis puudub põhiseaduslik õigustus ja praktiline vajadus. [...] **Õiguskantsler** mõõnas siinkohal, et valimisliitude keelustamist võiks pidada põhiseadusega kooskõlas olevaks, kui seadus lubaks luua kohaliku tasandi erakondi. [...] Seega peaks järgmiste kohalike omavalitsuse valimiste põhiseaduspäraseks toimumiseks **Riigikogu** enne 1. jaanuari 2005 seadustama võimaluse luua kohalikke erakondi või valimisliite“.¹⁵⁷

16. Õiguskantsler analüüsis põhiseaduse § 139 lõike 1 ning õiguskantsleri seaduse § 1 lõike 1 alusel põhiseaduslikkuse järelevalve korras **Riigikogu** poolt vastu võetud KOVVS-i ja erakondade seaduse ja leidis, et KOVVS § 70¹ ja erakondade seaduse § 1 lõige 1, § 5 lõike 1 lause 1 ja § 6 lõige 2 on osas, milles ei võimalda moodustada kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel kodanike valimisliite, aga samuti mitte alla 1000 liikmega erakondi kohaliku elu küsimuste otsustamiseks ja korraldamiseks, kuhu saaksid kuuluda ka Euroopa Liidu kodanikud, vastuolus põhiseaduse § 48 lõike 1 lausega 2, § 156 lõikega 1 ning Euroopa Ühenduse asutamislepingu artikliga 19. Sellest tulenevalt esitas **õiguskantsler** 26. novembril 2004 **Riigikogule** ettepaneku nr 10 „Riigikogu poolt vastuvõetud erakonnaseaduse ja kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse kooskõlla viimiseks Eesti Vabariigi põhiseadusega“¹⁵⁸.

¹⁵⁵ Kättesaadav arvutivõrgus: <http://web.riigikogu.ee/ems/plsql/motions.show?assembly=10&id=443&t=E> – lisa 3.

¹⁵⁶ Justiitsministeeriumi 13. oktoobri 2004 kiri Riigikantseleile nr 3-2-02/11201 – lisa 4.

¹⁵⁷ Kättesaadav arvutivõrgus: http://web.riigikogu.ee/ems/stenograms/2004/09/t04093003-02.html#P30_1368 – lisa 5, päevakorrapunkt 3, lk 5.

¹⁵⁸ Lisa 6.

17. Riigikogu põhiseaduskomisjon arutas **õiguskantsleri** ettepanekut oma istungil 7. detsembril 2004 ning otsustas ettepanekut **mitte toetada**. Otsus võeti vastu hääلteenamusega; **õiguskantsleri** ettepaneku poolt oli kaks ja vastu kaheksa komisjoni liiget, erapooletuid ei olnud.

18. Riigikogu arutas **õiguskantsleri** 26. novembri 2004 ettepanekut nr 10 oma 9. ja 14. detsembril 2004 täiskogu istungitel ning otsustas **ettepaneku tagasi lükata**. Otsus võeti vastu hääلteenamusega; õiguskantsleri ettepaneku poolt oli 18 ja vastu 66 Riigikogu liiget, erapooletuid ei olnud.¹⁵⁹

19. Juhindudes Põhiseaduse § 142 lõikest 2, õiguskantsleri seaduse § 18 lõikest 1 ja põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse seaduse § 6 lõike 1 punktist 1 otsustas **õiguskantsler** esitada 21. detsembril 2004 **Riigikohtule** ettepaneku teha otsus KOVVS-i põhiseadusele vastavuse kohta osas, mis puudutab valimisliitude lubamist / keelamist.

20. Õiguskantsler esitas 21. detsembril 2004. a **Riigikohtule** taotluse tunnistada kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse (KOVVS) § 70¹ ning erakonnaseaduse § 1 lõige 1, § 5 lõike 1 esimene lause ja § 6 lõige 2 vastuolus olevaks põhiseaduse (PS) ja Euroopa Ühenduse asutamislepinguga ning kehtetuks osas, milles need ei võimalda moodustada kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel osalemiseks kodanike valimisliite, ning Euroopa Ühenduse asutamislepingu artikliga 19 nende koosmõjus, nähes ette kas kohaliku erakonna instituudi või lubades kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel osaleda kodanike valimisliidul.

21. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium andis 18. jaanuari 2005. a määrusega asja läbivaatamiseks **Riigikohtu üldkogule. KOHTUOTSUS** Eesti Vabariigi nimel¹⁶⁰, kohtuasi nr 3-4-1-1-05 Õiguskantsleri taotlus kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse § 70¹ ning erakonnaseaduse § 1 lõike 1, § 5 lõike 1 esimese lause ja § 6 lõike 2 osaliselt kehtetuks tunnistamiseks otsustas 19. aprillil 2005. a (asja läbivaatamine toimus 1. märtsil 2005. a) **tunnistada kehtetuks kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse § 70¹**. Taotlus muuta erakonnaseadust otsustati jätta läbi vaatamata.

22. Riigikogu põhiseaduskomisjonis toimus 3. mail 2005 Riigikohtu 19. aprilli 2005. aasta otsuse 3-4-1-1-05 arutelu ja sellega seonduvate õiguslike küsimuste arutelu osas, mis puudutab kodanike valimisliite. Otsustati võtta teatavaks **õiguskantsleri** seisukohad.¹⁶¹

23. Riigikogu valmistas ette Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse muutmise seaduse (607 SE; 12. mai 2005), kus aluseks võeti Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seadus, vastu võetud 27. 03. 2002. a ([RT I 2002, 36, 220](#)), mida täiendati ja muudeti. Peamine muudatus oli e-valimiste esmakordne lubamine Eestis 2002. aasta valimistel. Varasem Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse

¹⁵⁹ Riigikogu 9. ja 14. detsembril 2004. a stenogrammid; kättesaadav arvutivõrgus: <http://web.riigikogu.ee/ems/stenograms/2004/12/m04120910.html>, <http://web.riigikogu.ee/ems/stenograms/2004/12/m04121411.html> – lisad 7 ja 8.

¹⁶⁰ <http://www.nc.ee/klr/lahendid/tekst/222479199.html>

¹⁶¹ [Riigikogu põhiseaduskomisjoni istungi protokoll nr 146/161](#)

muutmise seadus (RT I 2002, 68, 407; vastu võetud 30. juulil 2002. a, jõustumise kp: 07.08.2002) teatavasti lubas 2002. aasta valimistel erakondade ja üksikkandidaatide kõrvale ka valimisliite, kuid seda ainult 1. jaanuarini 2005.

24. Riigikogu saatis Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse muutmise seaduse eelnõu, kus valimisliidud taas lubatud, 13. mail 2005 **Vabariigi Presidendile**, kes 25.05. 2005 tegi otsuse nimetatud seaduse eelnõu jätta välja kuulutamata. Tüliküsimus ei olnud valimisliidud, vaid e-valimised, mille võimaldamist see dokument lubas. **Riigikogu** jätkas oma istungjärkudel Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse muutmise seaduse eelnõu (607 SE) arutamist 9. juunil ja ka erakorralisel istungjärgul 28. juunil 2005. Viimasel otsustas **Riigikogu Vabariigi Presidendi** poolt **Riigikogule** tagasi saadetud Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse muutmise seadus muutmata kujul vastu võtta. **Vabariigi President** pöördus Riigikohtu poole, et see tunnistaks Riigikogus 28. juunil 2005 vastu võetud kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse muutmise seadus põhiseadusevastaseks. Oma otsusega 3-4-1-13-05 1. septembrist 2005. jättis **Riigikohus Vabariigi Presidendi** taotluse rahuldamata.

25. Riigikohtu üldkogu kohtuotsus nr 3-4-1-1-05 (avaldatud 5. 05. 2005 - [RT III 2005, 13, 128](#) – jõustunud 19.04.2005) tunnistab kehtetuks paragrahvi 70¹ ja Riigikogu oli sunnitud tegema valimisliite lubava otsuse. Viimastest muudatustest võeti üks vastu 9.06.2005, avaldati Riigi Teatajas ja jõustus 10.07.2005; teine võeti vastu 28.06.2005, avaldati Riigi Teatajas ja jõustus 18.09.2005.¹⁶² Suurim muudatus oli e-valimiste lubamine.

26. Õiguslik vaidlus seadusemuudatuste üle ja protseduuride nihkumine otse valimiste eelsesse aega mõjutas valijaid ja kandideerijaid nii 2002. kui ka 2005. aasta valimistel. Nii ühtedel kui teistel polnud kindlust, kas valimisliidud osutuvad lõpuks lubatuks või kas valimisi mitte edasi ei lükata. Kindlasti mõjutas see valimistulemusi. **Riigikogu** võttis 30. juulil 2002 vastu Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse muutmise seaduse¹⁶³ (RT I 2002, 68, 407; jõustus 7.08.2002). 2002. aasta muudatuste peamiseks sisuks oli valimisliitude lubamine. Valimised toimusid 20. oktoobril 2002. 2005. aasta valimiste eel jõustus Kohaliku omavalitsuse volikogu valimiste seaduse¹⁶⁴ viimane redaktsioon jõustus 18.09.2005, vähem kui kuu aega enne valimisi, mis toimusid 16.10.2005. Peamiseks seadusemuudatuseks, mille üle 2005. aastal kõige kauem ja kirglikumalt vaieldi, ei olnud valimisliidud (nende taaslubamisega leppis Riigikogu kui paratamatusega), vaid e-valimiste lubamine.

7.2. Kes olid valimisliitude poolt ja vastu. Dokumentide lühianalüüs

Asjassepuutuvad dokumendid - Riigikogu stenogrammid, seadused ja nende eelnõud, seaduse muutmise seadused ja nende eelnõud, õiguskantsleri ettekanded, taotlused ja ülevaated, Riigikohtu otsused koos seletuste ja põhjendustega – kõik need moodustavad asjassepuutuvate dokumentide kogu, uurijate jaoks aga informatiivsete materjalide süsteemi.

¹⁶² Vt vastavalt [RT I 2005, 37, 281](#) ja [RT I 2005, 47, 387](#)

¹⁶³ RT I 2002, 68, 407; kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=188720>.

¹⁶⁴ vt [RT I 2002, 36, 220](#)

Võtmedokumentiks võib pidada 23. mai 2002. aasta Riigikogu istungi stenogrammi, aga ka Riigikohtu otsuseid. Tähtsamad ja vähemtähtsamad dokumendid annavad mitmekülgse ülevaate Riigikogu liikmete, õiguskantsleri ja Riigikohtu seisukohtadest valimisliitude lubamise või keelamise suhtes kohaliku omavalituse volikogu valimistel 2002. ja 2005. aastal. Peamine on küsimus valimisliitude lubamise või keelamise demokraatlikkusest ja Riigikogu, õiguskantsleri ning Riigikohtu otsuste (ning koos sellega nimetatud seaduse) vastavusest põhiseadusele. Omaette küsimus on õiguskantsleri jõuline tegevus valimisliitude lubamise nimel – kas õiguskantsler läheb üle piiri ja kas ta sekkub poliitikasse?

Riigikogu polnud oma otsustuses valimisliitude suhtes ühtne. Riigikogu suuremad ja olulisemad fraktsioonid jagunesid 2002-2005. aasta vaidlustes valimisliitude suhtes vastavalt koalitsiooni-opositsiooni teljele¹⁶⁵.

- kindlaiks pooldajaiks – Isamaaliit, Mõõdukad/Sotsiaaldemokraatlik Erakond;
- kindlaiks vastaseiks – Eesti Reformierakond, Eesti Keskerakond;
- pigem vastaseks – ÜVE - Res Publica (alates 2003. aasta valimistest);
- algul neutraalseks-äraootavaks, hiljem vastaseks – Eestimaa Rahvaliit.

Peale Riigikogu fraktsioonidesse kuuluvate inimeste töötasid Riigikogus ka oma erakondadest lahkunud isikud (nn aknaalused). Või nagu väljendas Lauri Vahtre - peale paja ja katla on siin olemas ka kolmas osapool, kes meenutab ebastabiilse närvisüsteemiga krantsi (mõned aknaalused ja mõned erakondade esindajad, kes on alati valmis ka endale vastu rääkima). Nemad situatsiooni oluliselt mõjutada ei suutnud.

Urmas Reinsalu (Res Publica) arvates kerkis valimisliitude keelamise idee esile Isamaaliidu, Mõõdukate ja Eesti Reformierakonna koalitsioonilepingus, kus oli sätestatud suurema poliitilise vastutuse ja erakondliku süsteemi arendamine kohalikes omavalitsustes. See päädis toonase valitsuse poolt esitatud vastava kohaliku omavalitsuse korra valimise seaduse eelnõuga, mille puhul oli ette nähtud selle seaduse jõustamine just nimelt 2005. aastal. Järgnes valitsuse vahetus. Ka kaksikliidu, st Eesti Keskerakonna ja Reformierakonna valitsus, otsustas seda protsessi kiirendada. Seejärel vallandus vastav põhiseaduslik arutelu, mille jätkuvaatus kestab. Kokkuvõttes pall pääses veerema 1999. aastal.

Reformierakonna ja Res Publica esindajad tuletasid Riigikogu sõnavõttudes ja kõnedes pidevalt meelde, et Mõõdukad (ja kas ka mitte Isamaa?) olid 90ndate lõpus samuti valimisliitude kaotamise poolt, ja kuis nüüd Saulused Paulusteks on muutunud? Liia Hänni Mõõdukate esindajana märkis, et toona käis jutt Riigikogu, mitte kohaliku omavalitsuse volikogu valimistest. Mõõdukad omakorda Marju Lauristini suu läbi imestasid Reformierakonna ja Keskerakonna kui liberaalsete ideoloogia kandjate eksituse üle, et miks need ei hooli enam üksikisikutele võimalikult laialdastest võimaluste pakkumisest, vaid tahavad kõiki erakonnaraamidesse suruda.

Parem- ja vasakpoolsus ning liberaalsus-konservatiivsustelg valimisliitude ja erakondade konfliktis otsustavateks teguriteks ei saanud, kuid, nagu eespool

¹⁶⁵ Koalitsiooni moodustasid: 28.01.2002 – 10.04.2003 Siim Kallase valitsuse ajal Eesti Reformierakond, Eestimaa Rahvaliit ja Eesti Keskerakond; 10.04.2003 – 13.04.2005 Juhan Partsi valitsuse ajal ÜVE – Res Publica, Eesti Reformierakond ja Eestimaa Rahvaliit; 13.04.2005 alates Andrus Ansipi valitsuse ajal Eesti Reformierakond, Eestimaa Rahvaliit ja Eesti Keskerakond.

märgitud, määrati veelahke koalitsiooni-opositsiooni teljega. Riigikogu üldkogu koosolekuil domineerisid arvuliselt ja häälekuselt koalitsiooniparteide esindajad kui valimisliitude vastased, ja vastavasisulised olid ka sõnavõttud.

Ainult erakondade nimekirjade (ja üksikkandidaatide) kandideerimisõiguse poolt ja kodanike valimisliitude vastu esitatud peamised argumendid olid järgmised.

- Tähtis on Eesti erakonnastumist kiirendada
- Erakonnad suudavad võtta valijate ees vastutuse, ebakindlad-kiirestilagunevad-ideoloogiata valimisliidud mitte
- Erakonnad suudavad valijaid piisavalt esindada, sest parteitud saavad kandideerida erakonnanimikirjades (ja muidugi üksikkandidaaditena)
- Erakonnad on demokraatia kandjad nii ajalooliselt kui vastavalt põhiseadusele
- Valimisliitudes kandideerib palju parteilasi – milleks seda mimikrit lubada
- Lubama peaks erakondade valimisliite tavaliste valimisliitude asemel või, kui viimaseid lubada, siis nende kõrval
- Toetus erakondadele on kohalikel valimistel pidevalt kasvanud ja valimisliitude oma vähenenud – valimisliidud on loomulikus korras hääbumas
- Valimisliidud ajavad erakondade rahasaamise ebakindlamaks ja võib-olla suured erakonnad ei saagi nii palju raha, kui nad saaks valimisliitude puudumise korral
- Poliitika tegemiseks on (põhiseaduses) ette nähtud erakonnad. Valimisliidud poliitikat ei tee, kuna neil pole maailmavaadet ega ideoloogiat
- Kodumurude (valimisliitude) vastuseis erakondadele on äge, sest siin ei käi võitlus mitte niivõrd ebamäärasuse, see tähendab, sogasest veest kalapüüdmise õiguse säilitamise eest, vaid eeskätt (kohalikes omavalitsustes) absoluutse kontrollimatuse säilitamise nimel
- Valimisliidud on korporatiivsed, erakonnad mitte.

Kodanike valimisliitude poolt tõid erakondade esindajad järgmisi argumente:

- Valimisliidud avardavad valijate kandideerimis- ja hääletamisvõimalusi ning on selles mõttes demokraatlikum võimalus kui ainult erakondade osalemine
- Valimisliidud on asendamatud väiksemates omavalitsustes, kus erakonnastumine on nõrk
- Valimisliidud on sundparteistamise vastane abinõu
- Euroopas on vähe riike, kus kohalikel valimistel valimisliite ei lubata
- Kui valimisliite ei lubata, hakatakse kohalike omavalitsusi juhtima parteide peakortereist
- Poliitiline vastutus on ka valimisliitudel, nagu see on olemas kõigil ükikisikuil
- Erakonnad on korporatiivsed, valimisliidud mitte

Erakondade vastasseis püsis läbi vaadeldavate aastate muutumatuna, ühe poole argumendid kõlasid teise poole kurtidele kõrvadele. **Mingit tahet kokku leppida kumbki pool ei näidanud, ja kompromissi ses küsimuses olla ei saanud: valimisliidud kas on lubatud või nad pole lubatud. Argumendid polnud tähtsad, tähtis oli teisele poolele ära teha, tugevama (liikmete poolest arvukama) osapoole jõudu näidata.** Valimisliitude vastaste väljapaistvaimad ja sõnaosavamad eestkõnelejad olid justiitminister Märt Rask (Reformierakond), Vabariigi Valitsuse esindaja kohaliku omavalitsuse volikogu valimiste (ja selle muutmise) seaduse osas, Kalev Kukk (Reformierakond) ja Urmas Reinsalu (Res Publica). Nende poliitikute demagoogilist kõrgpilootaž kajastub vastavates dokumentides, ennekõike Riigikogu üldkogude protokollides. Valimisliitude pooldajatest esinesid väga sisukalt Liia Hänni (Möödukad), Marju Lauristin (Möödukad/SDE), Eiki Nestor (Möödukad/SDE), Jüri Adams ja Andres Herkel (mõlemad Isamaaliit).

Õiguskantsleri ja Riigikogu vastasseis püsis samuti kindlalt. Õiguskantsler esitas rahulikult oma seisukohti, korrates neid järjekindlalt esinemisest esinemisse ja dokumendist dokumenti. Tema kodanike valimisliite tuliselt pooldavaid seisukohad olid väga süstemaatiliselt esitatud ja argumentidega igakülgset põhjendatud. Riigikogu valimisliitude vastased jõud teadsid, et õiguskantsler pöördub kindlasti valimisliitude lubamise/keelamise asjas Riigikohtusse, kuid järele ei andnud ja vastasseisu ei lõpetanud. Õiguskantsler rõhutas rohkem kui valimisliite pooldavate Riigikogu fraktsioonide liikmed (see on igati loomulik) valimisliitude seost põhiseaduse mõttega ja demokraatia tugevnemisega, sest see annab suuremale arvule inimestele võimaluse osaleda kohalike omavalitsuste juhtimises. Õiguskantsleri arvates on valimisliidud alternatiiv kas a) kohalike erakondade puudumisele või b) erakonna liikmete liiga suurele minimaalsele arvule – 1000. Valida tuleb kas valimisliitude lubamise või erakonnasüsteemi muutmise vahel, aga üleriigilistel erakondadel peab konkurents olemas olema. Olgu ette rutates märgitud, et Riigikohus erakonnaseadust muuta ei soovinud ning pidas õigemaks soovitada kohalikel valimistel valimisliitude seadustamist.

Erakondade eelisarengu eest (valimisliitude arvel) seisjad ei suhtunud õiguskantsler Allar Jõksi mitte kui institutsiooni, vaid kui isiklikku vastasseis, keda on põhjust kahtlustada poliitikasse kaldumises, põhiseadusest ja demokraatiast taganemises, anarhia külvamises, lugupidamatuses rahva tahte suhtes, mida rahvaasemikud ju esindavad. Riigikogu liikmed püüdsid Õiguskantslerile ütelda võimalikult halvasti. Õiguskantsler püüdis aga inimestele (ilmselt ka Riigikogu liikmete valgustamise vajadust silmas pidades) oma artiklites ja ettekannetes selgitada õiguskantsleri rolli ja funktsioone ning tutvustada oma põhimõtteid põhiseaduse mõtte järgimises ja demokraatia eest seismises üldse ning valimisliitude eest seismise asjus eriti.

Riigikogu ja Riigikohtu vastasseis oli mõtteline, õigemini – see esines Riigikogu versus õiguskantsler vormis. Riigikohtu dokumendid on väga põhjalikud, tausta seletavad ja otsuseid lahti seletavad. Riigikogul tuli Riigikohtu otsustele kahel korral (2002 ja 2005) alluda ja valimisliitude osalemine kohalike valimiste seadusesse taas sisse panna. Riigikogu protokollidest võib lugeda, et Riigikogu liikmed süüdistasid Riigikohut valimisliitude küsimuses poliitika tegemises ja enese 101-le rahvaesindaja tahte vastandamises.

Valimisliitude pooldajad ja vastased apelleerisid oma argumente esitades samale alusele – demokraatiale ja põhiseadusele. See on lausa paradoksaalne.

Nagu Riigikohus tuvastas, vastasid põhiseadusele ja olid demokraatlikumad valimisliitude lubamise pooldajate seisukohad.

7.3. Ajakirjandus valimisliitude probleemi kajastamas

Valimisliitude lubamise / keelamise küsimus polnud ajakirjanduse jaoks eriti atraktiivne temaatika. Otsisõna "valimisliidud" andis aastaist 2002-2006 u 110 artiklit, muud lähedased otsisõnad tõid juurde veel umbes 100. Artiklid *Postimees Onlines* ja *Eesti Päevaleht Onlines (EPLO)* kuhjusid perioodidele, mil teema oli aktuaalsem kui muidu – kas toimusid otsustavad debatil Riigikogus või oli õiguskantsler midagi ütelnud või teinud – nt kaevanud Riigikogus vastu võetud Kohaliku omavalitsuse volikogu valimiste seaduse selle põhiseadusvastasuse kahtluse tõttu Riigikohtusse, või tuli Riigikohtu otsus, et nimetatud valimisliite keelav osa on selles seaduses tõepoolest põhiseaduse vastane.

Ajakirjanduse läbitöötamisel koorusid välja järgmised teemad.

1. Valitseb vastumeelsus poliitika suhtes
2. Valimisliidud on erakondade konkurendid, seega vastased
3. Võim linnas-vallas on olnud liiga kaua ühe erakonna käes, aga seda erakonda on harjutud valima
4. Valimisliitude neutraalse nime tahta on varjunud erakonnad
5. Õiguskantsler ja Riigikohus *versus* Riigikogu
6. Seisukohad valimisliitude poolt ja vastu
7. Üksikute erakonnapoliitikute seisukohad valimisliitude suhtes
8. Kommenteerijate arvamusi Onlines

Ajaleheartiklite järgi otsustades valitsesid ajakirjanduses valimisliite soosivad meeleolud. *Postimees* kirjutas isegi toetava hästiargumenditeeritud juhtkirja.¹⁶⁶ Võrumaa Teataja seevastu kirjutas valimisliite kolikambrisse saatva juhtkirja¹⁶⁷, mida siis Riigikogu saalis demonstreeriti kui rahva tahte väljendust. Riigikogu saalis, nagu üldkogu istungite protokollid seda kajastavad, valitses aga valimisliitude vastane õhkkond. **Seega vastandus ajakirjandus Riigikogu enamuse seisukohtadele valimisliitude suhtes.** Kohati kaebas ajakirjandus üsna sügavalt ja tõi tegelikud põhjused esile. Riigikogu saalis ei öeldud naljalt selgelt välja, et erakonnad ei soovi endale valimisliitude näol konkurente (erandeid esines), sh valimisliite kui peatselt erakondade taskusse jõudva raha kallale kippujaid. Ajakirjandus aga keskendus suurel määral just sellele probleemile. **Ajakirjandus märkas, et valimisliidud on eriti vajalikud nõrgemates-väiksemates kohalikes omavalitsustes ja tähtsad nõrgemate sotsiaalsete gruppide (naised) esindamise seisukohalt.** Kas valimisliitude küsimus tekitas kohalike omavalitsuste tegelastes elevust? Ilmselt mitte eriti, sest sellest kirjutati vähe. Teine võimalus – ajakirjanikud ei pidanud kohalikke omavalitsusi mingeiks erilisteks tegijaiks, kel võib olla asjast oma arvamus.

Ajakirjanduses tegi tööd kenasti täites oma vahendaja-rolli. Näis, et imeväike rühm ajakirjanikke oli valimisliitude teemale ja üldse kohalikele valimistele spetsialiseerunud. Suhteliselt vähe jagasid oma seisukohti politoloogid või

¹⁶⁶ Õiguskantsleri võidukas lahing. Juhtkiri. PM Online, 20.04.2005

¹⁶⁷ Liidud on ajalugu. Juhtkiri. Võrumaa Teataja Online, 7.12.2004

sotsioloogid. Sisutihedad artiklid tulid poliitikutelt (Jüri Adams kodanike valimisliitude poolt; Kalev Kukk - vastu). Õiguskantslerile anti sõna oma seisukohtade tutvustamiseks. Muidugi püüdsid ajakirjanikud sellest suhteliselt kuivast teemast emotsioone välja pigistada – selleks andis hea võimaluse riigikogulaste jhker sõnakasutus Allar Jõksi suhtes. Mis on valimisliitude teema puhul demokraatlik ja põhiseaduslik ja mis seda ei ole mitte – seda pidasid ajakirjanikud enda jaoks kas liiga keeruliseks või siis arutamiseks ebakohaseks.

Üllatuslikult oli vaadeldav teema populaarne Online kommenteerijate seas. Kui ebaasjakohased või räiged kõrvale jätta, olid kommentaarid sisult heal tasemel ja kommenteerijad igati arukad haritud inimesed (riigiametnikud?). Hästiargumenteeritud mõtteid esitati ennekõike valimisliitude kaitseks. Kommenteerijate seas olid populaarsed kommenteerimisobjektid just poliitikute artiklid.

Statistilised argumendid

Valimisliitude pooldajad ja vastased üritasid mõlemad oma seisukohti kaitstes tugineda statistikale. Tõsi – statistikat ei kasutatud just tihti.

Üksikkandidaadid kui alternatiiv. Valimisliitude vastased tuletasid pidevalt meelde, et kui parteitu inimene ei taha kandideerida mõnes erakonnanimikirjas, siis on tal alati vaba voli osaleda üksikkandidaadina. Üldiselt olid osapooled nõus, et kuigi üksikkandidaatide ülesseadmine on lubatud, pole see tee efektiivne. Korduvalt toodi näide, et 2002. aasta KOV valimistel osutusid vaid 12 üksikkandidaati üle Eesti valituks. *(2005. aasta valimistel kogusid üksikkandidaadid 0,5% kõigist häältest ja 67-st üksikkandidaadist osutus valituks 9. Ilma üksikkandidaatideta KOV-e oli 2005. aasta valimistel 227st 177 – TR).*

Erakondade ja valimisliitude nimekirjade arvu suhe muutub erakondade kasuks.

Nii valimisliitude pooldajad kui vastased kasutasid sama statistikat, et tõestada – valimisliite on veel vaja / valimisliite pole enam vaja. Liia Hänni (2002): "Erakondade valimisnimekirjade osakaal 1993. aasta valimistel oli 12,5%, eelmistel (1996. a – TR) kohalikel valimistel ulatus see 23,4%-ni. Võib prognoosida, et sel sügisel on kuni kolmandik valimisnimekirjadest esitatud erakondade poolt. Ilmselt on liiga vara lüüa hingekella kodanike valimisliitudele." *(2002. aasta KOV valimistel osalenud nimekirjadest kuulus 27,7% valimisliitudele ja 72,3% erakondadele; 2005. aasta valimistel vastavalt 20,4% ja 79,6%. 2005. aasta KOV valimistel polnud valimisliitude nimekirju 42,3%-l ja erakonnanimikirju 8-s KOV-s - TR).*

Mandaatide osakaal nii kiiresti ei muutu. "... mandaate saavad valimisliidud ikkagi palju: 2002. aasta kohalikel valimistel jagati erakondade nimekirjas kandideerinutele 2149 ja valimisliitlastele 1112 mandaati. Seega on iga kolmas tänane kohaliku volikogu liige saanud oma mandaadi just läbi valimisliidu." *(Võib lisada, et 2002. aasta valimistel läks valimisliitude kätte 34% mandaatidest. 2005. aasta KOV-i valimistel said erakonnad 2181 ja valimisliidud 925 mandaat, seega kogusid valimisliidud ligi 30% mandaatidest. Valimisliidud on valimistel edukamad kui erakonnad).*

Häälte arv. Andres Herkel (2003): "Näiteks, kui 1993. aasta kohalikel valimistel anti erakondade kandidaatide poolt vaid 25% häältest, siis kolm aastat hiljem, 1996, oli see protsent umbes 40, 1999. aastal anti juba 50% häältest erakondade kandidaatidele ning viimastel kohalikel valimistel 2002. aastal 80% ringis. Tõsi, me

peame arvestama, et sellele protsessile avaldas 2002. aastal mõju **juba tol ajal väga selgelt eksisteerinud hirm, et valimisliidud keelustatakse.**”

(Erakondade häälte arv ja osakaal oli eelmiste aastatega võrreldes 2002. ja 2005. aasta valimistel tõesti tublisti kasvanud ja valimisliitude oma kahanenud, kuid 2002.-2005 püsis häälte arv stabiilselt 1/5 juures. Erakonnad kogusid 2002. aastal 80,5% ja 2005. aastal 79,7% häältest ja valimisliidud vastavalt 18,7 ja 19,8% häältest.)

Häälte, nimekirjade ja mandaatide arvu muutumine erakondade kasuks. Tõnu Kauba (2002): ”Sealt nähtub, et toetus erakondadele on ühiskonnas kindlalt kasvanud ja toetus valimisliitudele kindlalt vähenenud nii saadud häälte kui ka mandaatide osas, kui võrrelda 1996. ja 1999. aastat. Et te ei peaks otsima, siis ütlen, et erakondade nimekirjad said 1996. aasta kohalikel valimistel 25% häältest ja 1999. aastal 43%. Märkimisväärne erinevus. Kodanike valimisliitude 1996. aasta protsent oli 59 ja 1999. aasta protsent 50. Samasuunaline, küll mõnevõrra väiksem, on mandaatide muutus ehk, teisiti öeldes, paratamatu on see, et kodanike valimisliitused usaldatakse üha vähem ja erakonnad on üha rohkem saanud endale jõudu nii häälte kui ka mandaatide osas. Niipalju arvudest.”

Urmas Reinsalu (2004): Ma nimetan kolme võrdlevat tulpandmestikku. Esiteks, erakondade saadud mandaadid olid 1996. aastal 12% kogu mandaatide mahust, 1999. aastal 19% ning 2002. aastal 66% (2005. aastal 70% - TR). Erakondadele antud hääled olid 1996. aastal 25%, 1999. aastal 43%, 2002. aastal 81% (ja 2005. aastal 80% - TR). Valimisliitudele antud hääled olid vastavalt pöördvõrdelised, 1996. aastal 72%, 1999. aastal 56%, 2002. aastal alla 20% (täpsemalt - 19%; ning 2005. aastal 20% - TR).

Riigikohtu põhiseadusliku järelevalve kolleegiumi otsuse (15.07.2002, nr 3-4-1-7-02)¹⁶⁸ tekst näitab, kui põhjalikult Riigikohus töötab ning statistikat analüüsib. Alljärgnevalt esitatakse sellest dokumendist võetud andmed 1996. ja 1999. aasta kohta, mida on käesoleva kirjutise koostaja poolt täiendatud, vt tabel 1. Parema ajalise võrreldavuse saavutamiseks nimekirjade, mandaatide ja häälte arve siinkohal ei esitata, piirdudes vaid protsentidega. Nimetatud otsuses on vastavad arvud siiski toodud. Nimetatud otsuses viidatakse ka linnade ja valdade näitajate väga suurele erinevusele.

¹⁶⁸ Riigikohtu põhiseadusliku järelevalve kolleegiumi 15.07.2002. otsus 3-4-1-7-02. Vt <http://www.nc.ee/klr/lahendid/tekst/RK/3-4-1-7-02>

Tabel 1. Valimisliitude ja erakondade jõuvahekorra muutumine kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel 1996-2005

Nimekirjad	1996	1999	2002	2005
Erakonnad	16%	23%	72%	80%
Kodanike valimisliidud	80%	70%	28%	20%
Erakondade valimisliidud	4%	2%		
Mandaadid				
Erakonnad	12%	19%	66%	70%
Kodanike valimisliidud	80%	78%	34%	30%
Erakondade valimisliidud	5%	3%		
Üksikkandidaadid	3%	1%	0%	0,5%
Hääled				
Erakonnad	25%	43%	81%	80%
Kodanike valimisliidud	59%	50%	19%	20%
Erakondade valimisliidud	13%	6%		
Üksikkandidaadid	3%	1%	0%	0%

Protsendid ülaltoodud tabelis näitavad valimisliitude osa järsku kahanemist ja erakondade osa vastavat kasvu 2002. aasta kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel. See viitab, et 2002. aasta valimiste eel toimunud Riigikogu otsusel valimisliidud keelata oli suur, lausa määrav (psühholoogiline) mõju ning hilisem valimiseelne õiguskantsleri valgustav tegevus koos Riigikohtu valimisliite lubava otsusega ei suutnud valimisliitude liikumisele ning ühtlasi Eesti demokraatiale tekitatud kahju korvata. 2005. aasta kohalike valimiste eel toimunud käsitlesid valijad juba rutiinina ning see uut ja suurt valimisliitude rolli kahanemist kaasa ei toonud.

Arvud näitavad, et erakondade osa on valimisliitude osa arvel pidevalt kasvanud. **Kõige suurem erakondade osakaalu kasv toimus 2002. aasta valimistel. Sellised hüppelised muutused ei leia aset loomuliku arengu korral.** Tuleks lähemalt uurida, millised järsud muutused seadusandluses ja muus 2002. aasta valimiste eel täpselt aset leidsid.

Kuigi erakondade *lobby* mõjul avaldas Riigikogu valimisliitude kaotamiseks tugevat ja mitmekülgset survet aastail 2002-2005, oli valimisliitude osa aastal 2005 siiski 20-30% (olenevalt näitajast), mis tõestab, et vajadus valimisliitude järele on olemas ja püsib üsna stabiilsena. 20-30% peaks isegi tänapäeva Eesti demokraatia juures olema piisav argument.

Valimisliidud on ebapüsivad? ..."Ning sellega seoses ma tuletan meelde ka argumenti 2002. aasta vastavast debatist, mille kohapealt valitsusesindaja, selle eelnõu puhul härra Ain Seppik, nimetas arvuna, et 1996. aasta kohalike valimistel osalenud 621-st valimisliidust oli järgmisteks valimisteks 441 lagunenu." Kullo Arjakas: "Korduvalt on öeldud, et 1996. aasta valimisliitudest enam kui 70% lihtsalt lagunes järgmiseks korraks ja sellega kadus ka isiku poliitiline vastutus." (*Selles töös ei kogutud andmeid esitatud faktide tõepärasuse kontrollimise ega ka uuemate arengute kohta - TR*).

Kui palju on erakondlasi valimisliitudes? Meelis Atonen (2003): "Siinkohal soovitan nendele statistikutele, kes tegid statistikat, kui palju kohalikel valimistel valitakse parteide nimekirju ja kui palju kodanike valimisliite, teha ka seda statistikat, kui paljud neist kodanike valimisliitudest on tegelikult tavaliste kodanike valimisliidud ja kui paljud on sisuliselt mingi erakonna, kuidas öelda, varinimekirjad või erakonna liikmetest ja nende sõpradest kokku pandud nimekirjad. Ma arvan, need protsendid oleksid olnud sootuks teised, sest, uskuge mind, enamikus valimisliitudes on erakondlased sees ega ole tegu mingite kodanike valimisliitudega." (*Tõepoolest, asja peaks lähemalt uurima – TR*).

Omaette probleemina väärrib tulevikus uurimist **valimisliitude erakondliku sisu** küsimus. Käesolevas uurimuses käsitleti valimisliite peamiselt mitteparteiastunud valijate kohalike huvide esindajatena.

7.4. Valimisstatistika analüüs

Valimisliitudele ja erakondadele antud hääled. Tulemused Eesti kohta

Peamine silmahakkav tendents - 2002. ja 2005. aasta KOV valimistel said valimisliidud erakondadega võrreldes vähem hääli. Põhjuseks asjaolu, et valimisliitude ja seal esitatud kandidaatide arv ning osakaal oli erakondade vastavate näitajatega võrreldes väiksem.

Käesoleva teema – valimisliitudele ja erakondadele andud häälte vahekorra Eestis – andmeanalüüsist selgub, et Eestis jagunesid valijate poolt antud hääled protsentuaalselt järgmiselt:

	2002	2005
Erakonnad	80,5	79,7
Valimisliidud	18,7	19,8
Üksikkandidaadid	0,8	0,5

Valimisstatistilised andmed näitavad, et valimisliitude ja erakondade tasakaal on aastate jooksul välja kujunenud - valimisliidud kogusid nii 2002. kui 2005. aasta KOV valimistel u 1/5, erakonnad aga 4/5 kõigist häälest. Üksikkandidaatidele antakse hääli alla ühe protsendi, seega üksikkandidaadid mängivad marginaalset, pea olematut rolli.

Kui valimisliite moodustatakse ja nende poolt hääletab koguni 20% hääletamas käinud valijaist, näitab see, et valimisliitudel on oma koht poliitilisel maastikul.¹⁶⁹ Erakonnad ei suuda kõikide valijate grupe esindada. Teine asi, kui oleks tegu regionaalsete erakondadega, neid aga Eestis ei eksisteeri.

Erakonnad Eestis esindavad, esiteks, üldisi ja üleestilisi, et mitte ütelda (pea)linnalisi huve, teiseks, osa neist on opositsioonis ja seega Eesti tingimustes üsna võimutud-võimetud, kolmandaks, erakonnastumine

¹⁶⁹ Kindlasti on valimisliitude roll KOV valimistel suurem kui Riigikogu valimistel, kuid kui anda ka Riigikogu valimistel võimalus valimisliite moodustada, siis oleks ühe või mitme maakonna (valimisringkonna) tasandil potentsiaali kohalike valimisliitude tekkeks. Sellisel juhul valitaks Riigikogusse rohkem kohalikke ja seega regionaalseid huve esindavaid kandidaate, mitte erakondade Tallinnas elavaid ja tegelikult elust võõrandunud esindusfiguure.

maakondades väljendub ühe-kahe juhtiva poliitilise erakonna monopolis ja teiste kõrvaletõrjumises, neljandaks – erakonnastumine niisuguses ulatuses ja mitmekesisuses, nagu see linnas esineb, pole väiksematesse linnadesse ja maale jõudnud ega ilmselt jõuagi. Valimisliitude kaotamise pooldajate üks argumente on soov avaldada KOVdes erakonnastumistele surve, et erakonnastumine jõuaks ka kohtadele. Küsimata sellest, kas selleks onkohtadel piisavalt eeldusi, kas on tehtud vastavaid uurimusi jms.

Maakonniti torkas kõigil valimisliitude ja erakondade häältevahekorda käsitlevatel tabelitel (siia aruandesse pole algtabelid lisatud) silma suur varieeruvus – maakonnad on selles suhtes üsnagi erinevad (sellest tagapool maakondi käsitlevas osas).

Valimisliitudele antud häälte osakaalu ja valimistest osavõtu (%) vaheliste seoste otsimine on suhteliselt tänamatu töö: selget vastastikust seost pole märgata. Sarnasust tendentside liikumises ju on, kuid kas ka põhjuslikku seost? Valimistest osavõtt kahanes 2002.-2005. aasta valimistel märgatavalt, vähenes ka valimisliitudele antavate häälte arv ja osakaal enamikus maakondades (kuid mitte Eestis keskmiselt). Valimisliite ja nende poolt hääletajaid on suurtes linnades vähe, valimistest osavõtt neis on väike (Tartu!) ja kahanev. Kuid samas: väikeseks on kahanenud valimistest osavõtt nt Hiiu maakonnas, kuigi valimisliidud on seal au sees. Väikese valimisliitude arvuga paistavad maakondadest silma Jõgeva, Põlva ja Rapla maakond, kuid valimistest osavõtt on seal keskmisest tasemest kõrgem. Kindla vastuse seoste olemasolust valimisliitudele antud häälte arvu ja protsendi ning valimistest osavõtnud inimeste arvu ja protsendi vahel saab kindlaks teha spetsiaalne uurimus.

Linna ja maa jõuvahekorrast valimisliitude ja erakondade osas lubavad väita, et valimisliitude populaarsus ja tähtsus on maal kordi suurem kui linnas. See on üks suuremaid regionaalseid erinevusi maakondade omavaheliste erinevuste kõrval. Jälgigem valimisliitudele antud keskmisi häälte arve ja osakaale (%) Eestis nii linnas kui maal:

	2002	2005
Linn	32423 häält, 9,4%	46240 häält, 14,2%
Maa	66384 häält, 35,7%	52387 häält, 30,6%

Ajaline käsitlus näitab, et kuigi Eestis keskmiselt jäi 2002.-2005. aastal valimisliitude kogutud häälte osakaal enam-vähem samale tasemele, siis tegelikult kasvas häälte näol antav toetus valimisliitudele just linnades, tehes seda peamiselt Ida-Viru maakonna linnade, sh eriti Kohtla-Järve arvel, ja kahanes maal.

Ida-Virumaa linnades, aga ka paljudes valdades võib valimisliitude kasvavat rolli seletada ühelt poolt mitteeestlaste poliitiliste huvide ja enamiku Eesti erakondade programmide sobimatusena, teiselt poolt aga kohalike elanike usaldamatusega Eesti erakondade suhtes. Omavahel pidevalt tülitsevad ja liikmeid kaotavad vene erakonnad on samuti nn venekeelse valija silmis populaarsust kaotanud. Kui Kohtla-Järvel said 2002. aasta KOV valimistel kõige rohkem hääli Keskerakond (42,8%) ja Eestimaa Ühendatud Rahvapartei (27,4%), siis 2005. aasta valimistel said valijate hääli ainult valimisliidud.

Kuigi Eesti linnade 2002. ja 2005. aasta KOV valimiste kõigi nimekirjade ja üksikkandidaatide hääletasaak kokku oli kaks korda suurem kui maal so valdades kogutu, siis valimisliitude poolt andsid maavalijad 2002. aastal kaks (2,0!) korda ja 2005. aastal 1,1 korda rohkem hääli. 2005. aastal vähenes maavalijate –valimisliitude poolt hääletajate arv ja kasvas linnvalijate – valimisliitude poolt hääletajate arv Ida-Viru maakonna linnade (eriti Kohtla-Järve) valijate meele muutuse tõttu, kes hakkasid erakondadele eelistama esinemist valimisliitadena.

Maavalijate poolt antud hääled on Eestis territoriaalselt, st kaardipildiliselt ülekaalus – üheteistkümnes maakonnas on maavalijate hääle arv suurem ja ainult neljas maakonnas on linnavalijate hääle arv suurem.

Maavalijate hääle ülekaaluga maakonnad:	Linnavalijate hääle ülekaaluga maakonnad:
Hiiu	Harju
Jõgeva	Ida-Viru
Järva	Pärnu
Lääne	Tartu
Lääne-Viru	
Põlva	
Rapla	
Saare	
Valga	
Viljandi	
Võru	

Seega ei tohiks valimispoliitiliste otsuste tegemisel Eestis, sh valimisliitude keelamine, lähtuda asjaolust, et arvuliselt domineerib linnarahvastik ja linnavalijaid on rohkem. Territoriaalselt ja maakondade arvult domineerib maarahvastik ja maavalija. Maavalijate huvide ignoreerimine ja valimisliitude keelamine võtaks neilt võimaluse oma huve igakülgset väljendada.

Valdavat osa Eesti territooriumist katavad vallad, kus elavad oma igapäeva elu maavalijad ning kus valimisliite moodustatakse palju, sest nende kaudu saab kohalikke poliitilisi huve adekvaatsemalt väljendada. Eriti siis, kui koha peal parteirakukesi moodustatud polegi. Enamik kohalikke huvisid pole parteipoliitilised, nagu millegipärast eeldatakse, vaid lihtsalt sotsiaal-, haridus-, transpordi- ja kultuuripoliitilised. Linnavalijad moodustavad valimisliite vähe ja hääletavad nende poolt harva, eelistades erakondi valimisliitudele, kuid on ka suuri erandeid (Ida-Viru linnad). Linnavalija elab oma põhiosa üksikutes Eesti punktides nagu saarekestel valdade meres. Suuremaid, kuid statistiliselt domineerivaid linn-saari on Eestis ainult neli-viis. **Võrdse kohtlemise printsiibist lähtudes pole suuremate linnade parteilistel huvigruppidel õigust ülejäänud Eestile oma tahet valimisliitude osas peale suruda.**

Maakondade tulemused

Andmed viitavad mitmetele osalt vastandlikele tendentsidele. **Esiteks tuleb märkida ajalist ja territoriaalset stabiilsust, teiseks valimisliitude rolli mõningast vähenemist ajas, sh just maal, ja kolmandaks, valimisliitudele antud hääle suurt varieeruvust maakondade lõikes.**

Stabiilsuse olemasolu rõhutab fakt, et nendes maakondades, kus 2002. aastal anti valimisliitudele vähe (või ei antud üldse hääli), keskmiselt või palju hääli, anti neid u 65% ulatuses nõndasamuti ka 2005. aastal. See asjaolu viitab teatud ajalis-territoriaalsele stabiilsusele. KOV-ides ja maakondades, kus valimisliitude traditsioon on olemas, ei kao see valimiste vahelise kolme aasta jooksul kuhugi. **Ajalis-territoriaalne valimisliitude moodustamise ja nende poolt hääletamise stabiilsus on üks olulisemaid seaduspärasusi Eesti KOV valimiste poliitilisel maastikul.**

Stabiilsustendentsina tuleb maakondade linna (linnad) ja maa (vallad) vahekorra analüüsimisel näha püsivust ajas: on maakondi, kus linnas või maal valimisliidud mingit või siis olulist rolli aastail 2002-2005 ei mängi (nt Harju, Hiiu, Lääne, Saare ja Tartu maakonna linnad ja Jõgeva ning Rapla vallad e maa), või siis mängivad nad just suurt rolli (Viljandi kui maakonnalinn, Harju, Hiiu, Ida-Viru, Pärnu vallad (maa)). Vallad ja linnad, kus valimisliite on ikka moodustatud ja kus neile antud häälte osakaal on suur, ja KOV-id, kus valimisliidud puuduvad, kipuvad korduma valimisest valimisse.

Muutumine ajas - kui vaadelda 2005. aasta häälte arvu andmeid 2002. aasta vastavate andmete taustal, selgub, et valimisliitudele antud häälte arv küll kasvas eelmiste valimistega võrreldes neljas maakonnas (u 20% maakondadest), kuid vähenes koguni üheteistkümnes maakonnas (ligi 75% maakondadest). Seega valimisliitude osakaalu stabiilsus Eesti keskmiste häälte järgi hinnates varjab maakondade ja eriti valdade e maa. arvandmete kahanemise ning ühtlasi poliitilise mõju vähenemise tendentsi. Eespool küll rõhutati (põhjendatult) stabiilsustendentsi, kuid ei saa eitada mõningast ebastabiilsust: kahanevaks jõuks osutuvad valimisliidud, kasvavaks aga erakonnad.

Eriti suur valimisliitude toetuse kahanemine toimus Valga maakonna linnades (Valga linn ja vähemal määral ka maal) ja Jõgeva, Lääne, Põlva, Saare ja Valga valdades.

Suur maakondadevaheline varieeruvus ja kohatine ebastabiilsus. Nagu eespool märgitud, valimisliitude kõige suurem häälte arvu ja osakaalu kasv toimus Ida-Virumaal, kus kõigist häältest kogusid valimisliidud 2002. aastal 19562 häält (29,6% kõigist häältest) ja 2005. aastal 29583 häält (44,0%). Kasv toimus selle maakonna linnade ja sh eriti **Kohtla-Järve suhteliselt suure valijaskonna arvel.** Kui viimases võtsid 2005. aastal valimistest osa ainult valimisliidud, siis varem, 2002. aastal, oli valimisliitude häälte osa selles maakonnas palju väiksem kui 2005. aastal. Valimisliitude pooldajate arv ja osakaal kasvas ka Jõhvis, kus 2005ndaks aastaks olid Jõhvi linn ja Jõhvi vald ühinenud üheks Jõhvi vallaks. Valimisliitudele antud häälte arv ja osakaal kasvas ka Raplamaal (nii linnas kui maal), kus valimisliitude osa poliitilisel maastikul oli varem väike ja saavutas 2005. aastal keskmise taseme.

Nagu märgitud, häälte jagunemine maakondades näitab suurt varieeruvust. 2002. ja 2005. aasta KOV valimistel olid

kõige väiksema valimisliitudele antud häälte osakaaluga maakonnad:

2002. a - Rapla (6,2), Harju (7,9) ja Jõgeva (9,7%),
2005. a - Jõgeva (4,4%), Tartu (7,1%) ja Põlva (8,4%);

kõige suurema valimisliitudele antud häälte osakaaluga maakonnad:

2002. a - Hiiu (52,1%) ja Valga (45,9),
2005. a - Hiiu (47,9%) ja Ida-Viru (44,0%).

Neid maakondi, mille vastavad näitajad olid keskmisele lähedased, esines vähe, u 20-25% (2002. aastal kolm ja 2005. aastal neli maakonda). Palju rohkem oli maakondi, kus valimisliidule antud häälte näitajad kaldusid keskmisest tublisti kõrvale.

Otsides seletust asjaolule, miks mõnes maakonnas on valimisliitude osa pidevalt suhteliselt väike või miks see kahaneb, või miks see on suhteliselt suur või kasvab, võib pakkuda järgmist.

Perifeersed, vähelinnastunud maakonnad. Väikesed valimisliitude näidud, nagu Jõgeva-, Põlva- ja Raplamaal võivad olla põhjustatud majandulik-ajaloolisest stagnatsioonist ebasoodsa geograafilise asendi tõttu. Töötud ja vähekindlustatud inimesed omavad vähe organiseerivat jõud, neil puudub endal perspektiiv ja nad ei suuda ka oma KOVi heaks niipalju ära teha, et valimisliite organiseerida, valimispropagandat teha ja hiljem, õnnestumise korral volikogus töötada.¹⁷⁰ Teine võimalik põhjus seisneb aga nende maakondade KOV-de monopoliseerimises ühekahe erakonna poolt; nende kõrvale valimisliidud ei mahu ka nende erakondade poliitika tõttu. Selgub, et teatud erakonnad kujutavad endast teiste nimekirjade suhtes otsekui relva. Nad on liiga tõhusad, luues maakondlikke parteilisi monopole, mis püsivad aastaid ja ei võimalda tuua maaellu uusi tuuli. Ette ruttavalt peab märkima, et 77% Jõgeva, 79% Põlva ja 60% Rapla maakonna KOV-des puudusid 2005. aasta valimistel valimisliidud üldse. Kuigi erakondade vahel konkurents esines: valimisnimekirjade arv ühe KOV kohta oli keskmisel või seda ületaval tasemel, ent valimised võitis (sai kõige rohkem hääli) ikka üks ja sama erakond-monopolist. Jõgeva maakonnas on monopolistiks Rahvaliit, Põlva maakonnas kaldub sellesse rolli Reformierakond, Rapla maakonnas Res Publica ja Rahvaliit.

Suurte linnade Tallinna ja Tartu tagamaaks olevad Harju, eriti aga Tartu maakond on samuti väikese valimisliitude osakaaluga. Põhjuseks pole siin majanduslik-ajalooline mahajäämus, vaid vastupidi – nauditakse suurepäraselt geograafilist asendit ja sellest tulenevaid arengimpulsse. Harju- ja Tartu maakonnas on tugev erakonnastumise tase, rahvaarv on suhteliselt suur ja valimistel osaleb arvukalt erakondi. Valimisliitudel pole siin erakondade konkurentsi tõttu edu loota. Valimisliitudele vaadataks kui marginaalidele. Erakonnad on end hästi sisse töötnud ja nende esindajad tugevad. Harju maakonnas on nimekirju ühe KOV-i kohta teiste maakondadega võrreldes kõige rohkem, mis viitab suurele poliitilisele aktiivsusele. Mis puutub Tartu maakonda, siis on selle maakonna enamikus KOV-ides võitjana platist monopolist – Rahvaliit.

Perifeersed teovõimelised maakonnad suure valimisliitude arvu ja osakaaluga on Hiiu, Valga ja Ida-Viru maakond. Need on hästi välja kujunenud, kuigi perifeersed

¹⁷⁰ See tähendab, et nimetatud maakonnad asuvad eemal suurtest regionaalsetest tõmbekeskustest nagu Tallinn ja Tartu, samuti puudusid neis piirkondades ajaloolis-majanduslikud tingimused suurema maakondliku keskuse väljakujunemiseks (vähe rahvast, territoorium, mis allus naabermaakondade külgetõmbele, majandusliku spetsialisatsiooni puudumine); asend piirialal Liivimaa ja Eestimaa vahel tegi mõnest neist ääremaa piiril (eriti Jõgeva maakond). Nendes maakondades ei nähta ka tulevikus erilist perspektiivi isegi mitte maaelu arengu jaoks, sest linn kui organiseeriv tõmbekeskus on nõrk. Üks tulevikuidee koondaks linnalise ja maaline elu Eestis kaheteistkümmesse regiooni e nn kuldseesse ringi (linn koos tagamaaga, igas viimases u 15000 elanikku), kus juba praegu elab üle 2/3 rahvastikust. Ülejäänud alasid arendatakse majanduslikult väga piiratud määral. Jõgeva, Rapla ja Põlva ümber selliste kuldsete ringide tekkimist ette ei nähta. (Vt H.Laiapea, M.Pitk. Elu koondub kuldsetesse ringidesse. Maaleht, 10.11.2005.) Ääremaastumise organiseerimine ja ebavõrdne regionaalne kohtlemine ei vasta aga põhiseaduse vaimule.

piirkonnad. Erakonnastumise protsess on neis kulgenud tagasihoidlikult ja soov see Tallinna tasemele viia puudub, valijate aktiivsus keskendub kohalike probleemide lahendamisele valimisliitude kaudu. Valgamaal vähenes 2005. aasta valimisel eelmiste valimistega võrreldes nii erakondade kui valimisliitude keskmine arv, kuid valimisliidud kogusid suure häälesaagi. Ida-Viru maakond näib olevat uinunud olekust üle saanud ja tublisti aktiviseerunud just valimisliitude, eriti võitjavalimisliitude kaudu.

Valimiste võitjad Eestis, maakondades ja KOV-des.

Eraldi uurimisobjektiks on käesolevas analüüsis nn valimiste võitjad: see on küsimus sellest, milline nimekiri, kas valimisliidu või erakonna oma, sai linnas-vallas ja maakonnas valimistel teiste nimekirjadega võrreldes kõige rohkem hääli. Võitjanimekirja selgitamine on oluline poliitilise mõju suuruse kindlakstegemise seisukohalt: võitjanimekirja kuuluvate volikogu liikmete arv ja mõju volikogu otsustele on kõige suurem, ja tõenäoliselt valiti valimised võitnud nimekirja liider ka volikogu esimeheks. Käesoleval juhul esitatakse 2005. aasta võitjanimekirjade analüüsi tulemused.

Suurima häälte arvu kogunud nimekirjad, st võitjad

- erakond (või mitu erakonda enam-vähem võrdselt) - 139 KOV-i (61,2%)
- valimisliit (või mitu valimisliitu enam-vähem võrdselt) - 76 KOV-i (33,5%)
- üks erakond ja üks valimisliit enam-vähem võrdselt - 12 KOV-i (5,3%)

Nagu selgub, on valimisliidud võitjanimekirjade arvu ja osakaalu silmas pidades suhteliselt edukamad kui erakonnad, ja seda just kõigile valimisliitudele ja erakondadele valijate poolt antud häälte jagunemise tõttu. Kõik valimisliidud kogusid 2005. aastal 1/5 koguhäälttest, kuid võitjanimekirjade arvust moodustasid valimisliidu nimekirjad 1/3. Kõik erakonnad kogusid häälttest u 4/5, kuid võitjanimekirjade arvust moodustasid erakonnad 2/3. Kõige rohkem võitjaid-valimisliite – ligi pool nimekirjadest – moodustasid valimisliitude nimekirjad Hiiu, Ida-Viru, Pärnu, Saare, Valga ja Võru maakonnas. Võitjaid-valimisliite oli vähe nendes maakondades, kus valimisliitude nimekirju moodustatigi väga vähe (vt järgnev osa), sh eriti Jõgeva ja Põlva maakonnas.

7.5. Valimisliitude - ja erakonnanimekirjade arv

Keskmine valimisnimekirjade arv KOV-i kohta kasvas 2002.- 2005. aastal 2,63-lt 4,03-le, see toimus erakonnanimekirjade kasvu arvel (kasv 2,62-lt 3,20-nele. Valimisliitude keskmine arv ühe KOV-i kohta kahanes aga 1,00-lt 0,82-le. Valimisliitude arvu muutumist võib mõõta ka ka valimisliitude protsendiga kõigist nimekirjadest. Kui 2002. aastal oli valimisliite 27,7%, siis 2005. aastal 20, 4% kõigist nimekirjadest.

Meenutagem, et nimetatud aastal kogusid valimisliidud ligi 20% kõigist valijate poolt antud häälttest. Selgub, et valimisliitude nimekirjade arv ja valimisliitudele antud häälte arv on pea üks-üheses vastavuses. Sellest vastavuse pinnalt võib aga suure tõenäosusega väita, et suurema arvu valimisliitude korral oleks valimisliidud kogunud rohkem hääli ja saanud rohkem saadikuid kohaliku omavalitsuse volikogusse.

Valimisliitude põhitendentsiks aastail 2002 – 2005 oligi valimisliitude arvu kahanemine ja erakondade nimekirjade kasv. Valimisliitude keskmine arv KOV-s kasvas 2005. aastal eelmiste valimistega võrreldes kolmes maakonnas (Ida-Viru, Rapla ja Viljandi maakond), erakondade sama näitaja aga kasvas kolmeteistkümnes maakonnas.

Neid KOV-e, kus valimisnimekirjade seas polnud 2002. aastal ainsatki valimisliitu, oli päris palju – 96 ehk 42,3%. Erakonna nimekirjata KOV-e oli ainult 8 ehk 3,5% KOV-de arvust. Ainsagi üksikkandidaadita KOV-e oli 177 ehk 78,0%.

Kas valimisliitude arv järgmistel KOV-i valimistel normaalsete olude saabudes ka edasi kahaneb, kasvab või on seis stabiliseerunud, on käesoleval ajal raske ennustada. "Normaalsed olud" kindlustab aga poliitiline tahe demokraatiat säilitada ja tugevdada, st lasta valimisliitudel kohalikke huvisid esindada ja teavitada valijaid sellest varakult. Seni on aga erakonnad püüdnud seadusandlike vahenditega valimisliite kui konkurente kõrvaldada, kasutades seadusemuudatuste saavutamiseks Riigikogu kui tööriista demokraatia vastu.

Valimisnimekirjade arv ja koosseis sõltub valijate poliitilisest aktiivsusest, valijagruppide mitmekesisusest, piirkonna majanduslikust ja sotsiaalsest olukorrast, erakonnastumise astmest, kodanikuinitsiatiivi olemasolust ja paljust muust. **Piirkonna hoogne areng ja teravate probleemide esilekerkimine tingib suurema arvu nimekirjade moodustamise.** Rahulikus, nn **unistes piirkondades moodustatakse erakonna-, mitte aga valimisliidu nimekirju**, kohalikuks initsiatiiviks (opositsiooni moodustamiseks) pole seal jaksu. Kohalikus elus võib küll leida teravaid probleeme, kuid inimestel pole jõudu ja sageli pole vastuastumisel ka mõtet. **Valimisnimekirjade moodustamine on intensiivne kas kiiresti arenevais ja vastuolulistes, või siis perifeersetes, või lausa saarelistes piirkondades, kus erakonnastumine on nõrk.** Tähtsusetud pole ka valimisseadusega antud võimalused, nt valimisliitude lubatus või keelatus. **Seadusandlik ebamäärasus valimiste eel pärsib kindlasti valimisliitude moodustamist.**

Kandidaadid ja mandaadid. Tulemused Eesti kohta

Eestis jagunesid kandidaadid ja volikogusse valitud inimesed (vastavalt mandaatidele) 2005. aasta kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel järgmiselt (%):

	Kandidaadid ..Volikogusse valitud	
Valimisliidud	24,7	29,7
Erakonnad	74,9	70,0
Üksikkandidaadid	0,4	0,3

Toodud andmed tõestavad, et valimisliidu kandidaadid olid valimistel edukad – volikogusse sai suhteliselt rohkem inimesi kui kandidaatide osakaal seda eeldab.

Seda kinnitab veelgi paremini eristavamalt **edukuse näitaja e edukuse indeks.** Valimisliitude ja erakondade edukust mõõdetakse järgmiselt. Valimisliitudest (erakondadest) volikogusse valitud inimeste protsent jagatakse valimisliitude (erakondade) kandidaatide protsendiga ja tulemus korrutatakse 100-ga ning edukuse indeks ongi käes. Kui tulemuseks saadud arv ületab arvu 100, on tegemist eduka, st tulemusliku kandideerimisega, ja kui see arv jääb alla 100, siis suhteliselt ebaedukaga. Kui jälgida valimistulemusi Eestis, selgub, et **valimisliidu esindajad kandideerisid märksa edukamalt kui erakondade omad:** edukuse indeks Eestis oli

2005. aasta valimistel keskmiselt vastavalt 120 ja 93. Valimisliitude kandideerimisedukus tuli suhteliselt väiksemast kandidaatide arvust ühe mandaadi kohta – valimisliitudel on see 4,7 ja erakondadel 5,0. Kokkuvõtteks tähendab see valimisliitude suuremat tõhusust: kandidaate oli küll suhteliselt vähem, kuid mandaate hõivati suhteliselt rohkem. Samasuguse tulemuse andis 2002. aasta KOV valimiste analüüs, tehtud kandidaatide ja volikogusse pääsenute arvulise suhte järgi.

Kandideerimisaktiivsust, mõõdetuna näitajaga "Valijaid ühe mandaadi kohta" saab samuti jälgida aastail 2002.- 2005. Silma torkab stabiilsus – paljude maakondade näidud on mõlemal vaadeldaval aastal samas suurusjärgus. Teine tendents on kandideerimise aktiivsuse kasv – mitte küll suur, kuid siiski märgatav.

Miks on valimisliidud kandideerimisel erakondadest edukamad, võib vaid oletada. Võib-olla erakonnad korjavad kandideerida tahtjaid oma ridadesse valimatult ja palju? Kandideerijail pole sel juhul selget sihti silme ees ega muid huvisid peale võimu saavutamise. Võib-olla sisendavad erakonnad valijatele, et just nemad on edukad, valimisliitude aeg on aga möödas, ning inimesed püüavad just erakonna ridades volikogusse saada. Arusaamatused enne valimisi toimunud valimisliitude lubamise või keelamise osas annavad just sellise signaali. Valimisliitudele ei jagu nii palju kaasajooksikuid kui erakondadele, ja valimisliidud koonduvad kohalike valupunktide lahendamiseks, neil on selgem eesmärk, mida volikogusse tegema minna. Valimisliitudel on kindlad autoriteetsed liidrid, kes ka mandaadi saavad.

Kuigi suur kandideerijate arv mandaadi kohta on tulemuse, so volikogu liikmeks saamise eesmärgi suhtes ebatõhus ja järelikult justkui negatiivne, on sel oma positiivne külge. **Suur kandideerija hulk mandaadi kohta näitab suurt poliitilist aktiivsust.** Viimane pole vähem tähtis näitaja kui valimistest osavõtt, mis mõõdab sotsiaalset aktiivsust. Pigem vastupidi. See pole kaugeltki iseenesestmõistetav, et inimesed tahavad KOV-i volikogusse kandideerida ja kodulinna või valla heaks tööd teha. Suur kandideerimisaktiivsus kindlustab ka konkurentsi ja volikogusse peaks saama parimad rahvaesindajad. **Suur valimisliitude kaudu volikogusse kandideerimise tahe peegeldab lisaks sotsiaalsele aktiivsusele ka kodanikuaktiivsust.**

Kelle käes on volikogus võim? Eespool toodud võimukäsitlus keskendus kõige rohkem hääli kogunud nimekirjale. Võitjanimekirjas volikokku pääsenud saadikud haaravad juhtohjad; võitjanimekirjast valitakse tõenäoliselt ka volikogu esimees. Käesoleval juhul otsustatakse võimu üle volikogus teise näitaja - volikogu koosseisu omavahelise suhte järgi. Et erakondade saadikuid on Eesti KOV-i volikogudes 2,4 korda rohkem kui valimisliitude saadikuid, tähendab see, et **võimuvaherkord on selgelt erakondade kasuks ja valimisliitude kahjuks.** Kas valimisliitudest pärit volikogu liikmete arvuline allajäämine, st erakondade võim volikogudes saab soodustada kohalike kodanikuühvude esindamist? Kindlasti mitte. Asjaolu, et u 40% KOV-des pole valimisliitude esindajaid ainuüksi sellepärast, et valimisliite ei moodustatudki, jätab need KOV-id piisava kodanikuesinduseta. Seega on KOV-id kodanikuesindatuse seisukohalt ebavõrdses olukorras.

Loomulikult sõltuvad erakondade ülekaalu keskmised näitajad Eestis ja maakondades kõige enam valimisliitude olemasolust või puudumisest KOV-des, teised tegurid on väiksema tähtsusega. Üksikutes linnades ja valdades võib selline ülekaal hoopis

puududa. Et nii see ka on, näitab teine võimu kuuluvust peegeldav näitaja - suurima hääle arvu kogunud nimekirja kuulvus. Nagu andmeanalüüs näitab, on **valimisliitude sellise ülekaaluga KOV-e kõigist Eesti KOV-dest 33,5%** (vt eespool).

Otsides seost ühelt poolt valimistest osavõtu kui sotsiaalse aktiivsuse näitaja teiselt poolt kandideerimis- ja valituks osutumise kui peamiselt poliitiliste näitajate vahel, siis siin selgeid tendentse ei näi olevat. **Valimisaktiivsus on keskmisest madalam või kõrgem ühtviisi nii neis maakondades, kus valimisliitude kandideerimine on edukas, kui ka neis, kus see on ebaedukas.** Nt Hiiu ja Pärnu maakonna valimistest osavõtu näitajad on madalamad, kuid valimisliitudest kandideerimise tulemuslikkus on neis suur. Võib siiski oletada Eesti kohta käivaid seoseid ajas: valimistest osavõtt 2002.-2005. aastal vähenes, ja seda tegi ka kandideerimisaktiivsus valimisliitudesse, st valimisliitudes vähenes enamikus maakondades kandidaatide arv ühe mandaadi kohta. See seos vajab aga edasist põhjalikumat tõestamist.

Maakondade tulemused

Järgnevalt analüüsitakse kandidaatide-mandaatide vahekorda valimisliitudes ja erakondades maakonniti edukuse indeksi kui kõige selgemalt ja enim diferentseeriva näitaja abil (selle kohta vt eespool). Asjaolu, et valimisliidud olid erakondadest (kandideerimis)edukuse indeksi järgi otsustades tulemuslikumad, vaadeldi juba eespool. Lisada jääb, et erakondadest edukamad olid nad 12nes ja erakondadega võrreldes vähemedukad kolmes (Ida-Viru, Jõgeva ja Põlva) maakonnas. Selgub, et maakondades, kus valimisliite moodustati vähe, kus valijad andsid neile hääli vähe, oli kandideerimine ka väheedukas. Maakondades, kus valimisliite moodustati, kus neile anti palju hääli ning mis paiknevad perifeerias, kandideeriti valimisliitudesse edukalt.

2005. aasta valimistel olid väga edukad ja mitteedukad maakonnad järgmised:

Väga edukad maakonnad		Mitteedukad maakonnad	
Valga	183	Põlva	77
Võru	163	Jõgeva	81
Saare	147	Ida-Viru	97
Viljandi	138		
Pärnu	134		

Ülejäänud maakonnad olid selles suhtes samuti edukad (edukuse indeks ületas arvu 100), kuid mitte sedavõrd kui eespool loetletud väga edukad maakonnad. Ida-Viru maakond paigutus mitteedukate sekka mõnes mõttes erandlikult, vähemalt Põlva ja Jõgeva olukorraga on sarnasust vähe. Ida-Viru maakonnas küll moodustati palju valimisliite ja anti neile arvukalt hääli, kuid kandidaate mandaadi kohta oli seal efektiivsuse seisukohalt liiga palju.

Ida-Viru linnad on teiste Eesti linnatüüpidega võrreldes erandlikud – neis kui suhteliselt suurtes linnades läks 2005. a valimistel keskmiselt 44,7% mandaatidest valimisliitudele. Põlisrahvastiku ülekaaluga maakonnakeskustes said valimisliitude esindajad keskmiselt ainult 6% mandaatidest, ja Eesti suurimates linnades Tallinnas ja Tartus – mitte ühtegi! Valimisliidud on pigem maaline kui linnaline nähtus.

Üritades mõõta kandidaatide-mandaatide vahetamise ajas (2002 – 2005), kasutatakse näitajat "**Kandidaatide arv ühe mandaadi kohta**". Selgub, et valimisliitudes osas selle näitaja arvvaartus kahanes enamikus maakondades (erandina kasvas Ida-Viru, Jõgeva, Põlva ja Rapla maakonnas), erakondades osas aga kasvas (erandina kahanes Hiiu, Lääne, Rapla maakonnas). On nimetatud tendents hea või halb, on raske hinnata. Poliitilise ja kodanikuaktiivsuse kahanemise mõttes pigem siiski halb.

Võim volikogudes on Eesti ja maakondade tasandil erakondade käes, sest erakondadest pärit volikogu liikmed ületasid 2005. aasta valimiste tulemusel valimisliitudest pärit liikmete arvu Eestis keskmiselt 2,4 korda (vt eespool).

Ülisuur ja suur ülekaal

Jõgeva (24,5 kordne)

Põlva (9,2 kordne)

Lääne (4,8 kordne)

Tartu (4,6 kordne)

Väike ülekaal

Ida-Viru (1,2 kordne)

Pärnu (1,3 kordne)

Valga (1,5 kordne)

Võru (1,6 kordne)

Viljandi (1,8 kordne)

Ülisuur ja suur erakondade ülekaal valimisliitude üle volikogu liikmete struktuuri järgi mõõtes on iseloomulik suhteliselt mahajäänud maaliste sisepereferentset painet kandvatele maakondadele nagu Jõgeva ja Põlva, mis kõigi eelduste kohaselt ja inimeste vajadustest lähtuvalt peaks olema alati just valimisliitudele. Et see nii pole läinud, on suure tõenäosusega neid peamiselt piirkondi monopoliseerivate erakondade mõju tulemus. Kodanikuaktiivsus neis piirkondades on maha surutud. Mis puutub Ida-Viru maakonda, kus erakondade ülekaal volikogudes valimisliitude üle on kõige väiksem, siis näitab see, et kandideerimise edukusindeksit ei tohiks üle hinnata. Ida-Virus tehti suuri pingutusi valimisliitude esindajate volikogusse saamisel, aga need tasusid end ära. Kandideerimise edukus ja tõhusus pole veel kõik, kodanikuaktiivsus on poliitiliselt, sotsiaalselt ja ka majanduslikult suur jõud eriti Kirde-Eestis, mis peab lõpuks ise võtma oma piirkonna probleemide lahendamise oma kätte.

7.6. Andmeanalüüsi üldistusi

2005. ja osalt 2002. aasta kohalike omavalitsuste volikogu valimiste võrdlev analüüs võimaldas teha üldistusi.

Sotsiaalpoliitiline aktiivsus. Sotsiaalne aktiivsus (valimistest osavõtt) on Eestis madal – enam kui pool valijaist ei tule kohalikel valimistel hääletama. Valimisaktiivsus Eesti kohalikel valimistel oli ajavahemikus 2002-2005 langev trend, kandideerimisaktiivsus on püsinud maakondades suhteliselt stabiilsena, märgata on isegi aktiivsuse tõusu. See tähendab, et valitseb kaks vastupidise suunaga tendentsi: valimas käiakse vähem, kuid kandideeritakse rohkem. Hääletamisest osavõtu ja kandideerimise vahel pole selgestinähtavat seost. Küll on aga seos kandideerimise ja valimistulemuse vahel – maakondades, kus valimisliidud on olnud tõrjutud seisundis (Jõgeva, Põlva), kandideeriti volikogusse vähe. Palju on valijaid ühe mandaadi kohta Harju ja Tartu maakonnas, seda tänu neis maakondades paiknevaile Tallinnale ja Tartule, kus poliitiline aktiivsus kandideerimise mõttes on traditsiooniliselt väga kõrge. Poliitiline aktiivsus on keskmisest oluliselt kõrgem ka teistes linnalistes maakondades Pärnus ja Ida-Virus.

Poliitiline ehk kandideerimisaktiivsus pole tõhus juhul, kui kandidaate mandaadi kohta esitatakse palju. Seda võib pidada jõu raiskamiseks. Kuid suur kandideerimisaktiivsus on märk suurest poliitilisest aktiivsusest, ja see on kohalike omavalitsuste arengu seisukohalt positiivne. Valimisliitude kandidaate on mandaadi kohta Eestis vähem kui erakonna kandidaate, kuid erinevus pole suur. Valimisliidu kaudu kandideeriti tõhusamalt, kuid see tähendab, et kandideerimisaktiivsus jäi madalamaks. Mõlemad tendentsid pole tugevad, kuid need on tähelepanuväärsed. Valimisliitude osas kandidaatide arv ühe mandaadi kohta 2002.- 2005. kahanes enamikus maakondades (erandina kasvas Ida-Viru, Jõgeva, Põlva ja Rapla maakonnas), erakondade osas aga kasvas (erandina kahanes Hiiu, Lääne, Rapla maakonnas). Poliitilise ja kodanikuaktiivsuse kahanemise mõttes pole valimisliitude seisukohalt tegu soodsa tendentsiga.

Poliitiline ja kodanikuaktiivsus. Valimisliitudele antavate häälte arv ja osakaal näitab poliitilist usaldust valimisliitude vastu. Seda näitab veelgi selgemini valimiseelne valimisliitude asutamise aktiivsus kohalikes omavalitsustes. Maakonniti see usaldus kõigub suurel määral, kuid väga suured erinevused on ka linna ja maa vahel.

Linn ja maa. Valimisliitude moodustamine, arv ja osakaal nimekirjadest ning neile antud hääled on suurel määral maaline nähtus. Valimisliitude järele ei tunta vajadust tugeva erakonnastumisega linnades Tallinnas ja Tartus. Valimisliitude järele valitseb vajadus maarahva ülekaaluga maakondades, eriti Eesti perifeersetes piirkondades (nagu seda on Kagu-Eestis Valga - ja Võru maakond), saartel (Kihnu, Ruhnu, Piirissaare) või saarelaadsetes mitte-estis enklavides (Paldiski, Ida-Viru linnad). Seal pole erakonnastumise protsess kaugele jõudnud või ei suuda erakonnad esindada kohalikke huve. Valimisliite on vaja ka kiiresti arenevates maakondades, mis võivad olla küll üsna linnastunud, kuid kus areng toob kaasa palju kohalikke probleeme, mida erakonnad justkui oma asjaks ei pea (Pärnu ja Harju maakond).

Maarahvastiku ja -valijate ülekaaluga on Eestis 11 maakonda 15-st. Seega ei tohiks valimispoliitiliste otsuste tegemisel Eestis, sh. valimisliitude keelamine, lähtuda asjaolust, et arvuliselt domineerib Eestis linnarahvastik ja linnavalijaid on rohkem. Territoriaalselt ja maakondade arvult domineerivad maarahvastik ja maavalija. Maavalijate huvide ignoreerimine ja valimisliitude keelamine võtaks neilt võimaluse oma huve igakülgset väljendada.

Heitunud maakonnad. Valimisliite oleks vaja, kuid neid ei suudeta moodustada stagnatsioonis olevates maakondades (Jõgeva ja Põlva, vähemal määral Rapla maakond), kus valitseb erakondlik monopolism ja kus poliitiline aktiivsus on madal. Üldine ühiskondlik stagnatsioon peegeldub madalas kandideerimisaktiivsuses, valimisliitude puudumises 2/3 või 3/4 maakonna omavalitsustes, pidevas mandaatide hõivamises ühe erakonna poolt (Jõgeva maakonnas – Rahvaliid). Selliseid maakondi nagu Jõgeva, Põlva, osalt Rapla, võib pidada heitunuteks, mitte uinunuteks. Probleemaatilisteks võivad, kuid ei pruugi osutada Järva ja Lääne maakond. Tartu maakonnas aitab valimisliite erakondade poolt kõrvale tõrjuda Tartu linna mõju, täpsemalt - linna tihe side tagamaaga. Kodanikuaktiivsuse puudumine või vähesus, mis väljendub valimisliitude tagasihoidlikus rollis ning erakondade või pidevalt ühe ja sama erakonna suures ülekaalus kohaliku omavalitsuse volikogus, võib osutada linnade-valdade sotsiaalset ja majanduslikku arengut pidurdavaks teguriks.

Stabiilsus ja muutumine. Stabiilsust valimisliitude ja erakondade vahekorras rõhutab fakt, et nendes maakondades, kus 2002. aastal anti valimisliitudele vähe (või ei antud üldse), keskmiselt või palju hääli, anti neid u 60-75% ulatuses nõndasamuti ka 2005. aastal. Tugevat stabiilsustendentsi väljendavad paljud teisedki näitajad. Neis linnades, valdades ja maakondades, kus valimisliitude traditsioon on kord tekkinud, ei kao see valimiste vahelise kolme aasta jooksul kuhugi. See tähendab, et vajadus valimisliitude järele ei kao kiiresti ja kergelt. Selle vajaduse eiramine oleks vägivaldne akt. Ajalis-territoriaalne valimisliitude moodustamise ja nende poolt hääletamise stabiilsus on üks olulisemaid seaduspärasusi Eesti kohaliku omavalitsuse volikogu valimiste poliitilisel maastikul.

Muutumise tendentsid ei kõnele valimisliitude kasuks. Valimisliitude poolt on hakatud õige pisut vähem hääli andma, kuid seda tehakse territoriaalselt ulatuslikult: valimisliitudele antud häälte arv vähenes ligi 75% maakondadest. Kahanevaks jõuks osutuvad valimisliidud, kasvavaks aga erakonnad. Selle tendentsi jätkumine võib viia valimisliitude poliitilise mõju vähenemisele tulevikus. Kõige tõenäolisemalt on selle tendentsi välja kutsunud Riigikogu püüded valimisliitude osalemine kohalikel valimistel keelata; ja see signaal mõjub ühiskonnale (valijaile) tugevamalt kui hilisemad Riigikohtu otsused ja neist tingitud seadusparandused.

Valimisliitude suhteline edukus. Seal, kus valimisliidud erakondade kõrval kandideerivad, teevad nad seda liigset jõudu raiskamata. Valimisliitude kaudu kandideeriti kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel tõhusamalt ja edukamalt kui seda tehakse erakondade kaudu. Kandidaate mandaadi kohta oli valimisliitudel 2005. aastal 11-nes maakonnas vähem kui erakondadel, see tõhusust tõestabki. Edukuse indeksi abil selgitati, et valimisliidud olid valimistel mitteedukad vaid kahes-kolmes, kuid erakonnad koguni 11-12 maakonnas. Valimisliitude edukus kajastub ka suurima häälte arvu kogunud omavalitsuste võrdluses maakonniti. Kõik valimisliidud kogusid 2005. aastal 1/5 koguhäältest, kuid võitjanimekirjade koguarvust moodustasid valimisliidud 1/3. Kõik erakonnad kogusid häältest u 4/5, kuid võitjanimekirjade arvust moodustasid erakonnad vaid 2/3. Kõige rohkem võitjaid-valimisliite – ligi pool nimekirjadest – moodustasid valimisliitude nimekirjad Hiiu, Ida-Viru, Pärnu, Saare, Valga ja Võru maakonnas.

Võim on kohalike omavalitsuste volikogudes erakondade käes. Valimiste tulemus – mandaatide jagunemine kohalikes omavalitsustes on selgelt erakondade kasuks ja valimisliitude kahjuks. Erakondade nimekirjadest pärit volikogu liikmete arv ületas 2005. aasta valimiste tulemusel valimisliitudest pärit liikmete arvu Eestis keskmiselt 2,4 korda. Ülisuur ja suur oli erakondade ülekaal Jõgeva, Põlva, Lääne ja Tartu, väike aga Ida-Viru ja Pärnu maakonnas. Valimisliitude nimekirjadest pärit volikogu liikmete arvuline allajäämine, st erakondade võim volikogudes ei soodusta kohalike kodanikuhuvide esindamist. Suur probleem on valimisliitude esindajate puudumine 41% omavalitsustes põhjusel, et seal valimisliite ei moodustatudki. Nii jäid need linnad ja vallad kodanikuesinduseta.

8. KOHALIKE OMAVALITSUSTE VALIMISED JA KOHALIKU DEMOKRAATIA ARENG

ÜLO KAEVATS

2005 aasta oli kohalike omavalitsuste volikogude valimiste aasta. Esmakordselt valiti volikogude koosseis neljaks aastaks, varem oli volituste periood kolm aastat. Valimistes said osaleda ka kodanike valimisliidud ja esmakordselt Eesti ajaloos (väidetavalt ka maailmas üldse) oli valijatel võimalik hääletada Interneti teel (i- ehk e-hääletamine).

Valimisaktiivsus 47% - demokraatia häirekell

2005. aasta valimisaktiivsus 47% oli seniste kohalike omavalitsuste valimiste madalaim. Kui 1993. aastal oli aktiivsus 53%, 1996 samuti 53%, 1999 täpselt pool ehk 50%, 2002 jälle 53%, siis mullu langes osalusprotsent esimest korda alla poole. Mitteosalejate "erakond" muutus ähvardavalt võimsaks. Miks eelistati õigust olla oma elu kujundava võimu teostamises esindamata? Kuidas seda osalusmäära hinnata? Üleminekuriikide valimisaktiivsus mahub üldjoontes vahemikku 50 – 60%, vaid Poolas on see märgatavalt madalam. Kõrgetes demokraatiates on valijad kohalikel valimistel tunduvalt aktiivsemad, nt meie naabritel Rootsis on tavapärane osalus umbes 80%, Soomes ligikaudu 10 protsendipunkti madalam.

Kodanike madal osalusprotsent kui integraalne näitaja teeb ühiskonna- ja demokraatiaanalüütikuile muret. Poliitikud on oma hinnangutes leppivamad ja süvenevad selle tagamaade analüüsi vähem. Detailsemate uuringuteta saab esile tuua järgmised omavahel seotud mõjurid, põhjused ja valimiskäitumist kujundavad hoiakud:

- valijate vähene usk kohaliku demokraatia, kohaliku omavalitsuse, toimimisse
- pettumus esindusdemokraatia tõhususes kohalikul tasemel, osalusdemokraatia nõrkus
- rahulolematuse valimiseadusega (küsitlused näitavad, et osa valijaid ei tunne erinevusi mandaadi kujunemises Riigikogu ja kohalike volikogude valimistel)
- halvasti ajastatud Riigikohtu otsus, mis keelas parlamendiliikmetel osalemise volikogude töös (nt Tallinna volikogus asusid tööle valdavalt teised inimesed võrreldes nendega, keda valijad sinna valisid)
- erakondade maailmavaateline eristatus poliitikas vähem orienteeruvate inimeste jaoks
- valimiskampaaniate kommertsialiseerumine, seekord küll ilma raiskava ja valijaid ahistava hiigelmõõtmelise klantsvälireklaamita
- valijate suutmatuse eelistada kas valimisliitude või erakondade nimekirju, sest suuremad erakonnad olid oma pealinnas asuvatest peakontoritest teinud kohalike kodanike valimisliitude vastu tugevat kihutustööd.

Riigikogus suurima esindatusega erakonnad (Keskerakond, Res Publica ja Reformierakond) tegid aastate jooksul tugevat tööd, et kodanike valimisliitude osalemine 2005.aasta kohalikel valimistel keelustada. Põhiargumendiks oli, et ebamäärastel alustel koostatud valimisliidud hägustavad poliitilist vastutust. Demokraatiateooria järgi on väljakujunenud poliitilise kultuuri ja tugevate kohalike

erakonnaüksuste olemasolul sel argumendil tõepoolest tugev kaal. Eesti on aga alles selle tee alguses. Opositsiooni argumentatsioon, õiguskantsleri aktiivsus ja ühiskonnatundlikkus viisid Riigikohtu küllaldase ajavaruga langetatud otsuseni, mis lubas kodanike valimisliitude osalemise veel vähemalt 2005. aasta valimistel. Kohaliku demokraatia arenguvõimaluste avardamise seisukohalt oli see kindlasti positiivne otsus. Positiivne nii aktiivse kui ka passiivse valimisõiguse realiseerimise seisukohalt. Teatud määral aitab valimisliitude osalemine kohalikel valimistel kaasa erakonnastumise loomulikule ja mitte ülepeakaela forsseeritud arengule. Kohalikel aktiivsetel inimestel, kes ei soovi astuda mõne erakonna ridadesse, on niiviisi võimalik vastu seista sundparteistamisele. Viimast tuleb hinnata olulise tõkke ja moonutusena kodanikeühiskonna demokraatlikus isearengus. Juba mitme aasta jooksul kuuleme-loeme nelja suurema erakonna – Rahvaliidu, Keskerakonna, Reformierakonna ja Res Publica – sundparteistamise aktsioonidest ohtlikult sageli

Erakondade pikad ja kohati dramaatilised debatid i-hääletuse täpsema reglementeerimise, sisuliselt aga nende lubamise üle andsid tulemuseks Riigikohtu positiivse otsuse i-hääletuseks. I-hääletust pooldasid Reformierakond, Isamaaliit, Sotsiaaldemokraatlik Erakond ja Res Publica, sellele vastu olid Keskerakond ja Rahvaliit. Tehniliste ja juriidiliste tõrgeteta sujunud i-hääletus andis väikeriigile ühelt poolt võimaluse maailmas end innovatiivsetena pildile saada, laiemat rahvusvahelist huvi Eesti vastu äratada. Laiemat tausta arvestades, kus e-ühiskonna ehitamise hoog on viimastel aastatel juhtimisvigade ja poliitilise tahte nõrkuse tõttu vähenenud, oli taoline positiivne impulss oluline. Siseriiklikult avardas see uuendus demokraatia toimimiskeskonda; valimistulemusi i-hääletamine seekord veel märkimisväärselt ei mõjutanud. I-hääletusel anti 1,8% kõigist valijahääletest (kokku umbes pool E. Savisaare kui suurima hääletekoguja saadud hääle üldarvust). Ei ole mingit märki, et oletatud noorte osalemine valimistes oleks i-hääletuse läbi suurenenud. Kuivõrd i-hääli oli suhteliselt vähe, siis ei olnud ka erilisi süüdistusi kõikvõimalikku laadi rikkumiste osas. Kindlasti aga on i-hääletuse keskkonna loomine tõhus samm tehnoloogilise ja sotsiaalse innovatsiooni suunal.

8.1. Erakondlik maastik, maailmavaateline eristumine, erakondade rahastamine

Kohalike valimiste kontekstis on raske midagi sügavamalt paikapidavat öelda erakondliku maastiku üldisloomustuse, erakondade maailmavaatelse eristumise ning erakondade (ja valimisliitude) rahastamise osas. Mõned tähelepanekud siiski saab välja tuua.

Valimistel andsid tooni kuus parlamendis esindatud erakonda, kuigi mõnel neistki tuli kohati pidada eksistentsiaalset eluvõitlust. Parlamendivälised erakonnad said oma pisiesinduse volikogudesse vaid vähestel juhtudel. Iseseisvuspartei sai kokku ühe, Kristlik Rahvapartei kolm, Eestimaa Ühendatud Rahvapartei kuusteist ja Vene Erakond Eestis ühe mandaadi. Mandaatide jaotusest ilmneb, et peamiselt Keskerakonna edukuse tõttu on kadunud pind jalge alt rahvustunnuse alusel kujunenud (venekeelsele elektoraadiga) erakondadel. Kahtlemata on rahvustunnuse alusel moodustatud erakondade hääbumine üldises demokraatia arengus positiivne trend, aga nagu näitas käesoleva projekti raames tehtud uuring, ei eristu erakonnad veel paljude valijate jaoks nende poliitilise ideoloogia ehk maailmavaate alusel. Enesehinnang “kas olete oma vaadetelt parem- või vasakpoolne” ei ole hea indikaator. 36% valimisealistest inimestest (32% eestlastest ja 43% mitte-eestlastest)

ei oska/soovi ennast sellel skaalal määratleda. Erakonnad, poliitikaanalüütikud ja ajakirjandus ei ole suutnud luua niisuguseid mudeleid, millest ka ühiskonnaasjades vähemorienteeruvad valijad aru saaksid ja võtaksid oma teadliku valiku aluseks. Oma töö on teinud samuti populistlik-demagoogiline propaganda.

Kas Eesti erakondlik maastik on enamvähem lõplikult välja kujunenud? Mitmed asjatundjad vastavad sellele küsimusele jaatavalt. Mina pooldan nende analüütikute arusaama, kes leiavad, et meie väikesele ühiskonnale on otstarbekam, kui erakondade arv väheneks ja tõsiste tegijatena jääksid vaid selgel maailmavaatelisel alusel toimivad tugevad erakonnad. Niisugune areng vähendaks ühiskonna sidususele ohtlikku ülemäärast poliitilist konkurentsi, erakondade paratamatut võimuvõitlust ja enesetõestamist, tugevdaks allesjäävaid erakondi, mis läbi need suudaksid paremini täita oma valijate kaasamise, informeerimise, aktiveerimise jm demokraatia kui protsessi külgi. Kõige olulisem oleks vast kujunev selgus, mis valijatel tekib erakondade poliitiliste programmide ja maailmavaatelistel platvormide osas. Seeläbi väheneks kõigi erakondade permanentne vajadus piasjades meedia abil valijate silmis skandaalideks puhumise kaudu oma nägu, identiteeti luua ja säilitada. Hoopis rohkem oleks neil kindla profiiliga tugevatel erakondadel ressursse tegelda süstemaatiliselt ühiskonna arengu tõsiste asjadega (nt erakondlike mõtte-tankide abil) ja ka koalitsioonid loodaks läbipaistvama ja etteennustatavama programmiga, sügavamalt läbitöötatud koalitsioonileppega. Seeläbi tõhustuks demokraatia toimimiseks nii vajalik poliitiline kultuur, kasvaks usaldus valijate ja saadikute vahel, saadikute professionaalsus, ühiskonna sidusus. Väheneks demokraatiat deformeeriva sundparteistamise surve ja ühiskonna kohati neurootiline ülepolitiiseeritus.

Esindusdemokraatia puhul on väga oluline erakondade rahastamise läbipaistvus. Erakondade poliitilised otsused peavad olema sõltumatud nende rahastajatest. Otsused peaksid johtuma maailmavaatest ja programmilistest lubadustest, mitte rahastajate huvidest. Valimisliitude lubamine lõi tõsise mõra kehtivasse erakondade rahastamisskeemi. Erakondi rahastatakse nüüd neljaks aastaks vaid Riigikogu valimiste tulemuste järgi. Kohalike valimiste tulemusi ei saavat valimisliitude (erakondlikult) kirju tausta tõttu rahastamise juures arvestada. Miks aga ikkagi ei arvestata Europarlamendi valimiste tulemusi? Nii on tekkinud paradoksaalne ja ilmselt ebaõiglane situatsioon: 3-4% aktuaalse toetusega valitsusvastutust mittekandev Res Publica saab kahe opositsioonista jooksul maksumaksjatelt kõige suurema rahasumma. Ilmselgelt ei kujune niimoodi demokraatlik ja vahepeal muutunud valija-eelistusi arvestav lähteolukord järgmisteks Riigikogu valimisteks. On tõsine oht valijaskonna ootuste teistkordseks petmiseks. Kui 2003. aasta valimiste eel oli "sotsiaalne tellimus" osalusdemokraatia ja sotsiaal-ökoloogilisema ühiskonna suunas, siis projektipartei raha ja populistlikud lubadused tõid küll suure arvu kohti Riigikogus, aga tegelik poliitiline tegevus seati lubatust hoopis erinevale, paremäärmuslikule, kursile. Eesti ühiskonna loomulik areng sai seeläbi tugevasti kannatada. Nüüd, valimiste kommertsialiseerumise tingimustes, kus otsustavaks saavad pahatihti reklaamiagentuuridele, meediaväljaannetele ja meelelahutusfirmadele makstavad rahasummad, on "uue poliitika" kehtestatud rahastamisskeem jälle ühiskonna arengut pärssimas. Sügav ja soliidne diskussioon ühiskonna valukohtade tervendamise üle ning arenguteede erinevatest maailmavaatelistest lähenemisviisidest surutakse jälle kord tühiste arutlusteemade, vihaste sõljevriitmete ja konkurentide halvustavate mürginoolte laviini alla. Uue poliitika sisseviidud erakondade rahastamiskord on osutunud selgelt ebademokraatlikuks ja poliitilise kultuuri arengut pärssivaks.

9. AVALIK ARVAMUS JA RIIGIKAITSE : KAS KUTSELINE SÕJAVÄGI VÕI KOHUSTUSLIK AJATEENISTUS

JUHAN KIVIRÄHK

Kommenteerides avalikkuse vastakaid hinnanguid valitsuses ettevalmistatava lastekaitseeaduse uusversiooni kohta, ütles Sotsiaalministeeriumi hoolekande osakonna peaspetsialist Signe Kaplan Postimehele: „Suhtumise muutmine on pikk ja keerukas protsess. Saime aru, et rohkem tuleb teha selgitustööd ja diskuteerida üldsusega, mitte ainult spetsialistide ringis”¹⁷¹.

Iseenesest on see ju väga õige tõdemus. Ent kuidagi primitiivsevõitu tundub, kui sellisele arusaamisele jõutakse riigiasutuses, kus on juba 15 aastat tegeldud iseseisva riigi seadusandluse loomisega. Ikka ja jälle kipuvad meie riigi poliitikud ja kõrgemad ametnikud imestusega märkama, et peale riigi on olemas ka ühiskond, mis ei toimigi alati täpselt etteantud juhtnööride järgi, vaid avaldab mõnikord ka vastupanu, kui talle omatahtsi mingeid uusi ettekirjutusi üritatakse teha. Kuidagi ei taha poliitikutele ja kõrgetele riigiametnikele päralt jõuda arusaam, et poliitikate väljatöötamise protsessi oleks vaja põhimõtteliselt ümber kujundada: tagada probleemiga seotud sihtgruppide kaasamine seaduste/otsuste väljatöötamisse ning kindlustada avalik arutelu enne nende vastuvõtmist.

Analoogilisi näiteid riigi ja ühiskonna suhetest viimase aasta jooksul, mille puhul lõpptulemust oleks kindlasti parandanud paremini korraldatud kommunikatsioon valitsusasutuste ja avalikkuse vahel, võib tuua veelgi. Allpool käsitleme põhjalikumalt ühte eelmisel aastal avalikkusele kõneainet pakkunud teemat – riigikaitse korraldust.

9.1. Kutselise sõjaväe toetajate osakaal kasvab

Kaitseminister Jürgen Ligi tuli kohe pärast Sakala tänava kabinetti sissekolimist avalikkuse ette ettepanekuga riigikaitse senise korralduse muutmiseks. Reformierakondlase suust polnud selline sõnum loomulikult üllatav – kohustuslikust ajateenistusest loobumine ja kutselisele sõjaväele üleminek on olnud oravapartei programmiliseks põhimõtteks juba pikka aega.

Tegelikult ei eita Reformierakonna programm ju ajateenistuse vajalikkust, mille rolli nähakse kutseliste kaitseväelaste taimelavana ja rahva kaitsetahte toetajana. Ent liberaalse erakonnana seisab Reformierakond iga indiviidi vaba valiku eest oma elutee valikul ning peab õigemaks muuta ajateenistusse minek vabatahtlikuks. Oluline on siin ka majanduslik argumentatsioon – praegune kaitseminister leiab, et ajateenistuses viibitud aega tuleks rahaliselt kompenseerida, sest :”demokraatlikul ühiskonnal ei ole sobilik oma kodanikelt rahuajal kingitusi nõuda”¹⁷²

Ei saa öelda, nagu puuduks kaitseministri ideedes loogika või et see ei arvestaks avalikku arvamust. Kaitseministeerium on tegelikult üks väheseid riigiasutusi, kus on avalikku arvamust järjekindlalt juba kuue aasta jooksul tundma õpitud.

Uuringud näitavad, et Eesti elanikud, kes toetavad väga tugevalt Eesti kuulumist NATOsse (novembris 2005 pooldas NATO-sse kuulumist 78% Eesti kodanikest),

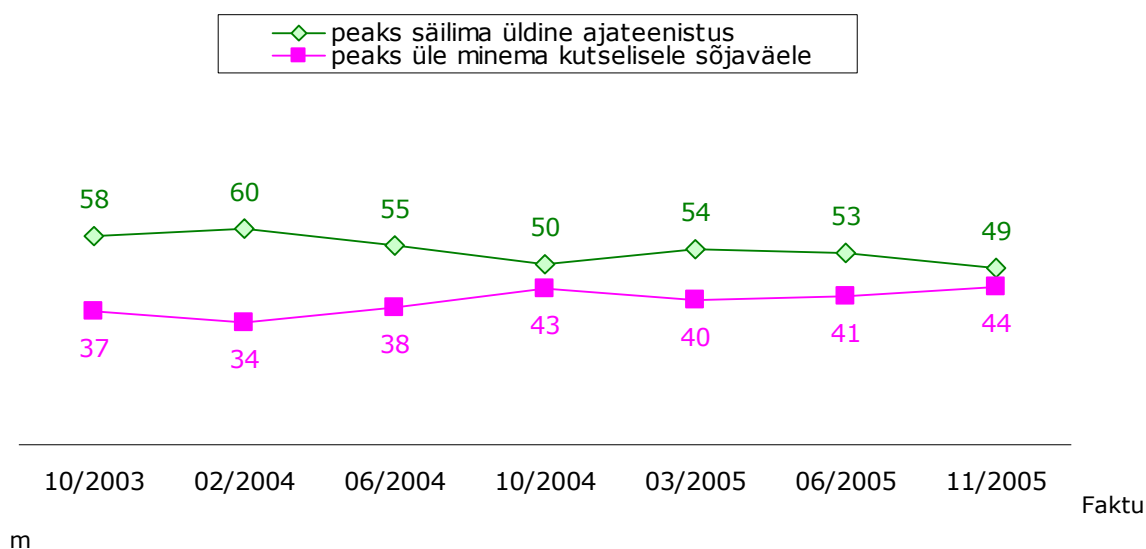
¹⁷¹ Postimees 25. veebruar 2006

¹⁷² Jürgen Ligi „Kas Eesti vajab erakondadevahelist kaitsekokkulepet?” – Riigi Kaitse (Eesti Päevalehe lisa), veebruar 2006

saavad aru sõjaväe professionaliseerumise vajadusest. Eesti sõdurite osalemine rahvusvahelistel sõjalistel missioonidel nõuab ettevalmistust, mida pole võimalik omandada tavalise ajateenistuse käigus. Elukutselise armee olemasolu on muutnud aja nõudeks ja NATO operatsioonidel osalemise eeltingimuseks. Enamik küsitletutest peab õigemaks Eesti territooriumit kaitsva rohkearvulise rahvaväe asemel (seda toetas 2005 novembris 27 protsenti küsitletutest) väikese, hästi varustatud ja kaasaegse väljaõppega väekontingendi arendamist, mis oleks valmis osalema NATO sõjalistes missioonides (53%).¹⁷³

Kui aga esitada vastajatele valikuks alternatiiv, kas nad pooldavad üldist ajateenistust või üleminekut kutselisele sõjaväele, on tulemused kahe viimase aasta lõikes järgmised:

Joonis 1 – Valik kahe alternatiivi vahel

Kutselisele sõjaväele ülemineku pooldajate osakaal on pidevalt kasvanud, ent seda toetavad siiski vähem kui pooled küsitletutest. Pooled vastajad peavad vajalikuks üldise ajateenistuse säilimist, kusjuures eestlastest on sellisel seisukohal 57%. Selline jõudude vahetamine arvamuste jaotumises ei saa küll mingil juhul olla signaaliks mingi lõpliku otsuse vastuvõtmisele, kuid viitab selgelt vajadusele põhjalikuks aruteluks ning erinevate seisukohtade esindajate ära kuulamiseks.

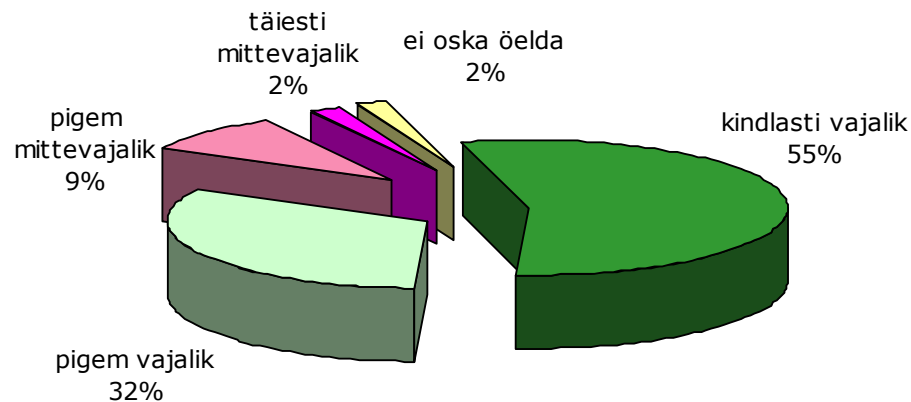
9.2. Ajateenistust peetakse noormeeste jaoks vajalikuks

Kui valik üldise ajateenistuse ja kutselise sõjaväe vahel on üsna tasavägine, siis paraku selgub arvamusküsitlustest ka tõsiasi, et ligi 90 protsenti Eesti elanikkonnast peab ajateenistust noormeeste jaoks väga või küllaltki vajalikuks.

¹⁷³ Siin ja edaspidi on uuringutulemusi puudutavad andmed pärit Kaitseministeeriumi poolt tellitud uuringust „Avalik arvamus ja riigikaitse“; mille läbiviijaks on Uuringukeskus Faktum.

Sedavõrd massiline toetus ajateenistusele ei seletu kindlasti üksnes riigikaitsete põhjustega – eelnevalt nägime ju, et riigikaitse usaldaks enam kui 40 protsenti Eesti elanikest kutseliste sõjaväelaste kätte. Pigem nähakse ajateenistuses üht olulist sotsialiseerimistegurit, mis aitab noormeestel mehistuda, omandada oskused koostööks ja juhtimiseks, ning suurendab seeläbi korrastatust ja distsipliini meie üha

Joonis 2 – Kas Teie arvates on ajateenistuse läbimine noormeeste jaoks ... (juuni 2005)

Faktu

m

kaootilisemaks muutuvast ühiskonnas. Nagu kinnitas Kaitsejõudude juhataja viitseadmiraal Tarmo Kõuts tänavu 24. veebruaril iseseisvuspäeva paraadil kõneledes: „Teenistus annab sotsiaalse kogemuse ning küpsuse, mis on laiem ja ühiskonnale olulisem kui lihtsalt sõdurioskuste omandamine. Need mitu tuhat noort, kes läbivad igal aastal iseseisvumise mehisusekooli, õpivad just siin allutama tänapäeval laiutavat egoismi ühiskonna huvidele ning asendama hedonistlikku lõbujanu ühiskonna teenimisega.”¹⁷⁴

9.3. Kaitseväge põhifunktsioon pole ajateenijate kodanikukasvatust vaid riigikaitse tagamine

Ajateenistuse läbib vaid 40% noormeestest. Seega täidab kaitseväge seda isamaalise ja sotsiaalse kasvatamise ülesannet poolikult. Siit tulenebki Reformierakonna ja tema kaitseministri järeldus - sõjalise algõpetuse elemente sisaldava kodanikukoolituse peaksid läbima kõik noormehed juba üldhariduse omandamise raames. Ajateenistusse aga läheksid vabatahtlikkuse alusel vaid need noormehed, kel soov siduda oma elu mõne sõjaväestatud elukutsega. Sellise ajateenistuse baasil saaks endale kaadrit valida nii kaadrikaitseväge, piirivalve, politsei kui ka päästeteenistus.

Nägemus, mille kohaselt Eesti kaitseväge ülesanne piirnebki vaid noorukite patriootilise kasvatusega, tipneb Riigikogu Reformierakonna fraktsiooni esimehe Maret Maripuu seisukohaga, et ema on noorele mehele parem kasvataja ja komandör kui veebel.

¹⁷⁴ Kaitseväge juhataja viitseadmiraal Tarmo Kõutsi kõne Iseseisvuspäeva paraadil – www.mil.ee

Kaitsetahte kasvatamine peab saama alguse kodust ning noore inimese teadlikust ja vabatahtlikust osalemisest õppe ja seltsielus.

Reformierakonna poliitikud kalduvad oma konstruktsioonides tihti elama üleidealiseeritud keskkonnas, kus peetakse normiks tugevat perekonda, keskmisest suuremat majanduslikku heaolu ning kus inimese vaba tahe paneb teda end allutama ühiskonna kui terviku huvidele. Tegelik elu on paraku keerulisem. Riigikaitseõpetus võib küll kaasa aidata noormeeste sotsialiseerumisele, arendada neis otsustusjulgust ja kaitsetahtet. Ent üldhariduskoolis läbitava sõjalise algõppe baasil reservväge ei moodusta – ajateenistusega võrreldav väljaõpe ei ole jõukohane koolipoistele. Pealegi ei anna tänapäeva maailma poolt pakutav võimaluste mitmekesisus ning Eesti madal sündivus erilist lootust ajateenistusel tuginevate väeüksuste komplekteerimisele vabatahtlikkuse alusel

Kõrgprofessionaalseid väeüksusi ei saa kokku panna tööturuameti abiga. Selleks, et välja selgitada mehed, kellel on eeldusi sõjaväelase elukutseks, on vaja anda noortele sellealast väljaõpet. Nii nagu silmapaistvate inseneride leidmiseks tuleb matemaatikat õppima panna kõik koolilapsed.

Kui juba poliitikud isamaalise kasvatus ja riigi julgeoleku tagamise ülesanded lootusetult sassi ajavad, mida siis oodata avalikult arvamusest, mis kujundab oma seisukohti suures osas just nende avalikult väljendatud poliitiliste seisukohtade baasil.

Avalik arvamus toetab väga jõuliselt seisukohta, mille kohaselt riiklike poliitika kujundamisel peaks olema senisest märksa suurem sõnaõigus spetsialistidel. Enamik militaarspetsialiste on Eesti julgeolekusituatsiooni hindamisel seda meelt, et meil pole praegustes oludes võimalik loobuda reservväel tuginevast kaitsevääst. Väita, et praegune suhteliselt madal ohutase püsib ka 30 – 50 aasta perspektiivis, on võimatu. Kord lõhutud süsteemi aga mõne aastaga taastada pole võimalik. Paraku on militaarvaldkonna parimad asjatundjad kutselised sõjaväelased, kellel käsuliini silmas pidades on ministriga vaidlema asumine kohatu. Kui lugeda näiteks kolonelleitnant Leo Kunnase argumente veebruarikuisest Eesti Päevalehe lisast Riigi Kaitse, siis nagu polegi millegi üle vaielda. „Täispalgalise armee tegemine Eestile ei ole sõjaliselt relevantne, see pole majanduslikult võimalik ning see ei ole ka sotsiaalselt ja demograafiliselt saavutatav,” väidab üks Eesti paremaid sõjalisi asjatundjaid¹⁷⁵.

Kui praegu ohtu pole, ei tähenda see, et seda kunagi ei tule

Üks põhjus, miks avalikkus kaldub eelistama professionaalsete ja mobiilsete üksuste arendamist totaalkaitsele orienteeritud reservvägedele, tuleneb ilmselt asjaolust, et vaatamata rahvusvahelise julgeolekualase situatsiooni pingelisusele ei tunne Eesti rahvas end kuigivõrd ohustatuna ning usub, et Eesti peamiseks julgeolekugarantiiks on kuulumine NATOsse. Seda, et Eesti riiki võib ohustada mõne võõrriigi kallaletung, pidas novembris 2006 rohkem või vähem tõenäoliseks vaid 17% küsitletutest. Enamik on arvamusel, et sõdu peetakse kusagil Eestist kaugel ja meisse need otseselt ei puutu. Küllap just sellepärast kogub tasapisi poolehoidu toetus kutselisele sõjaväele üleminekuks.

Paraku ei ole NATO mingi müstiline Eesti-väline tegur, NATO sõjalise jõu koostisosaks on ka Eesti enda relvajõud. Nende esmaseks funktsiooniks peab olema

¹⁷⁵ Leo Kunnas „Triibuline särk kuuli ei peata” – Riigi Kaitse (Eesti Päevalehe lisa), veebruar 2006

oma kodus sellise võimekuse demonstreerimine, mis võimalikku kallaltungijat piisavalt heidutaks. Kas sellise võimekuse suudaks tagada üksnes kutseline sõjavägi? Mida sellise sõjaväe ülevalpidamine maksma läheks? Need on küsimused, mida avalikus arutelus tuleb samuti inimeste jaoks selgelt teadvustada. Ja enne neile vastamist ei tohiks asuda lammutama juba toimivaid süsteeme.

Kui džinn on juba pudelist välja lastud tuleb avalik arutelu riigikaitsekorralduse aja nõuetele vastavamaks muutmise viia lõpuni. Küsimus praeguse riigikaitse mudeli säilitamisest või selle muutmisest ei eelda mitte ainult erakondade vahelist kaitsekokkulepet, nagu soovis näha kaitseminister Ligi, vaid kõigi kodanike valdavast toetusest. Sarnaselt tulumaksu protsendi vähendamisega võib ka kaitseväekohustuse puudumine tunduda üksikindiviidi positsioonilt vaadates valimislubadusena ahvatlev. Ent avalikkusele peab selge olema, mis võib olla selle sammu hind kogu Eesti ühiskonna jaoks.

Seni aga ei paista küll olevat mingit kaalukat põhjust taganeda praegusest kaitsekontseptsioonist, mida kirjeldas Eesti Kaitseväe juhataja viitseadmiraal Tarmo Kõuts 24. veebruaril 2006 iseseisvuspäeva paraadil peetud kõnes järgmiselt: „Rahva toetusele tuginev tasakaalustatud riigikaitse mudel, mille Eesti on valinud, on ennast igati õigustanud. Ainuüksi see kaitsevägi, mis toetub reservile ja Kaitseliidule ning sisaldab elukutselisi väeüksusi, suudab Eesti elanikkonda ühendada ning tänapäeva järjest keerulisemaid riske ja ohte turvaliselt maandada.”¹⁷⁶

¹⁷⁶ Kaitseväe juhataja viitseadmiraal Tarmo Kõutsi kõne Iseseisvuspäeva paraadil – www.mil.ee

10. SOOLINE VÖRDÕIGUSLIKKUS EESTIS

IRIS PETTAI

Edasiminekut on märgata

Käsitledes demokraatiat ei saa mõõda minna soolisest võrdõiguslikkusest. Demokraatliku arengu üks eesmärk on sooliselt võrdväärse ühiskonna loomine. Kuigi maailmas pole riiki, kus naistel oleks meestega võrdväärne positsioon, on soolise võrdõiguslikkuse alane olukord eri riikides küllaltki erinev. Riigid, kus osatakse naiste potentsiaali paremini rakendada poliitikas, majanduses jne. (näiteks Põhjamaad) on sellega suurendanud oma maa majanduslikku konkurentsivõimet, vähendanud vaesusriske, pikendanud inimeste eluiga jne.

Soolise võrdõiguslikkuse nagu ka muude liberaalse demokraatia printsiipide rakendamine on pikk ja aeganõudev protsess, sest eeldab paljude varasemate arusaamade ja hoiakute muutmist. Eestis on soolise võrdõiguslikkuse tagamisega sihipäraselt tegeletud alles kümnekond aastat, alates sellest kui Sotsiaalministeeriumi juurde loodi Soolise võrdõiguslikkuse büroo eesotsas Ülle-Marika Papiga. Umbes kümne aastaga on Eestis jõutud nii kaugele, et jõustunud on soolise võrdõiguslikkuse seadus (01.05.2004), tööle on asunud soolise võrdõiguslikkuse volinik (03.10.2005), soolise võrdõiguslikkuse üle eri vaatenurkadest diskuteeritakse pidevalt meedias. Positiivsed muudatused on märgatavad ja suur mõju on siin olnud Põhjamaadel, EL-l, aga kindlasti ka kogu demokratiseerumise protsessil, mis Eestis on käivitunud.

Eesti mahajäämus on ca 30-40 aastat

Soolise võrdõiguslikkuse valdkonnas on Eesti teistest arenenud riikidest maha jäänud ca 30-40 aastat. Eestis kehtivad aegunud arusaamad naiste ja meeste rollidest ühiskonnas, mida muu maailm väärtustas 1950-60 -ndatel . Kuigi maailmas pole riiki, kus naistel oleks meestega võrdväärne positsioon , on soolise võrdõiguslikkuse alane olukord eri riikides küllaltki erinev. ÜRO poolt 2001.a tehtud uuringute kohaselt on kõrgeim positsioon naistel Põhjamaades (Rootsi, Norra, Soome) ja madalaim Nigeerias, Afganistanis ja Chaadis.

Soolise võrdõiguslikkuse teema tuli Eestisse koos Eesti iseseisvumisega. Kuni 1990-ndate keskpaigani püüti Eestis eitada naiste ja meeste võrdõiguslikkusega seotud probleeme . Iseloomulik sellele perioodile oli lootus - ehk Eesti pääseb nii ebameeldivast teemast.

Kõrged riigiametnikud olid arvamusel , et soolist võrdõiguslikkuse järele Eestis reaalselt vajadust pole. Nii väitis tollane sotsiaalminister Marju Lauristin 1992 a. toimunud Eesti-Soome ühisseminaril "Naised tööl ja ühiskonnas" : "Eestis pole radikaalse feministliku liikumise arenguks kultuuriloolist põhjust, pole sellist tagamaad, mis sunniks naisi lausa oma õiguste eest võitlema. Naisküsimus on meil rohkem naiste seesmine, enesehinnangu küsimus."

Peaminister Mart Laari tollaegse nägemuse kohaselt vastandab teema teravalt naised ja mehed. 1993 a. Lohusalus toimunud Eesti - Norra ühisseminaril "Naiste tulevik -maailma tulevik", ütles ta , et Eestis pole sugudevaheline sõda kunagi eriti moes olnud. Samal seminaril esinenud sotsiaalminister Marju Lauristin esitas oma

ettekandes tööturu kohta andmeid, mis kinnitasid, et Eestis pole naised töö otsimisel mingil moel halvemas seisus kui mehed.

Naisliikumist taunis ka tuntud poliitik Sirje Kiin. 1994. a. kirjutas Sirje Kiin "Turun Sanomates" artiklis: "Feminismi järele ei ole Eestis nõudmist. Eesti naisliikumine ei nõustu eri sugupoolte vastandamisega." Kiini arvates vajab Eesti pigem meesliikumist (Rahva Häääl, 5.8.1994).

21. juuni 1994. "Eesti Ekspressis" avaldas Andres Langemets kirjutise "Üks tont käib ringi." Ta kirjutab järgmist: "Kõiges, mis puudutab intellekti, tunde- ja vaimuelu, ei ole feminismil mingisugust katet. Feminism ei tule esile ei teaduses ega kaunites kunstides. Feminism on sama juurika võsu, kust võrsusid kommunism-sotsialism ja ateism. Feodaalses seisusteühiskonnas ja kristliku perekonnakultuse perioodil ei räägitud naiste õigustest. Muutused toimusid Prantsuse revolutsiooni ajal ja kui kujunes sotsialistlik mõtteviis, mille osa oli ka sugudevaheline võrdsus. Lääs jätku meie naised rahule. Meil on erinev sotsiaalpoliitiline taust. Las meie naised arenevad ise sinna kuhu tahavad."

Samas oli ka vastupidiseid arvamusi. Tiia Toomet kirjutas (Eesti Naine, nr.4, 1994), et kuigi Eesti ühiskond on küllaltki tolerantne, oleks feminismi siiski vaja, kuna see aitaks naistel sügavamalt iseendasse vaadata. Toomet arvas, et naiste alateadvuses võib olla pidur, mis ei lase karjääri teha. 26. ja 27. märtsil 1994 toimus Tallinnas seminar "Vaba valik". Seal võrreldi Eesti naisi Põhjamaade omadega. Leiti, et meie oleme naiste poliitilise aktiivsuse küsimuses 20-30 aastat neist maas.

Andrei Hvostov kirjutas 31. jaanuari 1994. a. "Postimehes": "Feminism on ajastu pale ja ta on ilmselt üks osa juba pikka aega kestnud protsessidest, mida võiks nimetada traditsioonilise ühiskonna kokkuvarisemiseks."

10.1. Formaalne ühinemine rahvusvaheliste konventsioonidega

1990-date aastate alguses ühines Eesti formaalselt soolist diskrimineerimist keelustavate rahvusvaheliste konventsioonidega, pikemalt mõtlemata, et ühel hetkel tuleb allakirjutatud konventsioone ka täitma hakata. Sel perioodil tundus, et piisab kui soolise diskrimineerimise keelustamine on üldsõnaliselt kirjas Eesti Vabariigi põhiseaduses (RT 1992, 26, 349) paragrahv 12, mis kinnitab et kõik inimesed Eestis on seaduse ees võrdsed. Kedagi ei tohi diskrimineerida rahvuse, rassi, nahavärvuse, soo, keele, päritolu, usutunnistuse, poliitiliste või muude veendumuste, samuti varalise ja sotsiaalse seisundi või muude asjaolude tõttu.

Lootused pääseda Euroopa Liitu tõid endaga üsnagi kiiresti kaasa konkreetsed nõuded soolise võrdõiguslikkuse tagamise osas. Eesti riik ei saanud teemast enam mööda vaadata ja nii asutati 1996 aastal Soolise võrdõiguslikkuse büroo Sotsiaalministeeriumi juurde. Büroo loomine tähendas, et sarnaselt teiste Euroopa riikidega hakati ka Eestis soolise võrdõiguslikkuse jaoks keskkonda kujundama: koguma infot, korraldama uuringuid, koolitusi, teavitama avalikkust, andma välja teavitusmaterjale jne. Büroo käivitas soolise vägivalla uuringud, esimese soolise võrdõiguslikkuse alase monitooringu jpt.. Üheks olulisemaks büroo saavutuseks on kahtlemata soolise võrdõiguslikkuse seaduse ettevalmistamine, mis jõustus 1. maist 2004. Kuigi formaalselt on Eestis soolise võrdõiguslikkuse seadus, on teema ise

üsnagi väheoluline ja perifeerne, mis ei kajastu ei partei programmides ega ka näiteks presidendi kõnes vabariigi aastapäeva puhul.

Eestis ei kujuta ette olukorda, et 2006.a sügisel toimuva presidendivalimise kampaanias diskuteeriks kandidaadid sellistel teemadel nagu:

- Võrdse töö eest võrdne palk
- Naiste tervishoid ja kvaliteetne medteenindamine
- Võitlus naistevastase vägivallega
- Naiste ja meeste võrdsed võimalused saada haridust
- Laste eest hoolitsemine

USA presidendivalimiste debattidel aastal 2000 olid ülaltoodud küsimused kesksel kohal. USA-s toimus nn gender plahvatus 1996 aasta presidendivalimistel. Alates sellest hetkest loetakse soolist aspekti USA-s väga oluliseks osaks poliitilisest kultuurist.

Mati Hint¹⁷⁷ muretseb, et Eestis ei peeta soolise võrdõiguslikkuse probleeme olulisteks: „Soolise võrdõiguslikkuse tõelised, inimsaatusi määravad probleemid tänapäeva Eestis on minu arvates prostitutsioon ja naistega kaubitsemine, rasedate naiste tõrjumine tööturul ning tööandjate varjatud või varjamatu surve – mitte rasedaks jääda, mitte sünnitada, poisslaste väljalangemine haridusredelil juba põhikoolis, seksistliku reklaami ja sõnakasutuse vohamine, füüsiline ja psühholoogiline vägivald lähisuhetes“.

Millal jõuavad Mati Hindi poolt nimetatud probleemid Eestis riigijuhtimise tippasandile, millal saab sooline aspekt poliitilise kultuuri loomulikuks osaks nagu see on teistes demokraatlikes riikides, on raske prognoosida. Soolise ebavõrdsuse vähendamine kuulub riikliku sotsiaalpoliitika juurde kõigis arenenud riikides. Enamikes Euroopa Liidu liikmesriikides on soolise võrdõiguslikkuse põhimõtteid rakendatud 1970. aastatest alates ja kõik liikmesriigid on kokku leppinud eesmärgis vähendada soolist ebavõrdsust.

10.2. Eesti ühiskond on soolises lõikes tugevalt tasakaalust väljas

- **Soolise ebavõrdsuse olemasolule viitab Eesti Avatud Ühiskonna Instituudi uuring, mis näitab, et Eesti ühiskond on soolises lõikes tugevalt tasakaalust väljas. Vaid 11% elanikkonnast peab naiste ja meeste sotsiaal-majanduslikku positsiooni Eestis võrdseks. 85% naiste ja 77% meeste hinnangul on naiste positsioon märksa madalam**¹⁷⁸
- Üks selgemaid näiteid soolisest ebavõrdsusest on naiste madalam palgatase. Euroopa Liidus moodustab naiste palk meeste omast keskmiselt 85%. Eestis oli naiste palga osatähtsus 2004. aastal 76%, mille poolest oleme me EL-s üks mahajäänumaid riike. Ametigrupiti on erinevused suuremad. Naisspetsialistide palk moodustas 70% ja lihttöelistel 76% meeste palgast. Ekspertide hinnangul on Eesti sarnane Rootsiga 60-70ndatel aastatel. Aastal 2000 moodustas Rootsis naiste palk meeste omast 82%.

¹⁷⁷ Mati Hint. Kas *pakazuhha* või võimalus? Maaleht 26.01.2006

¹⁷⁸ Eesti Avatud Ühiskonna Instituudi uuring, 2005

- Soolist ebavõrdsust taastoodavad paljud kinnistunud arusaamad. Nii suhtub $\frac{3}{4}$ naistest ja meestest eelarvamusega ja küllaltki negatiivselt naistesse, kes pürgivad vastutusrikastele kohtadele ja juhtideks. Kaheldakse naise võimetus teha loogilisi ja ratsionaalseid otsuseid, saavutada sama autoriteetset positsiooni kui mees. 65% meestest ja 37% naistest soovivad töötada vaid meesülemuse alluvuses.¹⁷⁹
- **Eesti ühiskonnale on väga iseloomulik, et meest peetakse peamiseks leivateenijaks, $\frac{3}{4}$ elanikkonnast on sellisel arvamusel. Siit tulenevalt peab $\frac{3}{4}$ elanikkonnast meeste kõrgemat palka loomulikuks ja mõistetavaks.**¹⁸⁰
- Nagu mujal maailmas, on ka Eestis firmade tippjuhtimise tasand kõige suurema vertikaalse segregatsiooniga tööturu osa. Eesti edukamate ettevõtete TOP 500-s oli naistegevjuhte 2003. a. andmeil 6%; Gaselli tüüpi kiiresti arenevates väikefirmades vastavalt 2003. aastal 11 % .Võrdlused varasemate aastatega näitavad, et naisjuhtide osakaal püsib järjekindlalt madal ning mingit märkimisväärset kasvutendentsi pole märgata.¹⁸¹
- Äripäeva TOP'ide analüüsist selgub, et naistegevjuhtidega firmad on oluliselt väiksemad kui meestegevjuhtidega firmad ja seda nii töötajate arvult, realiseerimise netokäibelt kui bilansimahult. Ettevõtluse valdkondade osas valitseb jätkuvalt tugev sooline segregatsioon. Auditeerimis-, turismi-koolitus-, rõiva- ja toitlustusäris tegutsevad naised, samas kui transpordi-, transpordivahendite-, ehitus- ja ehitusmaterjalideäri naised praktiliselt puuduvad.
- Eesti kõrgeimas akadeemilises kogus, Teaduste Akadeemias, oli 2005. aastal 59 liikme hulgas üksainus naine. Teaduspoliitika ja teadusfinantseerimisega tegelevas Teadus- ja Arendusnõukogus pole ühtki naisteadlast, Teaduskompetentsi Nõukogus oli 9 liikmest vaid 1 naisteadur, Eesti Teadusfondi ekspertkomisjonides oli naisi 18%. Pea kõigi avalik-õiguslike ülikoolide rektorid on mehed, erandiks on Kunstiakadeemia. Kõrgharidus- ja teaduspoliitikat kujundavad Eestis mehed.
- Naiste akadeemilise karjääri osas valitseb selge seos: mida kõrgem on akadeemiline ametipost, seda väiksem on naiste esindatus. Eestis kõigub korraliste naisprofessorite arv 8% Tallinna Tehnikaülikoolis kuni 30% Tallinna Pedagoogikaülikoolis. Kõigi Eesti ülikoolide puhul on olukord ühesugune: mida kõrgem on õpetamise, mitte teadustöö osa antud akadeemilisel positsioonil, seda suurem on naiste osatähtsus.
- Kesk- ja Ida-Euroopa ning Balti riikide olukorra hindamiseks loodud ENWISE aruandest selgub, et isegi neis riikides, kus nais- ja meesteadlaste hulk on tasakaalus, on sugupooled teadus- ja arendustegevuse eri sektorites ja teadusharudes väga erinevalt esindatud: naised on välja tõrjutud konkurentsivõimelistest ja kulukatest teadus- ja arendustegevuse

¹⁷⁹ Eesti Avatuid Ühiskonna Instituudi uuring, 2003

¹⁸⁰ Eesti Avatuid Ühiskonna Instituudi uuring, 2005

¹⁸¹ Tiina Raitviir (2003) . NAISED FIRMAJUHTIDENA. Avaldatud ajakirjas: Ariadne Lõng. Nais- ja meesuurimusajakiri.

valdkondadest ning surutud odavamatesse, küsitava tulevikuga valdkondadesse.

- Arendustegevusega tegelevad inimesed on tähtsaim strateegiline ressurss uute teadmiste ja oskuste rakendamisel ettevõtluses. Ettevõtlussektoris on alates 2001. aastast teadus- ja arendustegevuse töötajatest naised kolmandik, mis näitab, et ettevõtluse teadus- ja arendustegevuse kujundamisel on pearoll meesteaduritel.¹⁸²
- Riigikogus on naised 19%. Riigikogu komisjonide koosseisudest nähtub, et osa riigi funktsioone on otsekui enesestmõistetavalt kuulutatud feminiinseiks – need on sotsiaal-kultuurilised ja rahvastikuga seotud funktsioonid; osa aga maskuliinseiks, st valdkonnad, mis on seotud suurema ühiskondliku prestiižiga, raha ja võimuga: st rahandus, sise- ja väliskaitsega. Riigikogu komisjonides on olnud ja on naisterohkemad sotsiaalkomisjon ja kultuurikomisjon, rahanduskomisjoni 12 liikmest ning riigikaitse 9 liikmest on 2005. aastal naised kummaski 1.¹⁸³
- Iseseisva Eesti valitsustes on naised olnud alati suures vähemuses, piirdudes üldjuhul 1-2 naisministriga; samuti on kantslerid olnud enamuses mehed: 2005. aastal oli naiste osakaaluks vaid ligikaudu 20%, välja arvatud “pehmete”, st sotsiaal-kultuuriliste funktsioonidega ametite puhul.¹⁸⁴

Läbimurded soolise võrdõiguslikkuse valdkonnas. Saavutusi naiste ja meeste võrdõiguslikkuse tagamisel, mida võiks lugeda põhimõtteliselt läbimurdeks, on Eestis üksikuid. See on ka paratamatu, sest sihipäraselt tööd valdkonnas on tehtud alles kümnekond aastat, alates Soolise võrdõiguslikkuse büroo loomisest 1996. a. Põhimõttelise läbimurde kriteeriumiteks võib pidada kas uue seadusandluse välja töötamist, institutsionaliseerimist (juhtiva institutsiooni loomine), avaliku arvamuse kvalitatiivset muutmist vms. Esile tuua võib järgmist.

Soolise võrdõiguslikkuse seaduse jõustumine 1. mail 2004 ja eelnevad diskussioonid. Seaduse eesmärk on tagada Eesti Vabariigi põhiseadusest tulenev sooline võrdne kohtlemine ning edendada naiste ja meeste võrdõiguslikkust kui üht põhilist inimõigust ja üldist hüve kõigis ühiskonnaelu valdkondades. Eesmärgi saavutamiseks sätestab seadus:

- soolise kuuluvuse alusel diskrimineerimise keelu era- ja avalikus sektoris;
- riigi- ja kohalike omavalitsusüksuste asutuste, haridus- ja teadusinstitutionide ning tööandjate kohustuse edendada naiste ja meeste võrdõiguslikkust;
- kahju hüvitamise nõudeõiguse tekkimise.

Soolise võrdõiguslikkuse alast seaduseelnõud hakkas Sotsiaalministeerium välja töötama aastal 2000, menetlusse jõudis see 2001. a. Seadus, mille üheks

¹⁸² Teadus ja arendustegevus 2003. Statistikaamet, Tallinn 2005

¹⁸³ Võim Eestis: nais- ja meespoliitikute võrdväärus. 2004. Koostaja Tiina

Raitviir. Project Mass Media in (Re)Distribution of Power. Riga.

<http://www.medijuprojekts.lv> <<http://www.medijuprojekts.lv/>>.

<http://gender.sm.ee>

¹⁸⁴ <http://gender.sm.ee>

eesmärgiks on luua naistele ja meestele tööturul võrdsed võimalused ja mis annab tööandjatele selge riikliku nägemuse, et naine on mehega võrdväärne töjõud, tekitab poliitikutes ebakindlust ja isegi hirmu. Ka tekitab võrdõiguslikkuse teema teravaid diskussioone Eestis tervikuna. Küll on seadust tõlgendatud naiste seadusena, küll tööandjate ahistamisena, küll europugemisena jne. Riigikogu eelmine 9-s koosseis jättis seaduse vastu võtmata.

Ka Riigikogu praegune 10-s koosseis suhtus seaduseelnõusse skeptiliselt. Oli suur oht, et Eesti ei saagi omale SV seadust, sest väga tõsiselt kaaluti Justiitsministeeriumi alternatiivvarianti üldise võrdse kohtlemise seadusest, kuhu oli kokku kuhjatud kaheksa erinevat diskrimineerimise alust peale soo veel rassi, rahvuse, vanuse, puude, seksuaalse suundumuse, usuliste või poliitiliste veendumuste alusel. Võitis terve mõistus ja vastu võeti soolise võrdõiguslikkuse seadus. Eesti alles avastab enda jaoks ülikeerulist ebavõrdse kohtlemise maailma ja oleks utopiline korruga tõkestada igasugust diskrimineerimist ehk siis välja juurida kõikvõimalikke eelarvamusi. Kui me tahame tõepoolest diskrimineerimist vähendada, siis tuleks alustada ühest ja konkreetsest asjast, milleks sooline ebavõrdsus sobib hästi, sest haarab kogu elanikkonda.

Soolise võrdõiguslikkuse voliniku tööle asumine 3.oktoobril 2005. Kahtlemata on voliniku ametikoht oluline samm soolise võrdõiguslikkuse tagamiseks. Tegemist on uue riikliku institutsiooni loomisega. Voliniku kui riigi esindaja ülesanneteks on:

- jälgida soolise võrdõiguslikkuse seaduse nõuete täitmist,
- võtta tarvitusele meetmeid soolise võrdõiguslikkuse edendamiseks,
- anda isikute avalduste alusel arvamusi võimaliku diskrimineerimise kohta
- analüüsida seaduste mõju naiste ja meeste seisundile ühiskonnas
- nõustada ja teavitada Vabariigi Valitsust, valitsusasutusi ja kohalikke omavalitsusüksusi soolise võrdõiguslikkuse seaduse rakendamist puudutavates küsimustes.

Margit Sarve tööle asumine volinikuna leidis meedias üsnagi palju tähelepanu. Mati Hint on kommenteerinud voliniku tööle asumist: „Kui edukaks kujuneb uue voliniku töö, see sõltub ülisuurel määral sellest, mida telgitagused mõjutajad, avalikkus ja eriti ajakirjandus peavad voliniku töös tähtsaks. Ehk teiste sõnadega: kas suudab volinik välja murda Eesti tegelike probleemide käsitlemiseni või surutakse ta asendustegevuste kokkuleppelisse raami“

Diskussioonid avalikkuses perevägivalda üle. Perevägivalda üle on Eestis diskuteeritud viimase kuue aasta jooksul. Aastal 2000 oli perevägivald Eestis mahavaikitud probleem. Parimal juhul peeti seda suhteliselt süütuks peretülik, millesse kõrvalseisjad ei peaks sekkuma. Praeguseks on nii avalikkuse kui spetsialistide suhtumine kardinaalselt muutunud. Perevägivalda peetakse ohtlikuks vägivalda liigiks, millega tuleb riiklikult tegeleda. Eesti politsei, aga ka ohvriabi süsteemi jaoks on perevägivald saanud üheks prioriteediks. Probleemiga tegelevad tõsiselt ka prokurörid, kohtunikud, sotsiaaltöötajad jt. Ette valmistamisel on lähenemiskeelu seadus, mis kaitseb ohvrit vägivallatseja eest. Ohvritele on rajatud kolm varjupaika Tartus, Tallinnas ja Jõhvis, pea kõikides Eesti regioonides tegutsevad ohvrite tugirühmad. Perevägivald on jätkuvalt avalikkuse tähelepanu all, küll mitte nii sageli kui aastatel 2001-2005. Läbimurre on toimunud vaid kuue aasta jooksul, mis on

avaliku arvamuse ja riiklike institutsioonide arusaamade muutmiseks suhteliselt lühike aeg.

Perevägivalda üle toimunud diskussioonide puhul on märkimisväärne paljude meediakanalite endi suur huvi ja aktiivsus teema käsitlemisel. Diskussioonidesse kaasati paljude erinevate valdkondade analüütikuid ja spetsialiste. Hea tulemus on ka see, et teemat õnnestus avalikkuse pideva tähelepanu all hoida ca viie aasta jooksul.

Diskussioonid avalikkuses prostitutsioonist. Prostitutsiooni üle on Eestis diskuteeritud Eesti iseseisvumise aegadest alates, kui tekkisid esimesed bordellid. 1990-ndate algupoolel diskuteeriti selle üle, kas prostitutsiooni legaliseerida või mitte. Tsiteerin Mati Hinti: „1993.–94. aasta vahetusel, kui Mart Laari valitsus proovis Eestis prostitutsioonist teha legaliseeritud inimäri, avaldasid peaaegu kõik suured Eesti lehed üksteise võidu prostitutsiooni ülistavaid kirjutisi. Sõna võtsid ministrid, Riigikogu liikmed, teadlased, poeedid, ajakirjanikud... Koguni ennast pereemadena esitlevad naised kirjutasid, kui tore oleks kodus konutamise asemel või lõunavaheajal töölt käia mõneks tunnikski päevas prostituudiks.“¹⁸⁵

Diskussioon elavnes uuesti pärast seda kui Rootsi keelustas seksistamise 1999 aastal ja Soome teatas, et kavatses teha sama. 2005 a. arutleti põhiliselt selle üle, kas ka Eesti peaks seksistamise keelustama või mitte. On tähelepanuväärne, et seksistamise keelustamise poolt on rohkem sõna võetud kui seksistamise lubamise poolt. Diskussioon on olnud laiapõhjaline ja sõna on saanud paljud poliitikud, riigiametnikud, teadlased, ajakirjanikud jt. Mõttevahetusi on kajastanud enamik meediakanalitest. Põhjalikult on vaagitud seksistamise poolt ja vastu argumente, analüüsitud, millised tagajärjed võivad olla ühel või teisel otsusel.

10.3. Soolise võrdõiguslikkuse arengu takistused Eestis

Kriitiliselt väike osa ühiskonnast toetab mõtlemisviisi. Olukord Eestis meenutab 1960-ndaid demokraatlikes riikides, kus selle teemaga tegeles vaid haritud ja intelligentne osa naistest. Naistöölised, põllumajanduses töötavad naised, koduperenaised jt. jäid sellest kõrvale. Ka Eestis on sarnane olukord. Valdonna ideedest ja eesmärkidest saavad aru ja tegutsevad nende elluviimise nimel eeskätt akadeemilistesse ringkondadesse kuuluvad naised, naispoliitikud, naisorganisatsioonide juhid ja väike osa naisriigiametnikest. Suurem osa naistest ja peaaegu kõik mehed on valdavalt teemast distantseerunud ja vaatavad teatud ohutunde ja murelikkusega pealt, kuhu sooline võrdõiguslikkus viib.

Ohutunne ja suutmatus prognoosida tagajärgi

- Kartus, et soolise võrdõiguslikkuse jõustumine viib Eesti ühiskonna tasakaalust välja, sest muudetakse paljusid koostelu põhimõtteid ja traditsioone
- Kartus, et võrdõiguslikkusele püüdlemine vastandab Eestis naised ja mehed ning tekitab teravaid sotsiaalseid konflikte
- Kartus, et võrdõiguslikkus annab tööturul naistele parema positsiooni kui meestele

¹⁸⁵ Mati Hint, Maaleht 26.01.2006

Motivatsiooni puudus

- Valitseb nägemus, et naised ja mehed omavad Eestis võrdseid võimalusi. Kui mõni naine on madalamal positsioonil või tõrjutud, on see tema isiklik probleem, mis ei peaks sõltuma riigi poliitikast.

Eesti pole veel jõudnud oma arengus etappi, mis iseloomustas arenenud riike 70-80-ndatel, kui liikumisse soolise võrdõiguslikkuse eest liitusid ka teised naiste rühmad ja kujunes välja võimas naisliikumine. Põhimõtteline muudatus saab aga toimuda alles siis, kui naised - tippspetsialistid hakkavad oma valdkonnas professionaalsel tasemel tegelema soolise võrdõiguslikkusega. 1980-ndatel nägi see arenenud riikides välja nii, et naisjuristid hakkasid tegelema seadustega, mis kaitseksid naisi vägivalla eest. Naisettevõtjad seadsid naistele sisse libisevad töögraafikud, ehitasid lasteaedasid, edutasid andekaid naisi. Meedikud hakkasid suuremat tähelepanu pöörama naiste tervisele. Naisajakirjanikud tõid naiste teema meediasse.

Soolise võrdõiguslikkuse arengu takistused Eestis.

1. Avalikkust pole piisavalt teavitatud. Inimeste jaoks on valdkond tervikuna liiga keeruline ja akadeemiline. Aru ei saada põhimõistetest: mis on feminism, mis on võrdõiguslikkus, mis on sooline diskrimineerimine, mida tähendavad võrdsed võimalused jne. Tuleb nõustuda Margaret Taliga, kes kirjutab 2005 a., et feminism on jäänud Eestis siiani rajuks sõimusõnaks, millest tunnevad end ohustatuna nii mehed kui naised¹⁸⁶.

Sooline võrdõiguslikkus on Eestis lahti seletamata igapäevaelu situatsioonidest lähtuvalt, millisel juhul leiab aset sooline diskrimineerimine, millisel juhul mitte. Kas see kui naised ei soovi teha karjääri, minna poliitikasse jne. on sooline diskrimineerimine või mitte. Ka paljud mehed ei soovi teha karjääri ja minna poliitikasse. Avalikkusel puudub selgus, kui palju on Eestis soolist diskrimineerimist ja kas sellega võib kaasneda negatiivseid tagajärgi riigi majandusele, stabiilsusele jne. Tsiteerin veel Margaret Tali: „Sotsiaalse ja poliitilise liikumisena feminismi Eestis ei ole, selle asemel on see suubunud mugavate akadeemiaste vahele ja sulgenud enda järel ukseid. Soouurimuse keskne küsimus ei ole aga enam ainult võimu küsimus, see on ka vaimselt rikkama ja mitmekülgsema ühiskonna küsimus. Kuigi kehtivate võimuhete õonestamine on feminismi eesmärk *a priori*, siis tänapäeval ainult niivõrd, kui võrd seda saadab üldine teadlikkuse kasv ja kriitiline meel. Selge on, et mehed ja naised erinevad üksteisest. Kuidas aga panna need erinevused tööle ühiskonna kasuks ja muuta selle tugevusteks, selles on küsimus.“¹⁸⁷

2. Põhjalike uuringute ja regulaarse statistika puudumine. Eestis napib infot võrdõiguslikkuse alasest olukorrast, puudub objektiivne info ja ülevaade, millises olukorras on naised ja mehed. Puuduvad soopõhised indikaatorid ja regulaarne statistilise info kogumise süsteem, mis näitaks tendentse ja arenguid erinevates valdkondades. Statistikaamet on algatanud väikesemahulise minibroshüüri „Naised ja mehed“ igaaastast väljaandmist, mis pisut leevendab üldist infopuudust. Vähe on tehtud spetsiaalseid uuringuid, mis käsitleksid soolist diskrimineerimist ning soolisi stereotüüpe, mis mõjutavad naiste ja meeste ebavõrdset positsiooni ühiskonnas. Vähene info on ilmselt üks põhjustest, miks soolise võrdõiguslikkuse kui

¹⁸⁶ Margaret Tali. Monument feminismi puudumisele. Eesti Ekspress. 25.01.2005

¹⁸⁷ Margaret Tali, Eesti Ekspress. 25.01.2005

sotsiaalse probleemi kajastamine on üsnagi napp ja miks on vähe tasemel ja põhjalikke avalikke diskussioone selles valdkonnas.

Perevägivalda teemat näiteks aitasid avalikkuse tähelepanu all hoida regulaarsed uuringud selles valdkonnas. Võrdlus Läti ja Leeduga näitab, et seal on perevägivald endiselt tabuteema ja paljuski on see tingitud vähesest informeeritusest (olukord, mis valitses Eestis 6 aastat tagasi).

3. Konstruktivsete ideede vähesus. Eesti probleemiks on ka ideede vähesus soolise ebavõrdsuse reaalseks vähendamiseks. Teiste riikide kogemus näitab, et just konstruktivsed ideed olukorra parandamiseks on oluliseks eelduseks, et saada juurde võrdõiguslikkuse toetajaid. Nii näiteks on juba aastaid Eestis räägitud suurest vahest meeste ja naiste palgatasemetes, kuid ideed ja ettepanekud, rääkimata strateegilisest nägemusest, probleemi lahendamiseks praktiliselt puuduvad.

Eeskujuks võib tuua Prantsusmaa, kus eelmisel aastal arutles parlament seaduseelnõu üle, mille eesmärk on võrdsustada naiste palk meeste omaga.¹⁸⁸ Prantsusmaa statistikaameti andmeil moodustab praegu naiste palk meeste omast 80%. Sama töö puhul jääb naiste palk meeste omale alla 5-7%. Seaduseelnõu taotleb, et töötajad ja töötajad saavutaksid palgaläbirääkimistel kokkuleppe, kuidas meeste ja naiste palk võrdsustada. Samuti nõuab see lapsepuhkuselt naasvale emale sama palgakõrgendust, mida tema äraolekul on saanud teised sama töö tegijad.

4. Vähene haldussuutlikkus soolise võrdõiguslikkuse tagamisel. Teemaga tegelemine on tehtud Sotsiaalministeeriumi soolise võrdõiguslikkuse osakonna (5,5 töötajat) ja voliniku (2 töötajat) ülesandeks. On päris selge, et nii piiratud jõududega on arvestatavaid tulemusi raske loota. Paljudes riikides on loodud soolise võrdõiguslikkuse ministeeriumid ja lisaks neile tegutseb selles suunas kogu riigiparaat. Vähe on sellest kui lahendusi otsib üksnes sotsiaalministeeriumi üks osakond. Kindlasti peavad kaasa aitama ka paljud teised ametkonnad nagu haridus-, regionaal-, justiits-, rahvastiku-, põllumajandus- jt ministeeriumid, kus töötatakse selleks otstarbeks välja oma nägemus ja tegevuspoliitika.

5. Nõrk naisliikumine. Eesti kodanikuühiskonna ja sh naisliikumise loomulik areng katkes koos okupatsiooniga 1940.a. 15 aastat iseseisvat Eestit on liiga lühike aeg tugeva naisliikumise loomiseks. Eestis on ca paarsada naisühendust, mis tegelevad peamiselt heategevuse ja hariduse edendamisega. Erandiks on Eesti Naisteühenduste Ümarlaud (ENÜ) ja Eesti Naiste Koostöökett, kes on võtnud eesmärgiks harida oma liikmeid soolise võrdõiguslikkuse alal. Riigikogu juures tegutseb Naisteühendus, ka on suuremate parteide juures naisteühendused, nagu näiteks Eesti Sotsiaaldemokraatlike Naiste Ühendus, Reformierakonna naisteklubi NaiRe, Keskerakonna naiskogu KENA jt. kelle liikmed kannavad hoolt naiste poliitilise harituse tõstmise eest.

Naisühenduste nõrkuse üheks põhjuseks on nende vähene populaarsus ja et liikmeskonna seas on vähe edukaid naisi, avaliku arvamuse liidreid, kes suudaksid naisliikumistele anda uue arengukvaliteedi. Paljud silmapaistvad naised ei taha oma aega kulutada naisühendustele. Ilmekaks näiteks on aastal 2000 tehtud Postimehe intervjuu Eesti Panga tolaeagse asepresidendi Helo Meigasega, kes suhtus

¹⁸⁸ Äripäev, 12.05.2005

naisliikumisse järgmiselt: „Naised, kes tahavad jõuda juhtivatele kohtadele, ei peaks aega raiskama naisliikumises osalemisele, vaid professionaalsete oskuste täiendamisele. Olen naisliikumise suhtes alati väga skeptiline olnud. Sellel on oma koht vähearenenud riikides, kus naised ilmselgelt repressseeritakse ja kus neil puuduvad elementaarsed kodanikuõigused“.

Tartu Ettevõtlike Daamide Assotsiatsiooni (EDA) presidendi Tiiu Vilimaa seisukoht oli vastupidine: tema sõnusti saab naisliikumine ühiskonna heaks palju ära teha ja meestekeskse ühiskonna tehtud vigu parandada. «Mehed ei taha loovutada oma positsiooni maailmas, kus sajandite vältel otsustasid ainult mehed,» ütleb Vilimaa. «Nad ei taha tunnustada, et ühiskond on muutunud ja naine pole juba ammu ainult pitsi heegeldav kodukana.» Ta lisab, et naisliikumine peaks oma erilise hoole alla võtma laste tervise, hariduse ja turvalisuse, samuti eakate inimeste eluolu.

10.4. Parteide hoidumine hinnangutest soolisele võrdõiguslikkusele

Demokraatlike riikide parteide arengus eristatakse kolme etappi.

1. 1970-ndad. Sooliselt neutraalne periood. Parlamendikandidaatide valikul ei rõhutata soolist kuuluvust. Naised tõstetakse harva esile. Perioodile on iseloomulik:
 - o naiste ja meeste erinevate huvide, vajaduste ning kogemustega ei arvestata
 - o ignoreeritakse naiste ja meeste sotsiaalseid, majanduslikke, poliitilisi jt. karakteristikuid
2. 1980-ndad ja 90-ndate algus. Toetavate meetmete (affirmative actions) periood. Naiskandidaadid saavad spetsiaalseid koolitusi, seminare, finantstoetusi jne. Parteid ise aktiivselt tegelevad naiskandidaatide toetamisega.
3. 1990-ndate lõpp 2000-ndate algus. Positiivne diskrimineerimine. Alustati kvootide rakendamist. Alul oli kvoodimeetod soovitusliku iseloomuga. Aastal 2001 rakendati soolisi kvote juba 30-s riigis maailmas. Parlamendi valimistel 5-s riigis.

Ülaltoodud jaotusest lähtudes asuvad Eesti parteid esimeses sooliselt neutraalses arenguperioodis, kus naiste ja meeste erinevate huvide, vajaduste ning kogemustega ei arvestata. Naised omavad poliitikas tagasihoidlikku positsiooni ja sooline võrdõiguslikkus on vaid deklaratiivselt kirjutatud parteide programmidesse.

Tiina Raitviir, kes on parteide programme analüüsinud kirjutab: „Soolise võrdõiguslikkuse küsimuse puhul on asi teisiti kui majandus- ja sotsiaalküsimuste korral – parteid peavad seda väga kõrvalise tähtsusega küsimuseks, mis harva parteilise ühisseisukoha väljatöötamist nõuab. Mingil määral tegelesid parteid soolise võrdõiguslikkuse küsimustega soolise võrdõiguslikkuse seaduse menetlemise aegadel, käesoleval ajal on see küsimus päevakorralt maas, soolise võrdõiguslikkuse nõude püstitamisest ja selle saavutamise meetmete loetelust rääkimata. Sel pole aga Eesti parteide puhul erilist tähtsust. Parteisid, kus sooküsimus oleks ühtlasi võtmeküsimus, Eestis ei ole seni veel esile kerkinud“¹⁸⁹

¹⁸⁹ Võim Eestis: nais- ja meespoliitikutel võrdväärsus. 2004. Koostaja Tiina Raitviir. Project Mass Media in (Re)Distribution of Power. Riga. <http://www.medijuprojekts.lv> <<http://www.medijuprojekts.lv/>>.

Erinevalt Eestist on Soome parteid jõudnud oma arengus kolmandasse, positiivse diskrimineerimise etappi. Sõltumata Soome parteide ideoloogilisest taustast, peavad kõik tähtsamad parteid soolist võrdõiguslikkust väga oluliseks. Nii Soome Sotsiaaldemokraatliku Partei, Kansallinen Kokoomuse (konservatiivne partei.) kui ka Keskusta (parempoolne keskpartei) arvates on stabiilse ja turvalise ühiskonna eelduseks sooline võrdõiguslikkus ja soolise diskrimineerimise kaotamine. Programmides kirjutatakse, et Soome ühiskonnas peab austama iga mehe ja naise õigust ise planeerida oma elu ja tulevikku. Meestel ja naistel peavad olema samasugused võimalused osaleda ühiskonna kõikides valdkondades. Sel teemal tuleb avalikult ja kriitiliselt diskuteerida. Ilma soolise võrdõiguslikkusest ei saa rääkida võrdsusest. Ka käsitlevad parteid konkreetseid meetmeid, kuidas soolist ebavõrdsust vähendada.

Soomes alustati 1970-ndatest tähelepanu pöörama naiste ja meeste võrdõiguslikkuse põhimõttele. Juba siis hakkasid soolise võrdõiguslikkuse väärtused juurduma Soome ühiskonda, kuigi protsess on olnud aeglane. 1990-ndatel toimus läbimurre ja naised saavutasid tugeva positsiooni poliitikas. Aastal 2005 oli naiste osakaal parlamendis 38% ja valitsuses 44%. Kaalukas saavutus oli Tarja Haloneni valimine esimeseks naispresidendiks 2000. aastal ja tema tagasivalimine 2006. aastal.

Soolist võrdõiguslikkust peetakse ekslikult vaid naiste asjaks.

Eestis levinud mõtteviisi kohaselt tundub nagu oleks sooline võrdõiguslikkus vaid naiste jaoks oluline, sest võimaldab neile soodsaid positsioone poliitikas, majanduses jne. Meestel pole soolisest võrdõiguslikkusest midagi kasu, pigem võib meeste olukord halveneda. Tegelikult see nii ei ole. Ka meeste uute põlvkondade jaoks on traditsiooniline maailm ammendumas ja nad soovivad muutunud soorollidega maailma, kus naisel on mehega võrdväärsem positsioon. On märkimisväärne, et iga kolmas mees Eestis soovib enda kõrvale karjäärile orienteeritud naist, 41% on nõus jääma lastega koju.¹⁹⁰

Miks meeste väärtushinnangud on muutunud? Üheks põhjuseks on, et traditsiooniline hierahiline peremudel on kaotamas elujõudu. Vaid 43%-s peredes on mees leibkonna pea. See ei tähenda, et võim kodudes on läinud naiste kätte. Pääaegu pooltes Eesti peredes puudub leibkonna pea üldse, selle asemel on võrdväärsus. Peredes, kus mees on alla 30-aastane, on vaid iga kolmas mees leibkonna pea. Suuri muudatusi on endaga kaasa toonud ka vabaabielude osakaalu pidev kasv. Vabaabielude osakaal on 29%. (kuni 30-aastaste seas 61%)¹⁹¹

Toodud arvud räägivad sellest, et muutunud maailma on üha raskem sobitada traditsioonilisi arusaamasid, mille kohaselt mehed on peamised leivateenijad ja naiste osaks on kodu ja laste eest hoolitsemine.

Võrreldes Soomega on Eesti ühiskond rohkem stereotüüpides kinni meeste rolli ja vastutuse määratlemisel. Eesti elanikkond seab meestele raske vastutuskoorma perekonna materiaalse toimetuleku ja heaolu eest. 76% Eesti naistest ja 77% meestest kannab arusaamu, et mehed peavad olema perekonna peamised leivateenijad, ehk teiste sõnadega vastutama pere materiaalse poole eest. Soome avalikkuse arusaamad selles küsimuses on täiesti vastupidised. 74% Soome naistest

¹⁹⁰ Eesti Avatud Ühiskonna Instituudi uuringud, 2003 ja 2005

¹⁹¹ Eesti Avatud Ühiskonna Instituudi uuringud, 2003 ja 2005

ja 60 % - meestest ei pea meest peamiseks leivateenijaks ja seega ainuvastutajaks pere materiaalse heaolu eest.¹⁹²

Kramplik kinnihoidmine traditsioonilistest soorollidest teeb Eestist riskiühiskonna, sest viib olukorrani, kus ühelt poolt on mehed tööga ohtlikult ülekoormatud ja põhivastutajad perekonna materiaalse olukorra eest. Teiselt poolt on naised tööturul tõrjutud seisundis, teenivad vähem kui mehed, omavad vähem võimalusi teha karjääri jne. Üksi lapsi kasvatavad naised jäävad sageli vaesusesse. Majapidamised, kus perekonnapeaks on naine, teenivad oluliselt vähem kui majapidamised, kus perekonnapeaks on mees. Mees peamise tulutoojana suudab oma peret paremini kindlustada.¹⁹³

10.5. Positiivseid kogemusi teistelt riikidelt

Naiste tulek poliitikasse. Väga oluliseks peetakse riikide võrdlemisel naiste esindatust parlamentides. Riigid jaotatakse kuude rühma:¹⁹⁴

1. Liiderrigid, kus naiste esindatus on 30-45 %. Siia kuulub 9 riiki maailmas.
2. Sooliselt perspektiivsed riigid- 15-30 %. 37 riiki maailmas
3. Kõrge sooline disproportsioon – 10-15 % . 37 riiki maailmas.
4. Tugeva meeste domineerimisega riigid – 5-10%. 50 riiki maailmas
5. Vähese naiste esindatusega riigid – kuni 5 % .25 riiki.
6. Meesparlamentidega riigid- naisi pole parlamendis üldse . 9 riiki.

Kõige rohkem on naisi esindatud Skandinaaviamaades (keskmiselt 39%) ja kõige vähem Araabiamaades (keskmiselt 5 %).

EL-i liiderrigid:

- Rootsi 45 %
- Soome 38 %
- Norra 38 %
- Taani 37 %
- Holland 37 %
- Hispaania 36 %
- Belgia 35 %
- Austria 34 %
- Island 33 %
- Saksamaa 32 %

EL-i mahajäänud riigid:

- Leedu 22 %
- Läti 21 %
- Suurbritannia 20 %
- Eesti 19 %
- Ungari 9%
- Malta 9%

¹⁹² Melkas, T. (2002). The Gender Barometer 2001: Equality between women and men. Statistics Finland: Helsinki
Eesti Avatud Ühiskonna Instituudi uuring , 2003

¹⁹³ Eesti Avatud Ühiskonna Instituudi uuring , 2003

¹⁹⁴ Inter-Parliamentary Union

Eesti asub 19 %-ga EL-s 16.kohal. Maailma riikide seas on Eestil 56. koht, jäädes maha Leedust (40-s koht) ja Lätist (45-s koht). Veel 10 aastat tagasi oli Eestil maailmas **35-s koht, kuigi naissaadikuid oli Riigikogus vaid 13 % ja ehkki nüüdseks on naissaadikute arv kasvanud 19 %-ni, jääb Eesti märgatavalt maha teiste riikide arengutempodest.**

Euroopa Liidus on naiste keskmine osakaal liikmesriikide valitsustes ja parlamentides 25 protsenti.¹⁹⁵ Põhjamaades, kus võrdõiguslikkuse poliitika on kõige vanem ja tugevam, on naiste esindatus kõrgeim: 2005. aastal oli naiste osakaal Rootsi parlamendis 45 protsenti, Soomes ja Norras 38 protsenti, Taanis 37 protsenti. Skaala teises otsas asuvad Malta ja Ungari parlamendid, kus naiste esindatus on kõigest 9 protsenti. Ka valitsustes on naiste osakaal suurim Rootsis ja Soomes, vastavalt 53 ja 44 protsenti ministritest, liikmesriikide valitsustes on keskmine naiste osakaal 23 protsenti.

Naised on poliitikas alaesindatud kogu maailmas. Pole riiki, kus mehed ja naised oleksid esinduskogus võrdselt esindatud. Parlamentidevahelise Liidu andmetel on ainult 15 % maailma seadusandjatest naised. Mitmetes arenenud riikides on see suhtarv iseäranis väike: nt USA-s on parlamendi alamkojas naised 14%, Ühendkuningriigis 18%, Prantsusmaal 12% ja Itaalias 10%. Naiste esindatuse kõrgem tase on saavutatud nn positiivse diskrimineerimisega: suhteliselt kõrged näitajad on Lõuna-Aafrika Vabariigis ja Argentinast, kus seadusega kehtestatud kvoot tagab, et 30% parlamendiliikmetest oleksid naised.¹⁹⁶ Naiste positiivne erikohtlemine (*positive action*) sai alguse 1970. aastatel Põhjamaades, kus see võeti tarvitusele vabatahtlikus korras, ja on tänaseks levinud üle maailma. Naiste esindatus parlamendis on kõige suurem Põhjamaades. Nende riikide erakondadel on täielik autonoomia kandidaatide valikul ja see toimub erakonna sisereeglite alusel. Kandidaatide esitamine valimisteks toimub erakonna üldnimekirja alusel, seetõttu on soolise tasakaalu saavutamine nimekirjades lihtsam, võrreldes Suurbritannia ja Prantsusmaa valimissüsteemiga.

Norra oli esimene riik, kus parteid hakkasid võrdõiguslikkuse edendamiseks kasutama positiivset erikohtlemist, ja ka positiivsed erimeetmed on Norras seadustatud – st meeste ja naiste erinev kohtlemine ei ole keelatud. Lisaks on soolise võrdõiguslikkuse seadusega kehtestatud 40% sookvoot avalikus sektoris (mis ei hõlma aga valitavaid ametikohti). Ja ehkki valitsuse moodustamisel ei ole sookvoot kohustuslik, on alates 1986. aastast kõik peaministrid järginud põhimõtet, et 40% valitsuskabinetist moodustavad naised. Enamik Norra parteisid on viimase 10 aasta jooksul rakendanud positiivseid erimeetmeid, et naised oleks valimisnimekirjades vähemalt 40%.¹⁹⁷

Praegu kehtib Prantsusmaal Euroopa kõige radikaalsem kvoodipoliitika, kuid 2002. a parlamendivalimistel ei avaldanud see veel loodetud mõju. Märksa parema tulemuse saavutasid naised 2001. a kohalikel valimistel. Prantsusmaal on mindud isegi nii kaugele, et erakondade riiklik rahastamine sõltub esitatud kandidaatide soolisest tasakaalust: riiklik toetus väheneb proportsionaalselt, kui naised on esitatud alla 49% –

¹⁹⁵ Inter-Parliamentary Union

¹⁹⁶ Meg Russell ; Colm O'Connell. Positive action to promote women in politics : some European comparisons International and Comparative Law Quarterly. Vol. 52 (2003) no. 3, p. 587-614.

¹⁹⁷ Meg Russell ; Colm O'Connell, p. 587-614

sama klausel käib muidugi ka meeste kohta, kuid tegemist on siiski puhtteoreetilise võimalusega.

Näide soolise võrdõiguslikkuse alaste diskussioonide kohta. Soolise võrdõiguslikkuse alal on Eestis diskussioone vähe peetud. Kuigi teema on järjepidevalt meedia tähelepanu all, on mõttevahetusi, kus on selgelt eristatavad vastandlikud nägemused, kus osalevad poliitikud, riigiametnikud, teadlased, spetsialistid ja kus on eesmärgiks leida uusi lahendusi probleemile, siiski vähe. 2005 a. andsid diskussiooni mõõdu välja arutelud kahe teema üle: abordid ja prostitutsioon. Refereerin lühidalt aborti üle peetud diskussiooni mõningaid seisukohti, mis avaldati eestikeelses meedias.

Diskussioon abortide üle - näide sellest kuidas sotsiaalne vastutus asetatakse naistele. Abortist kirjutati 2005 a. paljudes meediaväljaannetes. Eestis tehakse aborte Lääne-Euroopaga võrreldes ca 40% rohkem. 2003. aastal tehti neid 13 021. Eesti Abordiregistri 1996–2001” andmeil tehti 1992. aastal Eestis 28 403 aborti, 2001. aastal pea kaks korda vähem, 14 055. Soomes on kõigest 18–54aastastest naistest lasknud raseduse katkestada vaid viiendik, Rootsis 23%. Eestis on aborti teinud 62% samas eas naistest – see on ligikaudu kolm korda rohkem kui Soomes või Rootsis. Eesti mitte-eestlannadest on aborti teinud kolm neljandikku.

Aborti üle diskuteerijad jagunesid kaheks: vastasseisjad (keelustajad) ja pooldajad. Vastasseisjate põhiväited:

Naiste süüdistamine: naisest tehakse mõrvar. Rahvastikuministri nõunik Kristina Täht kirjutab Päevalehes¹⁹⁸, et abort on inimtap ja seetõttu on tegemist eetilise probleemiga. Kristina Täht toob Eestile eeskujuks Poolat, Lirimaa ja teisi katoliiklikke riike, kus abordid on keelustatud. Kristina Tähte oponeerib Sam Muldia See, et tegu on eetilise probleemiga, ei tohiks kellelgi teadmata olla. Kui juba rääkida eetilistest probleemidest, siis on veidike küsitav tuua Eestile eeskujuks näiteks Poolat, Lirimaa ja teisi pseudoteokraatlikke katoliiklikke riike. Hirmutades opponente aga madala iibega, lõhnab see juba veidi jõledamalt – sunnime inimesi lapsi saama olenemata sellest, kas neil on selleks majanduslikke võimalusi, loome juurde vaesuspiiril virelevaid perekondi, selleks et päästa... mida? Ka kirjutab vastulause naistearst Kai Haldre: „Kuna inimesed olid mitme põlvkonna vältel pandud olukorda, kus neil polnud ei ligipääsu ega teavet teistsugusteks valikuteks kui abort, siis on küüniline rääkida vastutustundetute naiste poolt tapetud kodanikest“

Naiste süüdistamine: abortide tõttu kahaneb iive. Rebekka Lotman kirjutab Postimehes terava artikli abortide vastu, kus ta intervjuuerib meditsiinidoktor Jaak Uibut: «Praeguses demograafilises olukorras tuleb nn abordilapsi käsitleda kui olulist rahvastikuressurssi,» osutas Uibu. «Ja riigi suhtumine peaks siiski iga loote suhtes olema selline, et tegemist on potentsiaalse kodanikuga, kellest loobumine on äärmuslik abinõu.» Uibule oponeerib naistearst Kai Haldre, kes kirjutab järgmist: „Olles aastaid tegelenud naiste seksuaaltervisega ja sellega seotud valikutega, ei saa kuidagi olla nõus meditsiinidoktor esitatud retoorikaga, kus soovimatute raseduste ja kodanike vahele tõmmatakse võrdusmärki, et katkestatud rasedus on tähtis rahvaarvu seisukohast, sest iga abordiga kaotab riik ühe kodaniku.“

¹⁹⁸ Päevaleht, 01.03.2005

Naiste süüdistamine: abort on naistele tulus pereplaneerimise vahend, mille maksab kinni maksumaksja. Rebekka Lotman kirjutab: „Elu on hindamatu. Aga surma hinnakiri tuleb nüüd: abort – 1515 krooni. Hinnast maksab vaid 30 protsenti naine, kes tahab oma raseduse katkestada, ülejäänud tasuvad kõik Eesti inimesed, kes makse maksavad, kamba peale Mullu maksid eestimaalased soovimatute raseduste eest üle kümne miljoni krooni. Seda võinuks kasutada vähihaigete raviks. Selle võinuks maksta õpetajaile preemiaks. Sellega saanuks mitmeid õilsamaid asju teha. Ma pole radikaal, kes leiaks, et abort tuleks keelustada. Aga ma ei taha, et abort oleks endiselt ühtedele tulus äri, mida peab «solidaarselt» kinni maksuma terve ühiskond, teistele aga hõlbus pereplaneerimise vahend“ Oponeerib naistearst Kai Haldre: „Seda on kindlasti tajunud arstid, kes on abordi ja rasestumisvastaste vahendite küsimustes inimesi vahetult nõustanud. Kuna seksuaalsusel on lisaks järglaste saamisele inimeste jaoks ka teised, mitte vähem olulised funktsioonid, ei aita siin ka üleskutsed seksida ainult siis, kui on tekkinud soov laps muretseda. „

Naistearstide süüdistamine vales selgitustöös. Rebekka Lotman intervjuuerib Tallinna Meditsiinikoolis ämmaemanda diplomi saanud Kadi Tomsonit. Tomsoni hinnangul jääb puudulikuks raseduse katkestamise bioloogilise olemuse käsitlemine. Ehk siis arstid ei tee naistele selgeks peamist, et ka loode on juba inimene ehk unikaalse inimgenoomi kandja. Oponeerib naistearst Kai Haldre : „ Ei saa kuidagi nõus olla noore meediku arvamisega, et nõustamise sisuks peaks olema naisele selgitamine, et tegemist on inimesega. 1990ndate alguse Leedus mindi seda teed, et näidati naistele kohustuslikus korras enne raseduse katkestamist kaadreid arenevast lootest, püüdes sel viisil nende käitumist mõjutada. Tulemuseks oli, et mõne maakonna statistikas kajastuvad enam kui pooled abordid iseeneslike raseduse katkemistena. Ühe sealse kolleegi hinnangul tehti aga kuni kolmandik aborte nii öelda öiste abortidena, tegijaks pooltuttav naistearst, kes parasjagu valves oli. See on üks kole näide vaimsest vägivallast naiste suhtes. Selline meditsiiniline praktika ja statistika ei aita küll kuidagi kaasa probleemi lahendamisele. Nõustamise sisuks peab olema ikka see arutelu, kuidas edaspidi saab vältida soovimatut rasedust. Rasestumisvastaste vahendite kasutamise alast nõustamist pole senini piisavalt väärtustatud. See on suur ja aeganõudev töö, milles peaksid osalema mõlemad partnerid ja mille käigus saab paar niipalju teavet, et oskab teha neile sobivaima valiku“

Diskussioon abortide üle demonstreeris , kuidas kogu vastutus rasestumise ja abortide osas lükatakse naiste õlgadele. Kordagi ei puudutatud diskussioonis meeste ega ka ühiskonna vastutust selles osas. Peale aborti tegeva naise satub süüaluseks ka naistearst, kes ei tee naistele piisavalt selgitustööd. Diskussioon näitas kuivõrd sotsiaalselt ebaadekvaatsed ja üheselt süüdistavad on diskussioonid, mis puudutavad naiste õigusi otsustada oma raseduse ja sünnitamiskäitumise üle. Sarnast ebaadekvaatsust ja küünilisust kohtab ka diskussioonides perevägivald ja prostitutsiooni üle. Ühelt poolt näitab see Eesti diskussioonikultuuri madalat taset, teiselt poolt aga seda kui madalal positsioonil on naised Eestis tegelikult , kui neid juhtivates päevalehtedes võidakse nimetada lapsetapjateks, rahvastiku ressursi hävitajateks , maksumaksjate raha raiskajateks jne.

Diskussiooni ei saa tervikuna hinnata tulemuslikuks. Diskussioonis ei süüvitud probleemi tagamaadesse ja põhjustesse, siit ei sündinud arvestavaid ideid, ettepanekuid või otsuseid, mis oleks aidanud kaasa positiivsetele lahendustele. Mida

tuleks ikkagi Eestis ette võtta, et vähendada ülikõrget abortide arvu ? Kuidas kaitsta naiste tervist? Mida saaksid selleks teha naistearstid, naisorganisatsioonid, riigiametnikud, meedia, Eesti riik tervikuna ?

Kokkuvõtteks peab märkima, et paraku on naised Eestis alahinnatud ressurss. Naiste potentsiaali rakendatakse vaid osaliselt Eesti majanduses, poliitikas, avalikus sektoris jt Sooliselt kihistunud ühiskond, kus võim, ressursid ja võimalused jagunevad kahe kõige suurema sotsiaalse grupi - naiste ja meeste - vahel ebavõrdselt ning erinevates eluvaldkondades väärtustatakse naisi ja mehi erinevalt, takistab ühiskonna jätkusuutlikku arengut.

Euroopa Liidu Lissaboni strateegia raames, mis seab 2010. aastaks eesmärgiks muuta liit maailma kõige dünaamilisemaks ja konkurentsivõimelisemaks teadmistel põhinevaks majanduspiirkonnaks, suurendades samal ajal sotsiaalset sidusust ja tagades arengu keskkonda kahjustamata rõhutatakse, et naiste potentsiaali tuleb täiel määral kasutada.

Eesti vajab sooliselt tasakaalustatud poliitikaid. Eestis välja töötatud poliitikates puudub sooline mõõde. Naisi ja mehi ei käsitleta sihtgruppina, kellede spetsiifiliste vajaduste ja probleemidega peaks arvestama. Paljude riikide kogemus on näidanud, et soolise võrdõiguslikkuse tagamiseks on vaja paindlikku poliitikat, mis suudab kohanduda nii naiste kui meeste erinevatele vajadustele ja huvidele. Paraku on Eestis nii nais kui meesuuringud alles algusjärgus ja seetõttu pole ka piisavat ülevaadet, mis on ühe või teise grupi jaoks esmatähtis.

Eestis esialgu veel suuri raskusi soolise ebavõrdsuse vähendamise ja sotsiaalselt õiglase ühiskonna ülesehitamisega. Demokraatia põhimõtte kohaselt peaksid nii naised kui mehed olema võimu- ja otsustamispositsioonidel proportsionaalselt esindatud. Eesti on selle demokraatia põhimõtte järgimisest veel kaugel. Suutmatus väärtustada soolist võrdõiguslikkust näitab Eesti demokraatia ühekülgsust ja nõrkust.

11. HINNANGUD DEMOKRAATIALE EESTIS: EKSPERTKÜSITLUSE TULEMUSED

TÖNIS SAARTS

11.1. küsitluse meetodika

Eestis korraldatud ekspertküsitluse raames küsitleti 38 Riigikogu liiget ja 27 sotsiaalteadlast¹⁹⁹ - kokku 65 eksperti. Küsitlus oli veebipõhine ja koosnes 26 küsimusest. Küsimustiku veebipõhise vormi töötas välja Turu-uuringute AS, kes koostas ka tulemuste baasil andmefaili. Küsitlus viidi läbi ajavahemikus 08.02 – 16.02. 2006. Tulemuste analüüsiks kasutati statistilise andmetöötlemise programmi *SPSS for Windows version 10.0*.

Nagu eespool mainitud, siis on küsimustiku koostamisel eeskujuks võetud nii Rootsi kui IDEA demokraatia auditite mudelid. Kuna küsimustikku ei saanud mahult väga suureks paisutada (oleks tekkinud probleemi vastajate määraga), piirduti küsitlusankeedi koostamisel demokraatia auditite tähtsamate võtmemuutujatega: tavakodanike ja huvigruppide võimalused otsuseid mõjutada, meedia tasakaalustatus, valimised, vähemusgruppide õigused, elementaarsete demokraatlike õiguste/vabaduste tagamine, jne. Seetõttu pakuvadki saadud tulemused üldisemat laadi hinnangut demokraatia arengutele Eestis ja ei pretendeeri detailsemale ja väga sügavuti minevale analüüsile.

Lisaks üldisemat laadi demokraatia toimimisega seotud probleemide kaardistamisele vaadatakse alljärgnevas analüüsis ka seda, kui lahknevad on kahe üsna erineva taustaga ekspertide rühma, sotsiaalteadlaste ja Riigikogu liikmete nägemused Eesti demokraatia kitsaskohtadest.

11.2. Ekspertide üldhinnangud demokraatiale Eestis

Kõigepealt vaatamegi Riigikogu liikmete ja sotsiaalteadlaste hinnanguid koos, tuues välja üldised näitajad.

Positiivsed hinnangud

Formaalsete demokraatia kriteeriumide²⁰⁰ osas eksperdid probleeme ei näe: valimisi peab täiesti või pigem demokraatlikeks 92% ekspertidest (vt. tabel 2), demokraatlike baasvabaduste (sõnavabadus, koosolekuvabadus, usuvabadus, ühinemisvabadus) tagamise osas ei nähta samuti probleeme, samuti on päris hästi kaitstud mõningate vähemusgruppide: usuliste ja rassiliste vähemuste õigused (vt. tabel 1). Leitakse ka, et Eesti riik tagab üldiselt kõigile oma kodanikele minimaalse sotsiaalse turvalisuse ning kõiki kodanike kohtleb Eesti õigussüsteem võrdselt (vt. tabel 1).

¹⁹⁹ Küsitlusele vastanute hulgas olid põhiliselt sotsioloogid ja politoloogid kolmest suuremast Eesti ülikoolist: Tartu Ülikool, Tallinna Ülikool ja Tallinna Tehnika Ülikool. Samuti Eesti Sotsioloogide Liidu liikmed.

²⁰⁰ Formaalseteks demokraatia kriteeriumite all peetakse silmas elementaarset demokraatliku riigikorralduse alusprintsiipe nagu vabad valimised, võimude lahusus, sõnavabadus, koosolekuvabadus, ühinemisvabadus, elementaarsed inimõigused, meediavabadus, jne.

Tõsi, näiteks valimiste küsimuses jääb siiski nende ekspertide protsent, kes peavad valimisi Eestis täiesti demokraatlikeks alla 50% (vt. tabel 2). Samamoodi tuuakse välja, et muude demokraatlike vabaduste kõrval on Eestis veidi enam probleeme seoses sõnavabadusega (vt. tabel 1). Seega, mõningate formaalsete demokraatia kriteeriumite täitmisega seoses, nähakse siiski veidi rohkem vajakajäämisi.

Ekspertide meelest on Eestis asjad suhteliselt korras ka mitmete sisulisemate demokraatia toimimise näitajate osas (vt. tabel 1): huvigruppide ja kodanikeühiskonna võimalusi poliitikat mõjutada ei peeta sugugi halvaks, vaid pigem keskmiseks ning valitsuse toimimist suhteliselt läbipaistvaks (viimati mainitud toetab ilmselt ennekõike Eesti, kui hästitoimiva e-riigi kuvand).

Probleemid

Positiivse külje kõrvale võib aga tuua märgatavalt enam probleemkohti (vt. tabel 1): tavakodanike võimalusi poliitikat mõjutada hinnatakse üsna piiratuteks, kohalikke omavalitsusi liialt keskvoimust sõltuvateks, meediat poliitiliselt tasakaalustamatuks, ühiskonda teisest kultuurist ja enamusest erinevat elustiili viljelevate inimeste suhtes pigem ebatolerantseks, ärihuve ja poliitikat tugevalt läbipõimunuks, korruptsiooni taset avalikus sektoris suhteliselt kõrgeks. Kui rassiliste, usuliste vähemuste ning naiste õiguste tagamise osas eriti probleeme ei nähta (vt. tabel 1), siis sama ei saa öelda venekeelse vähemuse kohta. 53% ekspertidest on seisukohal, et Eestil on venekeelse elanikkonna õiguste tagamisega raskusi (vt. tabel 2). Seejuures pole antud probleemid seotud mitte elementaarsete inimõiguste või isikuvabaduste tagamisega, vaid ennekõike vene vähemuse alaesindatusega seadusandlikes kogudes ja avalikus sektoris ning nende sotsiaalmajandusliku olukorraga (positsioon tööturul).

Võttes aluseks, kui olulised on demokraatia toimimise seisukohalt kodanike võimalus mõjutada neid puudutavaid otsuseid, ühiskonna üldine tolerantsus, keskvoimu ja kohaliku võimu lahutatus ning toimiv avalik sfäär (poliitiliselt tasakaalustatud, eri ühiskonnagruppide vaateid esindav meedia), siis pole ekspertide hinnangud demokraatia sisulisele toimimisele Eestis sugugi väga positiivsed.

Põhilised probleemid, mida esile tuuakse, on tegelikult korduvalt läbi jooksnud ajakirjandusest ning neile on viidanud ka mitmed varasemad sotsiaalteaduslikud analüüsid²⁰¹. Need on: **osalusdemokraatia nõrkus, äri ja poliitika liigne põimumine ja poliitiliselt kallutatud ajakirjandus**²⁰².

11.3. Riigikogu liikmete ja sotsiaalteadlaste hinnangute erinevused

Alljärgnevalt vaatame lähemalt millistes punktides sotsiaalteadlaste ja Riigikoguliikmete hinnangud Eesti demokraatiaga seotud aspektidele lahknevad. Kõige tugevamad kontrastid ilmnevad järgmistes küsimustes:

- **Tavakodanike mõjutamisvõimaluste hindamine** - kui Riigikogu liikmete meelest on tavakodanike võimalused poliitikat mõjutada keskmised, siis sotsiaalteadlased peavad neid vägagi piiratuteks (vt. tabel 1). Ka

²⁰¹ Vt. näiteks Eesti Inimarengu Aruandeid: <http://www.iiss.ee/nhdr>

²⁰² Eelpool toodud märkus, et muude demokraatlike vabaduste kõrval nähakse Eestis veidi enam probleeme just sõnavabadusega, saab selgemaks, kui vaatame just ekspertide kriitilist suhtumist meediasse.

- huvigruppide võimalusi otsuseid mõjutada peavad sotsiaalteadlased väiksemaks, kui Riigikogu liikmed, kuigi siin on vahe vähemdrastilisem.
- **Valimisliidud** - sotsiaalteadlased on selgelt seda meelt, et valimisliitude keelustamine mõjub kohaliku demokraatia arengutele pigem negatiivselt. Riigikogu liikmete hulgas on prevaalne vastupidine seisukoht²⁰³ (vt. tabel 1).
 - Eriti terav lahe kahe ekspertide grupi vahel jookseb hinnangutes **venekeelse vähemuse õiguste tagamisele**. Konkreetsem kontrollküsimus vene vähemuse osas (vt. tabel 2) näitas, et kui vaid 41% Riigikogu liikmetest leidis, et vene vähemuste õiguste tagamisel on Eestil tõsiseid/mõningaid probleeme, siis sotsiaalteadlased olid tunduvalt kriitilisemad (73%). Kusjuures, kui tõsiseid probleeme vene vähemuse õiguste tagamisel nägi vaid 8% Riigikogu liikmetest, siis sotsiaalteadlaste hulgas oli vastav näitaja tervelt 23%.
 - Samasugust kontrasti kohtame kahe ekspertide rühma hinnangutes **naisküsimusele** (vt. tabel 1). Seda eriti naiste esindatutes riigi tasandil. Kui Riigikogu liikmed naiste alaesindatust seadusandlikes kogudes märkimisväärseks probleemiks ei loe, siis sotsiaalteadlaste arusaam on vastupidine: nende jaoks on tegu vägagi tõsise vajakajäämisega.
 - Väga vastakad on ka mõlema ekspertide rühma vaated sotsiaalse kodakondsuse küsimusele. Kui Riigikogu liikmed arvavad, et Eesti riik pigem tagab kõigile oma kodanikele **minimaalse sotsiaalse turvalisuse**, siis sotsiaalteadlased on selles küsimuses märgatavamalt skeptilisemad (vt. tabel 1). Sotsiaalteadlased leiavad, et **sotsiaalse turvalisuse pakkumine sõltub** Eestis ka inimese sotsiaalsest **staatuses ja rahvusest**. Riigikogu liikmed viimast seost nii tugevalt esile ei too (vt. tabel 1).

Märkimisväärseid erinevusi, kuigi mitte enam nii kontrastseid, kohtab kahe ekspertide rühma hinnangutes mitmetes teisteski punktides:

- **Tolerants** - kui Riigikogu liikmed peavad Eesti ühiskonda võõraste kultuuride ja teistsuguse elustiiliga inimeste suhtes üldiselt **tolerantseks** ning leiavad, et situatsioon on viimaste aastate jooksul järjest paranemas, siis sotsiaalteadlastel nii positiivset hinnangut ei anna (vt. tabel 1 ja 2). Ilmselt baseeruvad Riigikogu liikmete hinnangud rohkem ajakirjandusest laenatud käibetõdedel, sotsiaalteadlased on aga kursis erinevate uuringuandmetega, mis alati Eesti ühiskonda just kõige sallivamana ei näita.²⁰⁴
- Üsnagi lahknevad on Riigikogu liikmete ja sotsiaalteadlaste vaated ka **meediale** (vt. tabel 1). Kui Riigikogu liikmed peavad Eesti meediat poliitiliselt üsnagi kallutatuks, siis sotsiaalteadlased siin väga tõsiseid probleeme ei näe. Nende arvates pole Eesti meedia küll poliitikat kajastades täiesti neutraalne, kuid nad ei leia ka, et ajakirjandus oleks väga selgelt ühe või teise poliitilise jõu või huvigrupi poole kiivas.

²⁰³ See pole üllatav, sest enamus praegusest Riigikogust toetas enne 2005 a. kohalikke omavalitsuste valimisi valimisliitude kaotamist.

²⁰⁴ Mõnikord tuuakse ühiskonna tolerantse hindamisel ühe indikaatorina esile suhtumist seksuaalvähemustesse ja hoiakuid omasooliste abielude suhtes. Näiteks EOS Gallupi 30 Euroopa riigis 2003 a. läbi viidud küsitluse järgi toetas Eestis omasooliste abielusid 35% elanikest, EL-is aga keskmiselt 53%. Rootsisis oli vastav näitja isegi 70% (vt. Postimees 30.07. 2003. Üle poole Eesti elanikest ei toeta omasooliste abielu.).

- Sotsiaalteadlased juhivad ennekõike tähelepanu **mitte-eestlaste alaesindatusele riigi tasandil**: avalikus sektoris ja seadusandlikes kogudes (vt. tabel 1). Samamoodi viitavad nad mitte-eestlaste halvemale positsioonidele tööturul ning Eesti liialt rangele kodakondsuspoliitikale. Riigikogu liikmed näevad nimetatud küsimustes samuti teatavaid probleeme, kuid ei pea nad neid nii teravateks ja esiletõstmist väärivateks kui sotsiaalteadlased.
- Sotsiaalteadlaste meelest pole Eestis ka **rassiliste ja seksuaalvähemuste** õiguste tagamisega kõik nii korras, kui seda võiks välja lugeda Riigikogu liikmete hinnangutest.
- Kuigi mõlemad ekspertide rühmad peavad **valitsemist** Eestis üsnagi **läbipaistvaks** (vt. tabel 1), on sotsiaalteadlaste hinnangud siin Riigikogu liikmetega võrreldes mõnevõrra vähem positiivsemad.
- Nii sotsiaalteadlased kui Riigikogu liikmed on Eesti avaliku teenistuse suhtes üsna kriitilised. Rohkem kehtib see siiski sotsiaalteadlaste kohta, kes leiavad, et avalikus sektoris on tõsisemaid probleeme nii **ametnike eetilise kui neutraalsuse tagamisega** (vt. tabel 1). Kuna vastav uuringküsimus oli liialt üldiselt sõnastatud, siis on raske öelda, mida vastajad täpselt eetilise ja neutraalsuse all silmas pidasid või kumba poolt vastates olulisemaks pidasid. Selge on aga see, et mõlema ekspertrühma meelest on tüüpiline Eesti ametnik veel üsna kaugel avaliku teenistuja ideaalkujust, kes omakasupüüdmatult ja erapooletult püüab esindada avalikke huve.
- Kuigi mõlemad ekspertide grupid peavad Eesti demokraatia üheks võtmeprobleemiks **poliitika ja ärihuvide liialt tugevat põimumist**, tõstavad seda enam esile just sotsiaalteadlased. Riigikogu liikmed ei püüa probleemi küll eitada, kuid näevad seda siiski veidi pehmemas valguses (vt. tabel 1).

11.4. Riigikogu liikmete ja sotsiaalteadlaste hinnangute sarnasus

Siiski on kahe ekspertide rühma hinnangutes ka ühilduvaid punkte:

- Kohalike omavalitsuste ja keskvõimu suhted – mõlemad grupid leiavad, et kohalikud omavalitsused on keskvõimust Eestis üsna sõltuvad (vt. tabel 1). Ilmselt peetakse siin silmas just finantsilise sõltuvuse kasvu keskvõimust, mis on olnud probleemiks just viimastel aastatel.
- 90% mõlemasse gruppi kuuluvatest vastajatest peavad valimisi Eestis demokraatlikuks ja suuri probleeme siin ei näe (vt. tabel 2).
- Mõlemad ekspertide rühmad ei näe erilisi probleeme usuliste vähemuste õiguste tagamisel Eestis.
- Kui sotsiaalteadlaste ja Riigikogu liikmete hinnangud läksid vene vähemuse küsimuses üldiselt üsnagi lahku, siis ühes punktis on kahe grupi arusaamad küll sarnased: vene vähemuse kodanikevabadused ja inimõigused on Eestis kaitstud ja selles ei kahtle ka sotsiaalteadlased (vt. tabel 1).
- Nii sotsiaalteadlaste kui Riigikogu liikmete meelest kohtleb Eesti õigussüsteem kõiki kodanikke üsna võrdselt (vt. tabel 1).
- Mõlema ekspertide grupi vaated on üsna sarnased ka sõna-, usu-, koosoleku- kui ühinemisvabaduse küsimustes.
- Üsna ühesugused on sotsiaalteadlaste ja Riigikogu liikmete hinnangud korruptsiooni levikule Eestis. Korruptsiooni peetakse avalikus sektoris suhteliselt levinuks (vt. tabel 1). Antud hinnang ei lähe kokku mitmete

rahvusvaheliste analüüside tulemustega, mille järgi on Eesti kõige vähemkorruptiivsem Kesk ja Ida-Euroopa riik²⁰⁵. Ekspertküsitlus viitab pigem sellele, et Eestis pole reaalselt asjad sugugi nii korras, kui rahvusvahaline statistika näitab. Kas eksperdid on siingi ülemäära kriitilised, või on nende hinnangutel tõepoolest alust, on raske öelda, kuna tegeliku korruptsioonitaseme kindlakstegemine on väga keeruline.

11.5. Välispoliitiline dimensioon

IDEA demokraatia auditi mudeli eeskujul sai uuringusse lülitatud ka kaks küsimust, mis puudutavad välispoliitilist dimensiooni. Ennekõike huvitas meid, kuidas hindasid eksperdid kahe välispoliitilise võtmetoimija, Euroopa Liidu ja Venemaa, mõju Eesti poliitikale (vt. tabel 1). Antud küsimusi tuleks täiesti eraldi käsitleda, kuna nad ei haaku eriti eelnevatega.

EL-i puhul huvitas meid ennekõike, kas eksperdid leiavad, et Eesti valitsuse mänguruum on liitumise järel märgatavalt ahenenud, või ei näe nad siin erilisi muutusi. Vastustest võis välja lugeda pigem viimast: üldiselt leiti, et Eesti riigi arengute dikteerimisel on jäme ots jäänud endiselt Eesti valitsuse kätte, mitte läinud üle EL-ile. Samas on Riigikogu liikmete ja sotsiaalteadlaste arusaamad siin üsna lahknevad: sotsiaalteadlased hindavad EL-i mõju Eesti poliitikale ja arengutele tunduvalt tugevamaks. See on omamoodi kummaline, kuna just Riigikogu liikmed puutuvad igapäevatoos EL-i temaatikaga tunduvalt enam kokku. Nähtavasti peitub vastus selles, et sotsiaalteadlased vaatavad protsessi laiemalt ja võtavad aluseks üldised globaliseerumisteooriad, mille põhiväiteks ongi, et järjest enam hakkavad riikide arenguid dikteerima globaalsed protsessid ja rahvusvahelised organisatsioonid, mistõttu rahvusriikide valitsuste mängumaa muutub järjest ahtamaks. Riigikogu liikmed aga näevad asja praktilisest küljest ega adu veel, et EL väga otseselt nende igapäevastesse tegemistesse sekkuma hakkaks (või siis ei soovi osa poliitikuid EL-i järjest kasvavat mõju lihtsalt tunnistada).

Venemaa mõju Eesti poliitikale eriti suureks ei hinnata. Sotsiaalteadlaste meelest on Venemaa-poolne mõju Eesti poliitikale siiski arvestatavam, kui seda leiavad Riigikogu liikmed.

11.6. Demokraatia arengut takistavad tegurid Eestis üldiselt

Lõpetuseks küsiti ekspertidelt kokkuvõtlikult, millised on nende meelest põhilised demokraatia arengut takistavad tegurid ja ohud Eestis (vt. tabel 3). Paljusid nendest puudutati ka eelnevas analüüsis, kuid antud küsimus oli mõeldud selleks, et Eesti demokraatiaga seotud põhiprobleemid väga kokkuvõtvalt ning võrdlevalt ära kaardistada.

Kui vaadata mõlema ekspertide grupi hinnanguid koos, siis kolmeks kõige tõsisemaks probleemiks peetakse: **kodanikuühiskonna nõrkust, sotsiaalsest kihistumisest tulenevad pingeid ning äri ja poliitika põimumist**. Olulisteks probleemideks (kuigi mitte nii kaalukateks, kui eelnevad) peetakse ka sotsiaalse kapitali vähesust (usalduse puudumist inimeste vahel), poliitikute ebaeetilist

²⁰⁵ Vt. näiteks: <http://ibis-birthdefects.org/start/cpi2001.htm>

käitumist, meedia poliitilist kallutatust, riigijuhtide võimetust ühiskonda konsolideerida ning selge ja mõistetava visiooni puudumist Eesti tulevikuarengutest. Korruptsioon, EL-i kasvav mõju ning ärieliidi ebaeetiline ja omakasupüüdlik käitumine leidis võrreldes eelpool toodud probleemkohtadega märksa vähem äramärkimist. Osa eksperte lisas juba olemasolevale loetelule nõrga poliitilise kultuuri, poliitilise harimatuse, õhukese riigi, suutmatuse integreerida Eesti ühiskonda muukeelset elanikkonda, jms (vastusevariant "muu"). Üks Riigikogu liige arvas koguni, et Eestis pole ühtegi demokraatia arengut takistavat tegurit.

Kui siingi vaadata Riigikogu liikmete ja sotsiaalteadlaste hinnanguid eraldi, siis näeme taas kontrasti. Põhierinevus seisneb selles, et **kui Riigikogu liikmed tõstavad kolme juba eelnevalt mainitud põhiprobleemi kõrval kohe esile ka meedia poliitilist kallutatust, siis sotsiaalteadlased süüdistavad meedia asemel poliitilist eliiti:** viimase ebaeetilist käitumist, suutmatust rahvast konsolideeruda ja võimetust genereerida tulevikuvisiooni. Äsjamainitud punktid on sotsiaalteadlaste jaoks ka ühed võtmeprobleemid Eesti demokraatia arengus. Riigikogu liikmed muidugi seesuguste järeldustega päri ei ole, sest need viitavad selgelt nende tegematajätmistele.

Sotsiaalteadlased ja Riigikogu liikmed: kaks erinevat nägemust Eestist

Üldiselt võib tulemusi analüüsidest paraku öelda, et kaks ekspertide gruppi, Riigikogu liikmed ja sotsiaalteadlased, elavad justkui erinevates maailmades. Loomulikult on teatud üksikutes punktides nende vaated üsna sarnased, kuid enamasti on ühisosa leidmine üsna keeruline.

Riigikogu liikmete jaoks peituvad Eesti demokraatia põhilised probleemid Eesti meedias, mis on nende meelest erapoolik, kallutatud ning poliitilise eliidi suhtes põhjendamatu kriitiline. Muus osas on Eesti nende meelest riik, kus kodanike võimalused poliitilisi protsesse mõjutada on päris head, ühiskond on üsnagi salliv, väga suuri probleeme erinevate vähemusgruppide õiguste tagamisega pole, kuigi sotsiaalne kihistumine on küll tõsine probleem, suudab riik minimaalse sotsiaalse turvalisuse kõigile tagada, jne. Ühesõnaga, hoolimata mitmetest probleemidest, on Eesti koht, kus on siiski üsna hea elada ja väga suuri probleeme demokraatia toimimisega seoses pole.

Sotsiaalteadlaste omakorda ei näe probleeme meedias²⁰⁶, vaid poliitilises eliidis, viimase ebaeetilises ja nihelistikus käitumises ning suutmatuses ühiskonna ootustele vastu tulla. **Sotsiaalteadlaste jaoks on Eesti hoopis teistsugune koht: riik, kus kodanike võimalused neisse puutuvaid otsuseid mõjutada on väga piiratud, mis on küllaltki sallimatu, kus vähemusgruppide õiguste tagamisega (eelkõige venekeelne vähemus) on tõsiseid probleeme, riik, mis ei suuda paljudele oma kodanikele tagada isegi minimaalset sotsiaalset turvalisust, jne.**

Lahknevad nägemused tulenevad ennekõike kahe ekspertide rühma professionaalsest taustast. Sotsiaalteadlased puutuvad igapäevaselt kokku erinevate küsitluste ja analüüsidega, mistõttu nad tajuvad paljude probleemide tõsidust tunduvalt teravamalt, kui Riigikogu liikmed. Seda näiteks seoses vene vähemusega ja

²⁰⁶ Muuhulgas ka eelpool mainitud Freedom House'i raportid ei näe seoses Eesti meediaga mingeid erilisi probleeme. Vt: <http://www.freedomhouse.hu/nit.html>

naisküsimusega, millega mitmed sotsiaalteadlastest on süvitsi tegelenud. Riigikogu liikmete hinnangud põhinevad siinkohal ilmselt rohkem ühiskonnas levinud tavaarusaamadel: Eestis pole soolist diskrimineerimist ja see on rohkem Lääneriikide poolt meile peale surutud probleemivaade; Eesti on vene vähemuse jaoks juba piisavalt teinud, edaspidised järeleandmised ohustavad juba riigi julgeolekut.

Erinevatele analüüsidele ja uuringutele toetudes näevad sotsiaalteadlased ühiskonnas toimuvaid protsesse ka laiemalt kui parlamendiliikmed. Riigikogu liikmed põhinevad oma hinnangutes nähtavasti rohkem isiklikele kogemustele. Eriti tuleb see esile osalusedemokraatiaga seotud probleemide hindamisel. Rahva ja võimulolijate võõrandumisest on Eestis palju räägitud ning ka erinevad uuringud on näidanud, et tavakodanikud peavad oma võimalusi poliitilisi otsuseid mõjutada ülimalt väikesteks²⁰⁷. Millest tuleneb siis Riigikogu liikmete hoopis positiivsem olukorra tunnetus? Suheldes tihedamalt vaid oma valijaskonna aktiivsema osaga ja olles pidevalt erinevate huvigruppide surve all, võib tõesti jääda mulje, et kodanike võimalused poliitikat mõjutada on Eestis üsnagi head ning kodanikud on aktiivsed oma huvisid võimuesindajateni viima.

Sama tuleb esile ka suhtumises meediasse: kui sotsiaalteadlased peavad silmas üldist pilti, siis Riigikogu liikmed näevad probleemile kitsamalt, ehk, kuidas nende enda erakonda meedias kajastatakse.

Parlamendiliikmed peavad probleemidele vaatama tihti ka praktilisemast ja tehnilisemast vaatenurgast, mistõttu ka sellest tulenevalt jääb neil ühiskonnaelu üldisest tunnetamisest mõneti vajaka.

Peab muidugi tunnistama, et mõnedes aspektides forsseerivad sotsiaalteadlased oma kriitikaga üle. Näiteks sotsiaalse kodakondsuse küsimuses, ehk kas Eesti riik tagab kõigile kodanikele minimaalse sotsiaalse turvalisuse. Sotsiaalteadlaste meelest see nii Eestis pole. Samas oleks Eestis aga väga raske esile tuua mõnda elanikkonna gruppi, kellelt oleks seaduslikult võetud õigus saada kasvõi *minimaalset* riigipoolset toetust. (Näiteks kodututelegi on avatud supiköögid ja öömajad, jne).

Eeltoodu valguses saab paremini selgeks, miks on enamus katseid alustada sotsiaalteadlaste ja poliitikute vahelist konstruktiivset dialoogi, seni liiva jooksnud.

Kas on põhust lüüa demokraatia häirekella?

Seni on veel vastamata jäänud pealkirjas püstitatud intrigeeriv küsimus: Kas antud tulemusi vaadates võib öelda, et Eestis oleks põhjust lüüa demokraatia häirekella? Sotsiaalteadlaste meelest kindlasti, Riigikogu liikmete meelest pigem mitte. Kui vaadata aga asja üldisemast plaanist, siis tõsi, probleeme on piisavalt, aga enamus nendest ei tule meile üllatusena: nõrk osalusedemokraatia, äri ja poliitika põimumine, meedia tasakaalustamatus – kõigist neist on ennegi räägitud ja ei saa ka väita, et nendega poleks viimastel aastatel üldsegi tegeletud.

²⁰⁷ Näiteks 2001 a. sügisel TPÜ RASI ja Saar Polli poolt läbi viidud uuring näitas, et 89% Eesti elanikest arvas, et neil pole Vabariigi valitsuse või maavalitsuse otsustele mingisugust mõju. Riigikogu puhul oli vastav näitaja 92%. (vt. T. Saarts. "Sotsiaalne kapital, poliitiliste institutsioonide mõjutamisvõimaluste tunnetamine ja usaldus võimuinstitutsioonide vastu". Riigikogu Toimetised 6/2002, lk. 94-106).

Lõppkokkuvõttes tegeleme me ju ikkagi vaid hinnangutega. Selleks, et teada saada, kui kaugele on Eestis arenenud äri ja poliitika põimimine, kui poliitiliselt tasakaalustamatu ikkagi meie meedia on, kas osalusdemokraatiaga seoses on arengud olnud pigem paremuse või halvemuse poole, oleks vaja teha eraldi põhjalikumaid analüüse. Peale selle tuleks meil arvestada ka laiema ajaloolis-geograafilise kontekstiga. Enamus eespool välja toodud probleeme on sümptomaatilised ka teistele post-kommunistlikele riikidele ja avalduvad seal tihti teravamaski vormis. Eesti pole post-kommunistlike riikide seas kindlasti mitte üks probleemsemaid, pigem vastupidi.

Antud analüüsi põhisõnumiks poleks mitte niivõrd see, et Eestis on demokraatia areng ohus ning asjad liiguvad järjest halvemuse suunas, vaid, et lisaks eelpool toodud probleemide kolmikule (äri ja poliitika põimimine, osalusdemokraatia nõrkus, meedia erapoolikus) tuleks seniselt intensiivsemalt tegeleda teistegi küsimustega, mis seni jäänud üsna tähelepanuta: kohalike omavalitsuste sõltumatus, ühiskonnas leviv sallimatus ja ksenofoobia, vene vähemuse esindatus riigi tasandil, naiste õigused, korruptsioon avalikus sektoris. Fookus peaks seega märgatavalt avarduma ning selleks, et anda toimuvatele protsessidele hinnanguid, oleks vaja rohkem süvitsiminevaid analüüse. Analüüsi, mida võtaks arvesse ka poliitilised otsustajad, mitte, et nad võtaks paljudes küsimustes automaatselt kaitsepositsiooni või põhineksid oma hinnangutes ühiskonnas levinud käibearusaamadel.

Kokkuvõte

Demokraatia auditite põhieesmärgiks on vaadelda, kuidas demokraatia antud riigis töötab. Milline on demokraatia kvaliteet? Demokraatia auditeid on läbi viinud mitmed riigid üle maailma. Eestis seni demokraatia auditit tehtud pole. Kuna demokraatia auditi näol on tegemist väga mahuka projektiga, siis käesolev uuring ei pretendeerigi sellele, et olla esimene demokraatia audit Eestis. Pigem oli eesmärgiks käesoleva väiksemamahulise ekspertküsitluse raames, millest võttis osa 39 Riigikogu liiget 26 sotsiaalteadlast, kaardistada mõned üldised demokraatia arenguga seotud probleemid Eestis. Küsimustiku aluseks oli võetud Rootsisis ja Suurbritannias (IDEA mudel) läbi viidud demokraatia auditite mudelid. Küsitlus ei koopeeri neid, vaid kujutab mõlema mudeli sünteesi, ning tänu piiratud mahule keskendub vaid üldisemat laadi võtmemuutujatele.

Küsitlustulemused näitasid, et eksperdid peavad Eesti demokraatia suurimateks probleemideks kodanike piiratud võimalusi poliitikat mõjutada (osalusdemokraatia nõrkus), meedia poliitilist tasakaalustamatust (probleemid avalikkuse funktsioneerimisega) ning ärihuvide ja poliitika liigset läbipõimimist. Tõsteti esile ka seda, et kohalikud omavalitsused on keskvõimust liialt sõltuvad, ühiskond võõra ja teistsuguse osas pigem sallimatu ja avalik sektor suhteliselt korruptiivne. Samas, aga seoses demokraatia formaalsete kriteeriumitega (demokraatlike baasvabaduste tagamine, valimiste demokraatlikkus, kodanike võrdsus seaduse ees, jne) erilisi probleeme ei nähta. Probleeme ei nähta ka mõningates sisulistes demokraatia toimimisega seotud aspektides: valitsuse toimimist peetakse üsna läbipaistvaks ning ka mõningate vähemusgruppide õigused (rassilised ja usulised vähemused) on Eestis siiski üsna hästi tagatud. Kokkuvõttes aga pole ekspertide hinnangud Eesti

demokraatiale kuigi kiitvad. Täidetud on küll formaalsed kriteeriumid, kuid demokraatia seoses sisulise toimimisega nähakse mitmeid probleeme.

Kui võrrelda kahe ekspertide rühma, sotsiaalteadlaste ja Riigikogu liikmete, nägemust Eesti demokraatia kitsaskohtadest, siis siin on tegemist kahe üsnagi erineva nägemusega.

Riigikogu liikmed peavad tavakodanike võimalusi poliitikat mõjutada suhteliselt headeks, Eestit võõraste kultuuride ja teistsuguste elustiili viljelevate inimeste suhtes küllalt tolerantseks, ei näe märkimisväärseid probleeme mitmete vähemusgruppide (venekeelne vähemus, naised) õiguste tagamisel, jne. Nad tunnistavad küll, et Eestis on väga tõsiseks probleemiks äri ja poliitika liigne põimumine, samas Eesti demokraatia põhiprobleemiks peavad nad pigem poliitiliselt kallutatud ja erapoolikut meediat.

Sotsiaalteadlaste nägemus on aga teistsugune. Nemad näevad meedia asemel probleemi pigem poliitilises eliidis, viidates ennekõike viimase kohatisele ebaeetilisele käitumisele ja võimetusle vastata ühiskonna ootustele. Vastupidiselt Riigikogu liikmetele leiavad sotsiaalteadlased ka, et Eestis on tavakodanike võimalused poliitikat mõjutada ikkagi väga piiratud (huvirühmade ja kodanike ühenduste võimalusi peeti mõnevõrra paremateks), samuti on Eestil mitmeid probleeme mõningate vähemusgruppide (ennekõike venekeelse vähemuse ja ka naiste) õiguste tagamisega (venekeelse vähemuse puhul leitakse, et põhiprobleemiks on esindatus riigi tasandil ja seega piiratud võimalused otsustetegemises kaasa rääkida, mitte elementaarsed inimõigused). Lisaks sellele viitavad sotsiaalteadlased tõsistele probleemidele seoses sotsiaalse kodakondsusega: Eesti riik ei suuda kõigile kodanikele tagada kasvõi minimaalset sotsiaalset turvalisust.

Kahe ekspertrühma väga lahknevad nägemused Eesti demokraatia kitsaskohtadest on nähtavasti seotud nende erineva professionaalse taustaga.

Analüüsi põhisõnumiks pole mitte niivõrd see, et Eestis on demokraatia areng tõsiselt ohus ning asjad liiguvad järjest halvemuse suunas, vaid, et probleemide ring, millega tuleks tegeleda, peaks avarduma. Lisaks eelpool toodud probleemide kolmikule (äri ja poliitika põimumine, osalusdemokraatia nõrkus, erapoolik meedia) tuleks tegeleda ka mitmete teiste küsimustega, mis on seni suuresti jäänud tähelepanuta: kohalike omavalitsuste sõltumatus, ühiskonnas leviv sallimatus ja ksenofoobia, vene vähemuse esindatus riigi tasandil, naiste õigused, korruptsioon avalikus sektoris.

Lisad

Tabel 1. Ekspertide hinnangud erinevatele Eesti demokraatia toimimisega seotud aspektidele (keskväärtused)

Küsimus/skaala	Riigikogu liikmed	Sotsiaal-teadlased	Ekspertid kokku
1. Kas tavakodaniku võimalused riigi poliitikat mõjutada on... (1 - väga halvad...10 - väga head)	5,7	3,4	4,5
2. Kas kodanikuühenduste ja huvigruppide võimalused poliitikat mõjutada on (1 - väga halvad ...10 - väga head)	5,9	4,6	5,3
3. Kas kohalikud omavalitsused on Eestis keskvõimust sõltumatud? (1 - täiesti sõltumatud ...10 - väga sõltuvad)	5,7	6	5,9
4. Kas valimisliitude keelamine piirab Teie arvates kohaliku demokraatia võimalusi? (1 - üldse mitte ... 10 - väga oluliselt)	4,3	7,4	5,9
8. Kas Eesti meediat võib lugeda poliitiliselt	3,8	5	4,4

tasakaalustatuks? (1 - täiesti tasakaalustamata... 10 – täiesti tasakaalus)			
9. Kui tolerantne on Eesti ühiskond teise kultuuri kuuluvate või teistsuguse elustiiliga inimeste suhtes ? (1-täiesti ebatolerantseks... 10 - täiesti tolerantseks)	5,2	4,4	4,8
11. Kas Eestis on probleeme erinevate ühiskonnagruppide õiguste tagamisel? (1 – on väga suuri probleeme ... 5 – pole üldse probleeme)			
Naised	3,7	3,1	3,4
Venekeelne vähemus	3,4	2,7	3,1
Rassilised vähemused	4	3,3	3,7
Usulised vähemused	4,2	3,8	4
Homoseksuaalid	3,7	2,7	3,2
14. Millistes valdkondades te näete Eestis probleeme venekeelse elanikkonna õiguste tagamisel? (1 – on väga suuri probleeme ... 5 – pole üldse probleeme)			
Liialt range kodakondsusseadus	3,4	2,7	3,1
Eesti keele oskuse nõudmine	3,1	3,2	3,2
Palgad ja positsioon tööturul	3,2	2,3	2,8
Esindatus avalikus sektoris	2,9	2	2,5
Esindatus seadusandlikes kogudes	3,1	2,4	2,8
Isikuvabadused	4,2	4,3	4,3
Elementaarsed inimõigused	4,5	4,2	4,4
12. Kui oluline probleem on Eestis naiste alaesindatus seadusandlikes kogudes ja avalikus teenistuses? (1 – täiesti ebaoluline...10 – väga oluline)	4,3	6,5	5,4
19. Kas Eesti õigussüsteem kohtleb kõiki kodanikke võrdselt ? (1 – täiesti ebavõrdselt ... 10 – täiesti võrdselt)	6,1	5,8	6
21. Kas Eestis on probleeme järgnevate demokraatlike õiguste rakendamises? (1 – väga suured probleemid ... 5 – pole üldse probleeme)			
Sõnavabadus	4,1	4,3	4,2
Koosolekuvabadus	4,6	4,5	4,6
Usuvabadus	4,8	4,5	4,7
Ühinemisvabadus	4,4	4,2	4,3
15. Kas Eestis tagab riik kõigile kodanikele minimaalse sotsiaalse turvalisuse ? (1 – üldse ei taga ... 10 - tagab täielikult)	6,1	4,2	5,2
16. Kas minimaalse turvalisuse pakkumine sõltub Eestis inimeste sotsiaalsest staatusest või rahvusest ? (1 – üldse ei sõltu ... 10 - sõltub täielikult)	3	4,8	3,9
18. Milliseks hindate korrupsiooni taset avalikus teenistuses? (1 – puudub täielikult ... 10 – väga levinud)	5,2	5,4	5,3
17. Kas Eestis on tagatud avaliku teenistuse ametnike neutraalsus ja eetilisuus oma ülesannete täitmisel? (1 – üldse mitte ... 10 – täielikult tagatud)	4,9	4,4	4,7
22. Kas Eestis on valitsuse tegevus läbipaistev ? (1 – täiesti läbipaistmatu ... 5 – täiesti läbipaistev)	6	5,3	5,7
20. Kas poliitika ja ärihuvid on Eestis lahutatud või põimunud? (1 – täiesti põimunud ... 10 – täiesti lahutatud)	3,7	3,1	3,4
24. Kas täna kontrollib Eesti arenguid eelkõige vabariigi valitsus või sõltume me eelkõige Euroopa Liidu otsustest ja arusaamadest ? (1 – eelkõige Eesti valitsus ... 10 –	4,3	5,5	4,9

eelkõige Euroopa Liidu otsustajad)			
25. Kui suur on Teie arvates Venemaa mõju Eesti poliitilistele otsustele ? (1 – väga vähene ... 10 - väga suur)	6,2	5,8	6

Tabel 2. Ekspertide hinnangud erinevatele Eesti demokraatia toimimisega seotud aspektidele (protsentides)

Küsimus	Riigikogu liikmed	Sotsiaal-teadlased	Ekspertid kokku
5. Kas Teie meelest on Eestis valimised demokraatlikud ja ausad ?			
Täiesti demokraatlikud	42%	38%	41%
Pigem demokraatlikud	50%	54%	51%
Pigem ei ole demokraatlikud	8%	8%	8%
Kokku	100%	100%	100%
13. Kas Teie meelest on Eestis probleeme venekeelse elanikkonna õiguste tagamisel?			
Näen siin tõsiseid probleeme	8%	23%	14%
Näen siin mõningaid probleeme	33%	50%	40%
Pigem ei näe siin probleeme	51%	23%	40%
Üldse ei näe siin probleeme	8%	4%	6%
Kokku	100%	100%	100%
10. Kas Eesti ühiskonna tolerantsus on viimase 5 aasta jooksul muutunud?			
Muutunud ebatolerantsemaks [väärtused -3 – (- 1)]	8%	15%	11%
Pole muutunud (väärtus 0)	8%	16%	11%
Muutunud tolerantsemaks (väärtused 1 - 3)	84%	69%	78%
Kokku	100%	100%	100%

Tabel 3. Millised on Teie arvates põhilised demokraatia arengut takistavad tegurid või ohud Eestis ? Märkide 5 olulisemat! (protsentides; mitme vastusega, mistõttu ei anna kokku 100%)

	Riigikogu liikmed	Sotsiaal-teadlased	Ekspertid kokku
Kodanikeühiskonna nõrkus (ühenduste ja seltside vähene mõjukus)	56%	73%	63%
Sotsiaalsest kihistumisest tekkivad pinged	62%	65%	63%
Äri ja poliitika põimumine	56%	65%	60%
Sotsiaalse kapitali vähesus – usalduslikkuse puudumine inimeste vahel	46%	50%	48%
Meedia poliitiline kallutatatus	56%	19%	42%
Poliitikute ebaeetiline käitumine	31%	58%	42%
Riigijuhtide ja poliitiliste liidrite suutmatuse ühiskonda konsolideerida	31%	50%	39%
Selge ja arusaadava visiooni puudumine Eesti tulevikuarengutest	26%	54%	37%
Meedia vähene usaldusväärsus ja madal reiting	46%	19%	35%
Ühiskonna politiseerumine	15%	23%	19%
Ärimeeste ebaausad tehingud ja omakasupüüdlikkus	23%	7%	17%
Euroopa Liidu mõjuvõimu kasv	5%	0%	3%
Ametnike korrupsioon	2%	0%	13%
Muu	15%	15%	15%
Eestis ei ole demokraatia arengut takistavaid tegureid	3%	0%	2%

PROJEKTIS LÄBIVIIDUD UURINGUD 2005. AASTAL

- 1. Suhtumine Eesti-Vene piirilepingusse. Eesti võimalused ja valikud Euroopa Liidus.
Uuring toimus mais, 2005**
- 2. Avalik arvamus pärast kohalike omavalitsuste volikogude valimisi.
Uuring toimus novembris, 2005**
- 3. Kuritegevuse foonist Eesti Ühiskonnas. Kriminaalpoliitika liberaliseerimine ja elanike suhtumine karistustesse. Uuring toimus detsembris, 2005**

Projekt : Demokraatia ja rahvuslikud huvid

- Suhtumine Eesti-Vene piirilepingusse
- Eesti võimalused ja valikud Euroopa Liidus

Ülevaade telefoniküsitluste tulemustest

**Uuringu metoodika ja analüüsi tegi projekti uurimisrühm :
Ivi Proos (projekti juht), Ülo Kaevats, Juhan Kivirähk, Iris Pettai,
Raivo Vettik**

Tallinn,
mai 2005

SISUKORD

SISSEJUHATUS	133
Valim	133
Andmetöötlus ja valimivea hinnang.....	135
TULEMUSED.....	136
1. Suhtumine Eesti-Vene piirilepingusse	136
Domineerib positiivne suhtumine piirilepingusse	136
Piirileping oluline Eestile, Venemaale ja Euroopa Liidule	136
Eesti ja Venemaa suhted pärast piirilepingu sõlmimist	137
Oodatakse Eesti ja Venemaa tihedamat majanduskoostööd.....	137
President Putinilt oodatakse emotsionaalset tolerantsust	138
2. Eesti valikud ja võimalused Euroopa Liidus.....	138
Domineerib soov Euroopa Liidu olemasolevaid võimalusi paremini ära kasutada	138
Vähene informeeritus Euroopa Liidu põhiseaduslikust lepest.....	139

SISSEJUHATUS

Projekti „Demokraatia ja rahvuslikud huvid“ raames viis Uuringukeskus Faktum 18.-21. maini 2005 a. läbi üle-eestilise telefoniküsitluse 18-74 aastaste Eesti elanike hulgas. Küsitleti 505 respondenti. Küsitluse tellijaks oli Eesti Avatud Ühiskonna Instituut. Projekti toetab Avatud Eesti Fond.

Küsitluses oli vaatluse all elanikkonna suhtumine Eesti-Vene piirilepingu sõlmimisse ning ootused suhete edasiseks arenguks Venemaaga; suhtumine Euroopa Liidu põhiseaduslikku leppesse ning rahvahääletuse korraldamise vajalikkusesse selle vastuvõtmiseks, samuti rahva arusaamad Eesti tegevusstrateegiatest Euroopa Liidu liikmena.

Valim

Uuringu üldkogumi moodustasid Eesti 18 – 74 aastased elanikud, kokku **983964** inimest (ESA, 01.01.2004.a.).

Planeeritud valimi suurus oli 500. Kokku küsitleti uuringu käigus 505 vastajat.

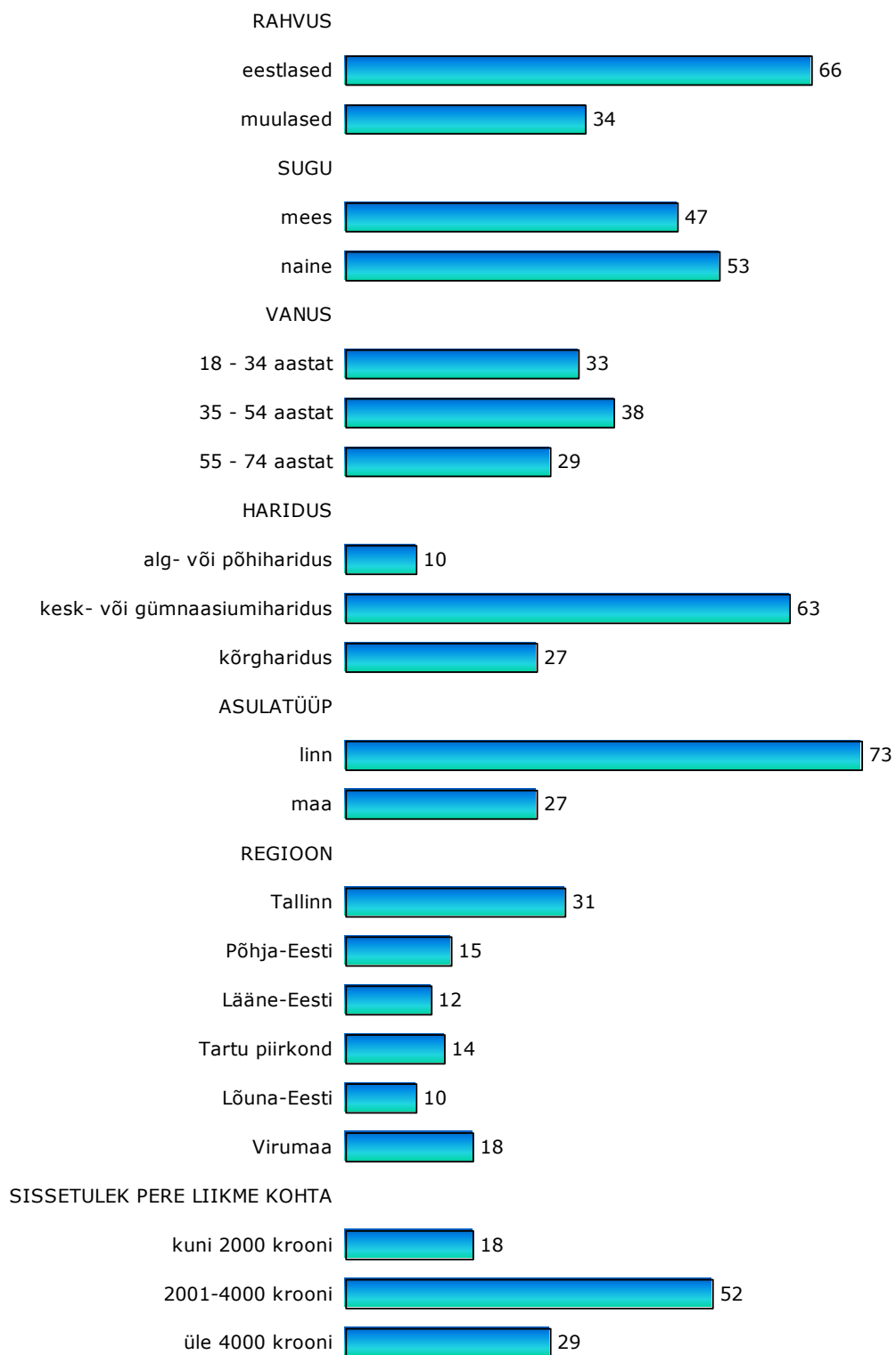
Küsitluse vältel jälgiti valimile etteantud kvote vastaja soo, vanuse (kolm vanusegruppi) ja elukoha lõikes.

Tabel 1. Üldkogum ja planeeritud valim.

Regioon	Üldkogum		Planeeritud valim
	Arv	%	Arv
1. Tallinn	301015	30,6	153
2. Põhja-Eesti (Harju-, Rapla-, Järvamaa)	143131	14,5	73
3. Lääne-Eesti (Hiu-, Lääne-, Saare- ja Pärnumaa)	115558	11,7	59
4. Tartu piirkond (Jõgeva-, Tartumaa)	133244	13,5	68
5. Lõuna-Eesti (Põlva-, Valga-, Võru-, Viljandimaa)	112656	11,4	57
6. Virumaa (Lääne-Viru-, Ida-Virumaa)	178360	18,1	90
	983964	100	500

KÜSITLETUTE TAUSTANDMED

Küsitletute sotsiaal-demograafiline koosseis oli järgmine (%):

Andmetöötlus ja valimivea hinnang

Uuringutulemuste töötlemisel kasutati andmetöötluspaketti SPSS.

Erinevate vastusevariantide valimivea piirid 95% usaldusnivool on järgmised:

- 1) vastuste maksimaalselt võimaliku hajuvuse korral (50%:50%) võib viga olla +/- 4,4%
- 2) 30% korral on tõenäoline viga +/- 4,0%;
- 3) 15% korral +/- 3,1%
- 4) 5% korral +/- 1,9%

TULEMUSED

1. Suhtumine Eesti-Vene piirilepingusse Domineerib positiivne suhtumine piirilepingusse

KÜSIMUS:

Kolmapäeval kirjutati alla Eesti ja Venemaa vaheline piirileping. Kuidas Teie sellesse suhtute?

Eesti elanikud hindavad piirilepingu sõlmimist positiivselt. Seda väljendavad nii piirilepingu allakirjutamist toetavad (30 % küsitletutest) kui ka piirileppesse mõistvalt suhtuvad vastajad (49 %). Otseselt piirilepingu allakirjutamise vastu olid vaid 14 % Eesti elanikkonnast. Kui mitte-eestlaste seas on ülekaalus piirilepingu toetajad, siis eestlaste hulgas on domineerivaks mõistev suhtumine. Viieendik eestlastest on piirilepingu sõlmimise vastu.

Suhtumine piirilepingu allakirjutamisse on seotud vastajate haridustasemega. Kõrgharidusega inimestest ei toetanud lepingu allkirjastamist vaid 5 %, alg- või põhiharidusega vastajatest olid aga piirilepingu vastu 21 %.

	KÕIK	eestlased	mitte-eestlased
Toetan	30%	15%	59%
Suhtun mõistvalt	49%	57%	33%
Olen vastu	14%	21%	2%
Ei oska öelda	7%	7%	6%

Veel kaks nädalat tagasi, 5. – 7. maini läbi viidud küsitluses, leidis vaid 41% eestlastest, et piirilepingu peaks 18. mail alla kirjutama, 39% pidas vajalikuks lepingu tingimuste üle veel läbi rääkida ja 5% arvas, et lepingut poleks tarviski. Veelgi enam, tervelt 71% eestlastest leidis, et Eesti peaks nõudma Venemaalt tagasi Tartu rahu järgselt Eestile kuuluvaid Setumaa alasid.

KÜSIMUS:

Kas piirilepingu allakirjutamist oleks pidanud edasi lükkama, et Eestile tulevikus soodsamaid tingimusi kaubelda?

Vastajaid, kes leiavad, et edasilükkamine oleks olnud mõttetu, kuna paremaid tingimusi poleks niikuinii saavutatud, on sama palju, kui neid, kelle meelest kindlasti või arvatavasti oleks tulnud allakirjutamisega viivitada. Eestlastest oleks edasilükkamist kindlasti toetanud kolmandik ja arvatavasti veel neljandik – seega täpselt sama suur osa, kui on leppe sõlmimisse mõistvalt suhtujaid

	KÕIK	eestlased	mitte-eestlased
Jah, kindlasti	24%	33%	8%
Jah, arvatavasti	21%	24%	17%
Ei, paremaid tingimusi pole võimalik saada	46%	36%	65%
Ei oska öelda	9%	7%	10%

Piirileping oluline Eestile, Venemaale ja Euroopa Liidule

KÜSIMUS:

Milline on Teie hinnang, kelle jaoks oli piirilepingu sõlmimine eelkõige oluline. Kas Eestile, Venemaale, Euroopa Liidule, Eestile ja Venemaale võrdselt või kõigile kolmele?

Kõige rohkem on neid vastajaid, kes leiavad, et piirilepingu sõlmimine oli oluline nii Eestile, Venemaale kui ka Euroopa Liidule. Neljandik eestlastest peab lepet olulisemaks Venemaa jaoks, 30% mitte-eestlastest hindab selle Eestile ja Venemaale võrdselt oluliseks. Mida haritumad vastajad, seda enam tunnetavad nad Euroopa Liidu tähendust piirleppeni jõudmisel.

	KÕIK	eestlased	mitte-eestlased
Kõigile kolmele	40%	38%	44%
Venemaale	16%	23%	2%
Eestile ja Venemaale	15%	7%	30%
Eestile	13%	12%	16%
Euroopa Liidule	11%	14%	6%

Eesti ja Venemaa suhted pärast piirilepingu sõlmimist

KÜSIMUS:

Mis Te arvate, kuidas muutuvad Eesti ja Venemaa suhted pärast piirilepingu sõlmimist?

Veidi üle poole vastajatest (54 %) on seisukohal, et piirileppe sõlmimine ei mõjuta Eesti ja Venemaa omavahelisi suhteid tulevikus. Siiski on ka optimiste, pooled mitte-eestlastest ja kolmandik eestlastest, kes usuvad, et piirilepingu sõlmimine muudab Eesti ja Venemaa omavahelised suhted paremaks. Avalik arvamus väljendab mõistmist, et Eesti – Vene heade suhete eeldused peituvad hoopis milleski muus kui piirileppes.

	KÕIK	eestlased	mitte-eestlased
Muutuvad paremaks	35%	28%	50%
Muutuvad halvemaks	5%	5%	4%
Piirileping ei mõjuta suhteid	54%	61%	40%
Ei oska öelda	6%	6%	6%

Oodatakse Eesti ja Venemaa tihedamat majanduskoostööd

KÜSIMUS:

Kas Teie arvates oleks Eestile kasulikud tihedamad majandussidemed Eesti ja Venemaa vahel?

90-ndate mentaliteet, mille kohaselt peeti kasulikuks Eesti võimalikult täielikku lahtihaakimist eks-nõukogulikust majandusruumist, on kadumas. Tänapäevase seisuga peetakse 90 protsendi küsitletute – nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste poolt kasulikuks tihedamat majanduslikku läbikäimist kahe riigi vahel.

	KÕIK	Eestlased	Mitte-eestlased
Jah, kindlasti	58%	49%	75%
Pigem jah	32%	38%	19%
Pigem mitte	6%	9%	2%
Kindlasti mitte	1%	1%	1%
Ei oska öelda	3%	3%	3%

President Putinilt oodatakse emotsionaalset tolerantsust

KÜSIMUS:

Kas Venemaa president Vladimir Putin peaks paluma andestust Balti riikides elavatel inimestel selle eest, et Nõukogude Liit okupeeris need riigid?

	KÕIK	Eestlased	Mitte-eestlased
Jah peaks	44%	60%	12%
Sellel pole tähtsust	31%	30%	32%
Pole millegi eest andeks paluda	19%	5%	44%
Ei oska öelda	6%	5%	12%

President Putinilt ootavad vabandamist eelkõige eestlased (60 % eestlastest). Mitte-eestlastest kõige suurem rühm (44 %) leiab, et Venemaa presidendil ei ole põhjust Balti riikide elanikelt vabandust paluda. Võrdselt 30 protsenti nii eestlastest kui ka mitte-eestlastest ei pea vabandamist tähtsaks.

2. Eesti valikud ja võimalused Euroopa Liidus

Domineerib soov Euroopa Liidu olemasolevaid võimalusi paremini ära kasutada

KÜSIMUS:

Nüüd loen ma teile ette kaks seisukohta Eesti võimalikust toimimisviisist Euroopa Liidus. Palun öelge, kumb seisukoht on lähedasem Teie arusaamadele sellest, kuidas Eesti peaks Euroopa Liidus käituma ja mida saavutama.

A: Eesti peaks toetama Euroopa Liidu praegust tegevust ja kasutama maksimaalselt Euroopa Liidu abirahasid ja toetusi, töö- ja õppimisvõimalusi ning muid hüvesid

B: Eesti peaks aitama kaasa Euroopa Liidu muutumisele, propageerides väikeseid makse ja majandusvabadusi ning suurte toetuste vähendamist

62 protsenti küsitletutest toetab seisukohta A, kolmandik on seisukoha B poolt.

On tähelepanuväärne, et suhteliselt keeruka sõnastusega küsimusele jättis vastamata vaid viis protsenti küsitletutest!

Olulisi sotsiaal-demograafilisest staatusest tulenevaid erinevusi küsitlustulemustest ei selgunud. Küll aga avaldab valikule mõju informeeritus Euroopa Liidust. Hästi informeeritudel jaguneb toetus võrdselt kahe esitatud väite vahel, halvasti informeeritud seas pooldab kaks kolmandikku esimest ja kolmandik teist seisukohta.

	KÕIK	Hästi informeeritud	Halvasti informeeritud
Seisukoht A	62%	48%	67%
Seisukoht B	33%	45%	32%
Ei oska öelda	5%	7%	1%

Vähene informeeritus Euroopa Liidu põhiseaduslikust leppest

KÜSIMUS:

Kui hästi olete informeeritud, milliseid muudatusi toob kaasa Euroopa Liidu põhiseadusliku leppe kehtima hakkamine?

Neli viiendikku elanikkonnast tunnistab, et nad on Euroopa Liidu põhiseadusest halvasti informeeritud või ei tea üldse midagi.

	KÕIK	Eestlased	Mitte-eestlased
Väga hästi	1%	1%	1%
Küllaltki hästi	18%	23%	12%
Pigem halvasti	53%	51%	58%
Ei tea midagi	27%	26%	29%

Küllaltki heaks või väga heaks peab oma informeeritust 23% eestlastest ja 13% mitte-eestlastest. Isegi kõrgharidusega vastanute seas hindab oma informeeritust heaks vaid neljandik küsitletutest. Parem informeeritus suurendab oluliselt poolehoidu EL põhiseadusliku leppe heakskiitmisele. Samas soovivad nii hästi kui halvasti informeeritud vastajad võrdsel määral seda, et EL põhiseaduse vastuvõtmiseks korraldataks rahvahääletus.

Projekt : Demokraatia ja rahvuslikud huvid

- AVALIK ARVAMUS PÄRAST KOHALIKE OMAVALITSUSTE VOLIKOGUDE VALIMISI
- OSALEMINE KODANIKUÜHENDUSTE TÖÖS, VABATAHTLIKUS TÖÖS JA ANNETUSTE TEGEMISES

*Ülevaade üle-eestilise elanikkonna-
küsitluse tulemustest*

Uuringu metoodika ja analüüsi tegi projekti uurimisrühm :

Ivi Proos (projekti juht), Ülo Kaevats, Juhan Kivirähk, Iris Pettai, Raivo Vettik

Tallinn,
november 2005

SISUKORD

SISSEJUHATUS	142
Valim	142
Küsitlus	143
Andmetöötlus ja valimivea hinnang	144
Teostajad	146
TULEMUSED	147
1. Osalemine kohalike omavalitsuste volikogude valimistel	147
1.1 Valimisaktiivsus erinevates ühiskonna gruppides	147
1.2 Valimiste vorm	148
1.3 e-valimised	148
1.4 Kas erakonnad või valimisliidud?	148
2. Valimistel osalemise/ mitteosalemise põhjused	149
2.1. Miks Te läksite valima?	149
2.2. Miks Te ei läinud valima?	149
3. Valimiskampaania	151
3.1. Kuidas Te suhtlesite kandidaatidega enne valimisi	151
3.2. Suhtumine kampaania pealinna-kesksusesse	151
4. Rahulolu valimistulemustega	152
4.1. Kas olete valimistulemustega oma linnas/ vallas rahul?	152
4.2. Mis suunas elu pärast valimisi muutub?	152
5. Millised valimised on kõige olulisemad?	153
6. Võimusuhted kohalikus omavalitsuses	154
7. Kodanikuaktiivsus	155
7.1. Osalemine kodanikuühendustes	155
7.2. Vabatahtlik töö	156
7.3. Annetamine	157

SISSEJUHATUS

Projekti „Demokraatia ja rahvuslikud huvid“ raames viis Uuringukeskus Faktum 19. oktoobrist - 2. novembrini 2005 a. läbi üle-eestilise elanikkonna küsitluse 15 - 74 aastaste Eesti elanike hulgas. Küsitleti 936 respondenti. Küsitluse tellijaks oli Eesti Avatud Ühiskonna Instituut. Projekti toetab Avatud Eesti Fond.

Küsitluses olid vaatluse all valijate hinnangud oktoobris toimunud kohalike omavalitsuste volikogude valimistele, valimas käimise/ mittekäimise põhjused, samuti kodanikuühenduste töös ja vabatahtlikus tegevuses osalemine ning annetuste tegemine.

Valim

Uuringu üldkogumi moodustasid Eesti 15 - 74 aastased elanikud, kokku **1047818** inimest (ESA, 01.01.2004.a.).

Planeeritud valimi suurus oli 1000. Kokku küsitleti uuringu käigus 936 vastajat.

Valimi moodustamisel kasutati üldkogumi proportsionaalset mudelit piirkondade ja asulatüüpide (linn/maa) lõikes ning mitmeastmelist tõenäosuslikku juhuvalikut.

Esmalt valiti mudeli alusel valimipunktid - kõigis piirkondades kokku 100. Valimipunktid (täpsusega kuni lähteaadressi tasandini) valiti asula suurusele (elanike arvule) proportsionaalse tõenäosusega. Valiku baasina kasutati Rahvastikuregistri aadressloendit.

Seejärel teostati vastaja valik – igas valimipunktis 10 inimest.

Vastajate valikul rakendati lähteaadressi meetodit ja nn „noore mehe reeglit“.

Kirjeldatud meetodil saadud valimit võib üldjoontes nimetada üldkogumit proportsionaalselt esindavaks valimiks, kus iga vastaja esindab võrdset arvu üldkogumi elemente.

Kujunenud valimi sotsiaal-demograafilist struktuuri võrreldi vastavate näitajatega üldkogumi kohta. Vajadusel teostati hinnangute täpsuse tõstmiseks kaalumine.

Tabel 1. Üldkogum ja planeeritud valim.

Regioon	Asula- tüüp	Üldkogum		Planeeritud valim
		Arv	%	Arv
1. Tallinn	Linn	317758	30,33	300
2. Põhja-Eesti (Harju-, Rapla-, Järvamaa)	Linn	56073	5,35	50
	Maa	97152	9,27	90
3. Lääne-Eesti (Hiiu-, Lääne-, Saare- ja Pärnumaa)	Linn	67744	6,47	70
	Maa	56147	5,36	50
4. Tartu piirkond (Jõgeva-, Tartumaa)	Linn	92827	8,86	90
	Maa	48725	4,65	50
5. Lõuna-Eesti (Põlva-, Valga-, Võru-, Viljandimaa)	Linn	54722	5,22	50
	Maa	66209	6,32	70
6. Virumaa (Lääne-Viru-, Ida-Virumaa)	Linn	147544	14,08	140
	Maa	42917	4,1	40
Eesti	Kokku	1047818	100	100
	Linn	736668	70,3	700
	Maa	311150	29,7	300

Küsitlus

Uuringu läbiviimiseks kasutati *face-to-face* intervjuud vastaja kodus. Küsitlusperiood kestis 19.10. – 2.11.2005.

Kokku osales uuringu läbiviimisel 65 Uuringukeskus Faktum küsitlajat, kes olid eelnevalt läbinud koolituse ja lisaks saanud juhised antud uuringu spetsiifika kohta. Küsitleti 936 respondenti, nende seas oli valimisealisi 868.

Tabel 2. Ülevaade küsitlustööst

TULEMUS	Arv	% külastatud aadressidest
Intervjuu	936	40,7
Sihtrühm puudub	131	5,7
Kontakt puudub (kedagi pole kodus)	586	25,5
Sihtrühma kuuluv pereliige pole kodus	73	3,2
Kvoot täis	75	3,3
Keelduti kontaktist	274	11,9
Keeldumine sihtrühmas	225	9,8
Kokku külastatud aadresse	2300	100
<i>Kokku korduvvisiite</i>	<i>827</i>	<i>40,0</i>

Pärast küsitluse lõppu, kontrollimaks küsitlustöö kvaliteeti, saadeti välja 150 tagasisidekirja vastajatele.

Küsitlustöö käigus kujunenud valimi sotsiaal-demograafilist struktuuri võrreldi vastavate üldkogumi näitajatega ja hinnangute täpsuse tõstmiseks teostati kaalumine.

Andmetöötlus ja valimivea hinnang

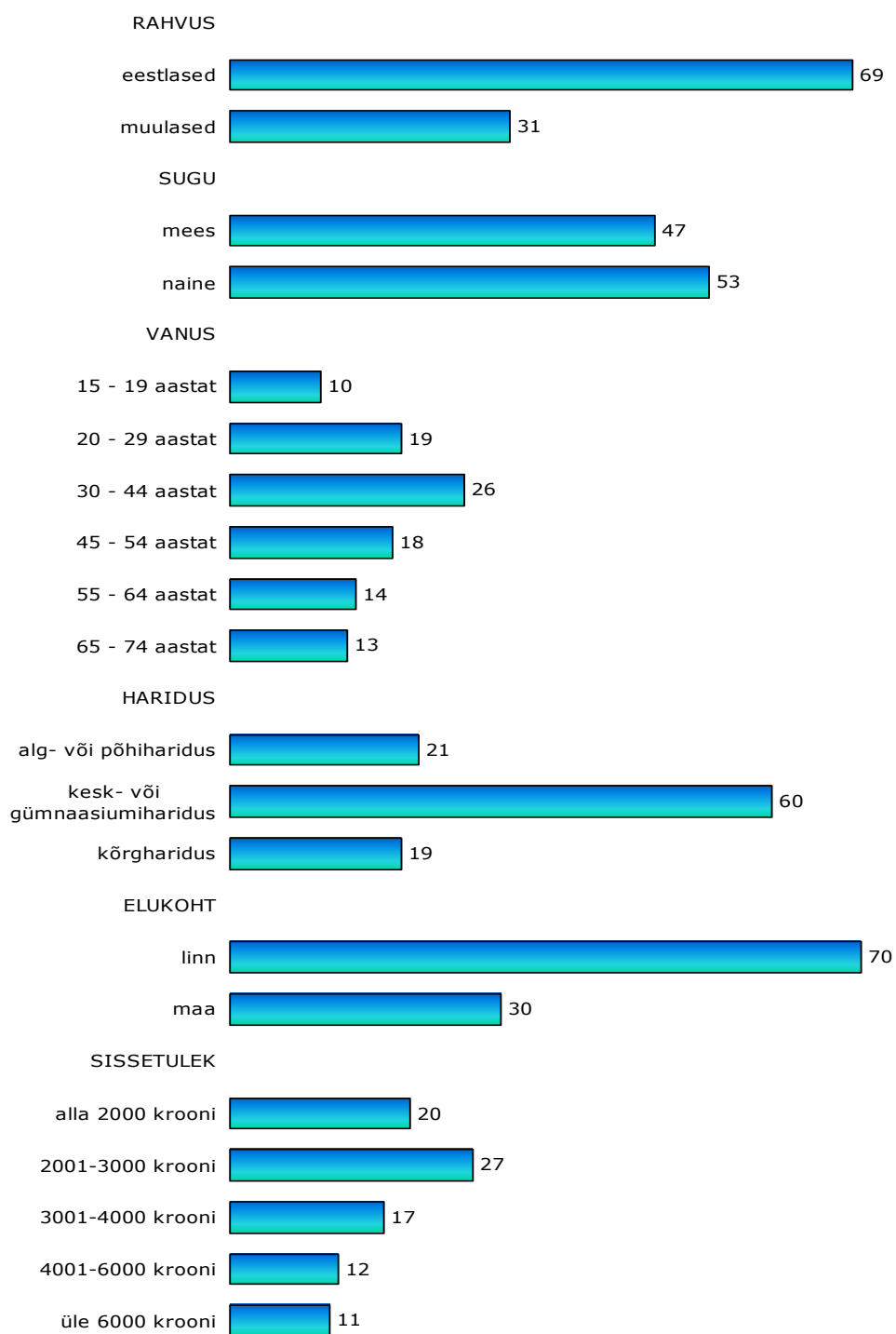
Uuringutulemuste töötlemisel kasutati andmetöötluspaketti SPSS.

Järgnevas tabelis on toodud valimivea piirid proportsioonihinnangul 95% usaldusnivool.

Valimi suurus	50%	48%	40%	35%	30%	25%	20%	15%	10%	5%	3%	2%
10	30,99	30,97	30,36	29,56	28,40	26,84	24,79	22,13	18,59	13,51	10,57	8,68
20	21,91	21,90	21,47	20,90	20,08	18,98	17,53	15,65	13,15	9,55	7,48	6,14
30	17,89	17,88	17,53	17,07	16,40	15,49	14,31	12,78	10,74	7,80	6,10	5,01
40	15,49	15,49	15,18	14,78	14,20	13,42	12,40	11,07	9,30	6,75	5,29	4,34
50	13,86	13,85	13,58	13,22	12,70	12,00	11,09	9,90	8,32	6,04	4,73	3,88
60	12,65	12,65	12,40	12,07	11,60	10,96	10,12	9,03	7,59	5,51	4,32	3,54
70	11,71	11,71	11,48	11,17	10,74	10,14	9,37	8,36	7,03	5,11	4,00	3,28
80	10,96	10,95	10,73	10,45	10,04	9,49	8,77	7,82	6,57	4,78	3,74	3,07
90	10,33	10,32	10,12	9,85	9,47	8,95	8,26	7,38	6,20	4,50	3,52	2,89
100	9,80	9,79	9,60	9,35	8,98	8,49	7,84	7,00	5,88	4,27	3,34	2,74
110	9,34	9,34	9,15	8,91	8,56	8,09	7,47	6,67	5,61	4,07	3,19	2,62
120	8,95	8,94	8,76	8,53	8,20	7,75	7,16	6,39	5,37	3,90	3,05	2,50
130	8,59	8,59	8,42	8,20	7,88	7,44	6,88	6,14	5,16	3,75	2,93	2,41
150	8,00	8,00	7,84	7,63	7,33	6,93	6,40	5,71	4,80	3,49	2,73	2,24
200	6,93	6,93	6,79	6,61	6,35	6,00	5,54	4,95	4,16	3,02	2,36	1,94
300	5,66	5,65	5,54	5,40	5,18	4,90	4,53	4,04	3,39	2,47	1,93	1,58
500	4,38	4,38	4,29	4,18	4,02	3,79	3,51	3,13	2,63	1,91	1,49	1,23
800	3,46	3,46	3,39	3,30	3,17	3,00	2,77	2,47	2,08	1,51	1,18	0,97
1 000	3,10	3,10	3,03	2,95	2,84	2,68	2,48	2,21	1,86	1,35	1,06	0,87

KÜSITLETUTE TAUSTANDMED

Küsitletute sotsiaal-demograafiline koosseis oli järgmine (%):

Teostajad

Projektis „Demokraatia ja rahvuslikud huvid“ osalevad:

- Ivi Proos – projekti juht, Avatud Ühiskonna Instituut
- Iris Pettai – Avatud Ühiskonna Instituut
- Ülo Kaevats – Tallinna Tehnikaülikool
- Raivo Vetik – Tallinna Ülikool, Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut
- Juhan Kivirähk – Uuringukeskus Faktum

TULEMUSED

1. Osalemine kohalike omavalitsuste volikogude valimistel

Kohalike omavalitsuste volikogude valimistel osales 58 protsenti küsitletutest. Avamusuuringutega saadav valimisosaluse protsent on alati tegelikust valimisaktiivsusest suurem. Ühelt poolt peetakse valimas käimist paljude vastajate poolt sotsiaalselt soovitatavaks käitumisviisiks, mistõttu vastaja võib intervjuerijale teatada oma osalemisest ka siis, kui ta tegelikult valimas ei käinud. Teiselt poolt aga hõlmab küsitlusvalim paratamatult keskmisest pisut konventsionaalsemalt käituvat ühiskonna osa.

Käesoleva küsitluse eesmärk ei olnud loomulikult valimisosaluse fikseerimine – see näitaja on meile teada tegelikest valimistulemustest. Küll aga võimaldavad küsitluse tulemused analüüsida seda, millised ühiskonna grupid olid valimistel aktiivsemad ja millised passiivsemad ning selgitada välja valimas käimise / mitte käimise põhjused.

Valimisaktiivsus erinevates ühiskonna gruppides

Valimisaktiivsus oli suurem eestlaste, vanemate vanusegruppide, kõrgema haridusega ja maal elavate vastanute hulgas.

VALIMAS KÄINUTE OSAKAAL PROTSENTIDES:

KÕIK VASTAJAD	58%
Eestlased	63%
Mitte-eestlased	47%
Alla 30 aastased	41%
30 – 44 aastased	55%
45 – 64 aastased	66%
65 – 74 aastased	74%
Alla keskharidusega	49%
Keskharidusega	57%
Kõrgema haridusega	71%
Linnades	54%
Maal	67%

Valimiste vorm

71 protsenti valimas käinud küsitletutest käis valimas valimisjaoskonnas valimiste päeval. 25 protsenti käis valimas valimisjaoskonnas eelvalimiste perioodi, 4 protsenti osales e-hääletusel.

Nagu teame, oli tegelik eelhääletusel osalejate protsents 24%; sealhulgas oli e-hääletajaid valijate üldhulgast veidi alla kahe protsendi. Seega võime väita, et küsitlusvalim esindab tegelikku valimiskäitumist küllaltki hästi.

e-valimised

Neist vähestest vastanutest, kes kasutasid valimistel osalemiseks e-hääletuse võimalust (kokku oli selliseid vastajaid 18), oleks kaks kolmandikku valima läinud ka siis, kui e-hääletuse võimalust poleks olnud. Kolmandik e-hääletajatest oleksid selle võimaluse puudumisel jätnud valiku tegemata.

Kas erakonnad või valimisliidud?

71 protsenti valimistel osalenutest hääletas mõne erakonna kandidaadi poolt, 17 protsenti toetas kodanike valimisliite. Seitse protsenti eelistas üksikkandidaati.

Keskmisest enam hääletati kodanike valimisliitude poolt maa-omavalitsustes – 32 protsenti.

2. Valimistel osalemise/ mitteosalemise põhjused

2.1. Miks Te läksite valima?

Kõige levinumateks põhjendusteks, miks inimesed valimistel osalesid, olid valimas käimise tunnustamine iga täiskasvanud Eesti elaniku kohuseks ja soov otsustada, kes hakkavad korraldama asju vastaja kodukohas.

Kõige vähem, ehkki enam kui pooled vastajatest, nimetasid valima mineku põhjusena soovi anda häält kindla erakonna poolt.

	KÕIK
Valimas käimine on iga täiskasvanud Eesti elaniku kohus	87%
Soovisin otsustada selle üle, kes hakkavad korraldama asju minu elukohas	81%
Soovisin anda häält kindla kandidaadi toetuseks	77%
Soovisin anda häält kindla erakonna poolt	56%

Kui Tallinnas märgib soovi hääletada kindla erakonna poolt 77% ja konkreetse kandidaadi poolt vaid 67%, siis maal on olukord teistsugune – kindla kandidaadi poolt sooviks hääletada 80% ja erakonna poolt vaid 39 protsenti valimas käinutest.

2.2. Miks Te ei läinud valima?

Levinumad põhjused valimas mittekäimiseks on järgmised:

A) Põhjused, mis kirjeldavad poliitilist võõrandumist

Olen poliitikas/poliitikutes pettunud 21%

Sellest pole kasu, minu hääl ei otsusta midagi 19%

B) Huvi puudumine, laiskus

Ei olnud aega 13%

Ei tahtnud, ei viitsinud 7%

Ei käi põhimõtteliselt valimas 6%

C) Võimaluse puudumine

Ei olnud sel ajal kodukohas 18%

Tervislikel põhjustel 7%

Poliitilise võõrandumisega seotud põhjusi toovad keskmisest sagedamini esile keskealised vastajad. 45 – 64 aastastest vastajatest on 27% poliitikas pettunud. 55 – 64 aastastest vastanutest kolmandik leiab, et valimas käimisest pole kasu, sest nende hääl niikuinii midagi ei otsusta.

Tervislikke põhjusi toob valimas mittekäimisega seoses esile kolmandik 65 – 74 aastastest.

Ajapuudus ja kodukohast eemalolek on valimas mittekäimise põhjuseks sagedamini just nooremate vastajate seas.

3. Valimiskampania

3.1. Kuidas Te suhtlesite kandidaatidega enne valimisi

Enamiku valijate jaoks piirdub valimistele eelnev kontakt valimistel kandideerijatega massimeedia poolt pakutavaga – kuulatakse/ vaadatakse raadio- ja telesaateid, loetakse ajalehti ja postiga saabuvat otsereklaami.

Valimiste eelsetel kohtumistel on käinud vaid kaheksa protsenti valimisealistest, interneti kaudu suhtles kandidaatidega kolm protsenti ja kirjutas kirju üks protsent.

	KÕIK
Luges kandidaatide lubadusi ajalehest, postitatud kirjadest	65%
Kuulas kandidaatide lubadusi raadiost ja TV-st	61%
Käis valimiseelsetel kohtumistel, koosolekutel	8%
Suhtles kandidaatidega interneti kaudu	3%
Kirjutas kandidaatidele kirja	1%
Muul viisi	10%

Muu viisi osas oli kõige enam vastuseid, mis viitasid isiklike kontaktide olemasolule kandidaatidega – vastaja on kandidaadiga isiklik tuttav ning saab informatsiooni otse, mitteformaalse suhtlemise teel.

3.2. Suhtumine kampaania pealinna-kesksusesse

KÜSIMUS:

Kuidas Te suhtute sellesse, et üleriigilised ajalehed, raadiojaamad ja TV kanalid edastavad eelkõige Tallinna volikogusse kandideerijate lubadusi ja seisukohti?

Enam kui pooli valimisealistest küsitletutest häirib valimiskampania pealinnakesksus kas väga (23%) või mõningal määral (31%).

Neljandik lepib selle kui paratamatusega ning 13 protsenti peab seda loomulikuks.

Tallinlastest peab kampaania keskendumist pealinna võimuvõitlusele loomulikuks tervelt neljandik. Seevastu maaelanikest pole kaks kolmandikku rahul kampaania põhitähelepanu koondumisega Tallinnale.

4. Rahulolu valimistulemustega

4.1. Kas olete valimistulemustega oma linnas/ vallas rahul?

Enam kui pooled valimisealistest küsitletutest on valimistulemustega rahul (väga rahul 12%, küllaltki rahul 43%). Rahulolematuid on vaid viiendik.

Viiendik küsitletutest ei osanud oma hinnangut anda, kusjuures pooled neist ei olnud veel valimistulemustest teadlikud.

Neist vastajatest, kes valimistel osalesid, oli valimistulemustega rahul kaks kolmandikku (65%). Valimistel mitteosalenute rahulolu oli küll väiksem (41%), kuid samas ei olnud selles grupis ka eriti palju rahulolematuid (vaid 16 protsenti). Enamik valimistel mitteosalenutest ei osanud oma hinnangut valimistulemustele anda (42%), sealhulgas 21% ütles, et nad ei tea valimiste tulemusi.

4.2. Mis suunas elu pärast valimisi muutub?

55 protsenti küsitletutest arvab, et valimiste tulemusel midagi olulist ei muutu. 30 protsenti usub aga, et asjad hakkavad muutuma paremuse suunas. Pööret halvemusele pelgab vaid kolm protsenti küsitletutest.

Et vastajate seas pole ülepaisutatud ootusi suurte muutuste osas, võib seletada ka asjaoluga, et rahulolu eelmise vallavõimu tegevusega oli reeglina kõrge.

Eelmise volikogu tegevusega oli väga rahul 4 protsenti ja üldiselt rahul 63 protsenti küsitletutest. Rahulolematuid oli vähem kui viiendik (18 protsenti).

5. Millised valimised on kõige olulisemad?

Suurem osa vastanutest (39%) peab võrdselt oluliseks nii kohalikke kui ka Riigikogu valimisi.

Neljandik peab olulisemaks kohalikke valimisi ja 18% Riigikogu valimisi. Vaid kümnendik küsitletutest ei pea oluliseks kumbagi, 7 protsenti ei oska vastata.

Tallinlaste hulgas on keskmisest enam neid vastanuid, kes peavad olulisemaks Riigikogu valimisi (34%), kuid maal peetakse selgelt tähtsamaks kohalike volikogude valimisi (36%).

	KÕIK	Tallinn	maa
Mõlemad võrdselt tähtsad	39%	37%	36%
Kohalike volikogude valimised	25%	14%	36%
Riigikogu valimised	18%	34%	14%
Kumbki pole oluline	11%	9%	11%
Ei oska öelda	7%	6%	4%

6. Võimusuhted kohalikus omavalitsuses

KÜSIMUS:

Kellel on Teie linnas/vallas kõige rohkem võimu ja autoriteeti linna/valla elu mõjutamisel?

Kohalikku elu mõjutavad kõige rohkem valitud poliitilised institutsioonid: omavalitsuse volikogu, valla/linna valitsus ja vallavanem või linnapea. Oluliselt järgmisel positsioonil on suurte firmade omanikud ja tippjuhid.

Järgu võrra vähem oluliseks peetakse volikogu esimehe rolli (26%), mis on võrreldav erakondade esindajate mõjuvõimuga (23%).

Ka antud küsimuse puhul on huvitav vaadata, kuidas erinevad küsitlustulemused Tallinnas ja maaomavalitsustes.

	KÕIK	Tallinn	maa
Linnapea/ vallavanem	59%	76%	61%
Linna-/ vallavalitsus	58%	58%	53%
Linna-/ vallavolikogu	51%	35%	53%
Linna-/ vallavolikogu esimees	31%	17%	36%
Suurte firmade omanikud, tippjuhid	31%	52%	25%
Erakondade esindajad	21%	33%	13%
Politsei	19%	24%	18%
Kohalike seltside (ühenduste) juhid	11%	6%	17%
Kohalik meedia	11%	22%	8%
Üleriigiline meedia	9%	29%	6%
Ametiühingud	6%	12%	3%
Kuritegelikud grupid	6%	12%	1%
Kirik	5%	6%	3%

7. Kodanikuaktiivsus

7.1. Osalemine kodanikuühendustes

KÜSIMUS:

Kas Te kuulute mõnda kodanikualgatuslikku organisatsiooni (ühingusse, seltsi)?

ORGANISATSIOONI TÜÜP:	Aktiivne liige	Passiivne liige	Ei kuulu
Elukohaga seotud	7%	16%	77%
Meelelahutuslikud	14%	7%	79%
Ühiskonna ja inimeste üldistes huvides tegutsevad	5%	4%	91%
Ametialased organisatsioonid	3%	6%	91%
Usuliste veendumustega seotud	3%	6%	91%
Poliitiliste veendumustega seotud	1%	3%	96%
Muud organisatsioonid	2%	1%	97%

Eestlaste seotus kodanikuühendustega on mõnevõrra suurem kui mitte-eestlastel, vaid elukohaga seotud ühendustesse (korter-, maja-, garaažiühistud) kuuluvus on mitte-eestlaste seas kõrgem.

Passiivsed ja aktiivsed liikmed kokku:

ORGANISATSIOONI TÜÜP	KÕIK	eestlased	mitte-eestlased
Elukohaga seotud	23%	21%	28%
Meelelahutuslikud	21%	25%	11%
Ühiskonna ja inimeste üldistes huvides tegutsevad	9%	12%	1%
Ametialased organisatsioonid	9%	10%	7%
Usuliste veendumustega seotud	9%	10%	7%
Poliitiliste veendumustega seotud	4%	6%	1%
Muud organisatsioonid	3%	4%	2%

7.2. Vabatahtlik töö

Vabatahtlikku tööd on sel või eelmisel aastal teinud 29% küsitletutest.

Keskmisest suurem on vabatahtlikku tööd teinute osakaal kõrgema haridusega vastajate (38%) ja maaelanike (38%) hulgas.

Vabatahtliku tööga on keskmisest enam seotud ka kõige madalama sissetulekuga vastanute gruppi (alla 2000 krooni ühe pere liikmekohta kuus) kuulujad.

Eestlastest on vabatahtlikku tööd teinud 34%, mitte-eestlastest 16%.

Enamik vabatahtlikku tööd teinutest on seda teinud mõned korrad aastas (53%).

Mõned korrad kuus on vabatahtlikku tööd teinud 27%, iga nädal puutub vabatahtliku tööga kokku 16%.

Enamasti tehakse vabatahtlikku tööd omal initsiatiivil või koos sõprade ja/või tuttavatega. Mõne organisatsiooni kaudu teeb vabatahtlikku tööd vaid veidi enam kui kolmandik sellega kokku puutunutest.

Isiklikul initsiatiivil	75%
Koos sõprade või tuttavatega	61%
Mõne organisatsiooni kaudu	37%

7.3. Annetamine

KÜSIMUS:

Kas Teie isiklikult olete teinud viimase aasta jooksul annetusi?

Olen annetanud raha	21%
Olen annetanud asju	15%
Olen annetanud nii raha kui asju	10%
Ei ole annetanud	52%
Ei oska öelda	2%

Annetamine sõltub materiaalistest võimalustest.

Neist, kelle pere liikme keskmine sissetulek kuus ulatub üle 6000 krooni, on rahalisi annetusi teinud 41 protsenti; alla 2000 kroonise sissetulekuga vastanutest aga vaid 23%. See-eest on väikseima sissetulekuga gruppi kuulujad annetanud rohkem asju (16%) (vt. tabel)

	Kuni 2000 kr	2001 – 3000	3001 – 4000	4001 – 6000	Üle 6000
Olen annetanud raha	23%	11%	20%	27%	41%
Olen annetanud asju	16%	19%	16%	13%	11%
Olen annetanud nii raha kui asju	9%	10%	6%	17%	9%
Ei ole annetanud	49%	57%	56%	43%	36%

Projekt: Demokraatia ja rahvuslikud huvid

- KURITEGEVUSE FOONIST EESTI ÜHISKONNAS
- KRIMINAALPOLIITIKA LIBERALISEERIMINE JA ELANIKE HOIAKUD KARISTUSTESSE

Ülevaade üle-eestilise elanikkonna küsitluse tulemustest

Uuringu meetoodika ja analüüsi tegi projekti uurimisrühm :

Ivi Proos (projekti juht), Ülo Kaevats, Juhan Kivirähk, Iris Pettai, Raivo Vettik

Tallinn,
25. jaanuar, 2006

SISSEJUHATUS

Projekti „Demokraatia ja rahvuslikud huvid“ raames viis uuringufirma Saar Poll detsembris, 2005 a. läbi üle-eestilise küsitluse 15-74 aastaste Eesti elanike hulgas. Küsitleti 1013 respondenti. Küsitluse tellijaks oli Eesti Avatud Ühiskonna Instituut. Projekti toetab Avatud Eesti Fond.

Küsitluses oli vaatluse all elanikkonna suhtumine riigi karistuspoliitikasse ja karistuste liberaliseerimisse.

2005. aasta sügisel tuli Justiitsministeerium välja sotsiaalselt tundliku ja perspektiivika kavaga liberaliseerida Eesti kriminaalpoliitikat. See tähendab eelkõige kergemate kuritegude puhul vangistuse osalist või täielikku asendamist alternatiivsete karistustega, kriminaalhoolduse ja ühiskondlikult kasuliku tööga. Kriminaalpoliitika liberaliseerimine tähendab valikuliselt ka vangide ennetähtaegset vabastamist.

Eesti ühiskonna jaoks sedavõrd oluliste sotsiaalpoliitiliste muudatuste projekteerimisel on tähtis analüüsida ja arvestada rahva hoiakute fooni. Kõigepealt on oluline rahva hoiakuid teada, milleks on vaja uuringuid. Edasi on vaja uuringute tulemustele tuginedes valmistada ette põhjalikum analüüside ja selgituste programm, et inimesed mõistaksid, millised positiivsed muutused võivad käivitada kriminaalpoliitika liberaliseerimisel. Koos sellega tuleb mõtestada ka ohtusid, mis võivad kaasneda alternatiivsete karistustega. Näiteks kriminaalhoolduse kasutamine vangistuse asendusena, kus see vähegi võimalik, on vaieldamatult positiivse sotsiaalse tähendusega, kuid eeldab professionaalset ja arvukat kriminaalhooldajate seltskonda. Kriminaalpoliitika reformi autorid ja läbiviijad vastutavad kindlasti ka selle eest, et avalikkus teaks ja usuks Justiitsministeeriumi valmidusse karistuste liberaliseerimisel kindlustada ühiskonna turvalisus.

Demokraatia projekti raames pakkusid sotsiaalteadlased Justiitsministeeriumile, et nad on valmis kaasa mõtlema ja ministeeriumiga avalikult diskuteerima kriminaalpoliitika liberaliseerimise reformi ettevalmistamisel.

Täna tutvustatav uuring on esimeseks etapiks nimetatud avalikus diskussioonis, ehk dialoogis, kus sotsiaalteadlased analüüsivad elanike arusaamu ja hoiakuid kuritegevuse, karistuste liberaliseerimise ja asenduskaristuste suhtes.

Uuringu eesmärgid olid järgmised:

- Selgitada, millised nähtused ohustavad elanike arvates Eestit kõige enam
- Millisel positsioonil on kuritegevus teiste ohtlike nähtuste seas
- Milline on inimeste isiklik ohutunne kuritegevuse ees

- Millised kohad on inimeste jaoks ohtlikumad, kus tunnevad end inimesed turvalisemalt
- Kuivõrd hirm kuritegevuse ees mõjutab suhtumist karistuspoliitikasse
- Millised sotsiaalsed rühmad pooldavad karmimat, millised pehmemat karistuspoliitikat
- Elanikkonna valmisolek liberaliseerida praegust karistuspoliitikat
- Kuivõrd on elanikud valmis kergemate seadusrikkumiste korral leevendada karistusi ja asendada vanglakaristust ühiskondlikult kasuliku töö või mõne muu pehmemat karistusviisiga
- Kui sageli jälgitakse politseisaateid TV-s
- Milline on politseisaadete püsivaataja suhtumine karistuspoliitika liberaliseerimisse

Küsitlusest

Küsitlusvalimis olid proportsionaalselt oma tegelikule osakaalule esindatud kõik Eesti maakonnad ning linna- ja maarahvastik. Pärast andmete sisestamist kaaluti empiiriline valim vastavusse Eesti elanikkonna soolise ja vanuselise struktuuriga. Selle tulemusel kujunes küsitletavate lõplik sotsiaal-demograafiline koosseis järgmiseks:

SUGU

naine	53 %
mees	47 %

VANUS

15 – 19	10 %
20 – 29	19 %
30 – 39	17 %
40 – 49	18 %
50 - 59	16 %
60 - 74	20 %

HARIDUS

alg- ja põhi	31 %
kesk ja kesk-eri	54 %
kõrgem	15 %

RAHVUS

eestlane	66 %
venelane	27 %
muu rahvus	7 %

ELUKOHT

Tallinn	31%
Suured linnad	18%
Teised linnad	20%
Maa asulad	32%

Projekti tööühm

Projektis „Demokraatia ja rahvuslikud huvid“ osalevad:

Ivi Proos – projekti juht, Eesti Avatud Ühiskonna Instituut

Ülo Kaevats – Tallinna Tehnikaülikool

Juhan Kivirähk – Uuringukeskus Faktum

Iris Pettai – Eesti Avatud Ühiskonna Instituut

Raivo Vetik – Tallinna Ülikool, Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut

TULEMUSED

1. Elanike hinnangud Eestit ohustavatele nähtustele

Kuritegevus on ohutegur nr. 3 Eesti ühiskonnale

KÜSIMUS:

Kuivõrd ohustavad Eestit praegu alljärgnevad asjaolud?

		Ohustab väga	Ei ohusta
1.	Narkomaania	81 %	-
2.	HIV/ AIDS	76%	1%
3.	Kuritegevus	61%	1%
4.	Alkoholism	58%	3%
5.	Inimeste tervise halvenemine	50%	5%
6.	Tööpuudus	47%	7%
7.	Linnugripi epideemia puhkemine Eestis	25%	22%
8.	Naiste prostitutsioon	20%	16%
9.	Perevägivald	19%	19%

Uuring näitas, et rahva arvates on Eesti ühiskonna jaoks kõige suuremateks ohtudeks narkomaania ja HIV/AIDS, milliseid hindab väga ohtlikeks rohkem kui $\frac{3}{4}$ elanikkonnast. Järgmise, suurema ohtude grupi, mida peab väga ohtlikuks üle poole elanikkonnast, moodustavad kuritegevus, alkoholism ja mõnevõrra üllatuslikult langes samasse rühma ka hirm inimeste tervise halvenemise suhtes. Tööpuudus, mida on pikemat aega peetud üheks suurimaks ohuks Eestile, on käesolevas loetelus alles kuuendal positsioonil. Oluliselt vähem ohtlikeks peetakse linnugripi epideemia puhkemist, prostitutsiooni ja perevägivalda.

Kuigi üldiselt hindab enamik inimesi kuritegevust ohtlikuks on individuaalne hirmutunne kuritegevuse ees märgatavalt erinev. Suur mõju on soolisel kuuluvusel. Naiste ohutunne kuritegevuse ees on oluliselt suurem kui meestel.

Küsisime inimestelt kui turvaliselt nad end tunnevad erinevates situatsioonides, kartmata ohtu langeda vägivalda ohvriks. Analüüsisime ohutunnet soolises löikes.

Naiste jaoks on väga ohtlike või kardetavaid kohti oluliselt rohkem kui meeste jaoks. Enamik naisi (79 %) kardab liikuda hilisõhtusel või pimedal ajal tänaval. Kardetavad ja hirmu sisendavad kohad on iga kolmanda naise jaoks ühistransport, auto, oma maja trepikoda ja isegi oma kodu. Väheturvaliselt tunnevad naised end isegi päevasel ajal tänaval käies või klubis, restoranis, pidudel olles.

Meeste turvatunne on oluliselt suurem. Kardetavaim koht on ka neile hilisõhtune, pime tänav (42%). Iga viies mees tunneb hirmu kallaletungi ees autoga sõites või klubis, restoranis, iga kuues mees kardab oma maja trepikojas ja võõraid sissetungijaid oma kodus. Enamik mehi tunneb end turvaliselt päevasel ajal tänaval käies ja tööl.

2. Isiklik ohutunne kuritegevuse ees piirab paljude inimeste suhtlemisvõimalusi ja liikumisvabadust.

KÜSIMUS:

Kas Te tunnete hirmu, et võite langeda vägivalda ohvriks järgmistes kohtades...

Koha ohtlikkuse aste	Mehed	Naised
➤ Väga ohtlikud kohad: kardab üle 50% inimestest		➤ Tänaval - hilisõhtul, pimedas - 79%
➤ Kardetavad kohad: kardab 31-49 % inimestest	➤ Tänaval - hilisõhtul, pimedas - 41%	➤ Kodus (võõrad kallaletungijad) - 38% ➤ Ühistranspordis-37% ➤ Autoga sõites - 33% ➤ Oma maja trepikojas- 32%
➤ Väheturvalised kohad: kardab 11-29% inimestest	➤ Autoga sõites - 20% ➤ Klubis, restoranis, pidudel- 18 % ➤ Kodus (võõrad kallaletungijad) - 16% ➤ Oma maja trepikojas - 15% ➤ Ühistranspordis - 12%	➤ Tänaval - päevasel ajal - 29% ➤ Klubis, restoranis, pidudel- 29%
➤ Turvalised kohad: kardab kuni 10% inimestest	➤ Tänaval - päevasel ajal- 10% ➤ Tööl - 4% ➤ Kodus - oma pere liikmete poolt -1%	➤ Tööl - 8% ➤ Kodus - oma pere liikmete poolt - 4%

Sotsiaalsed rühmad, kellele isiklik ohutunne kuritegevuse ees on keskmisest kõrgem:

- Naised
- Suurte linnade elanikud
- Kesk –ja vanemaealised
- Pensionärid
- Venemaa kodanikud

Hirm kuritegevuse ees ja suhtumine karistuspoliitikasse

	Kõrge ohutunne kuritegevuse ees	Ohutunne puudub
• Pooldab surmanuhtlust	41%	30 %
• Pooldab, et ka väiksema kuriteo toimepanija peaks vangimise minema	39 %	27%
• Pooldab, et iga seaduserikkuja saaks vanglakaristuse	34%	23%
• Pooldab vangide ennetähtaegset vabastamist	31%	50%

Uuringust selgub, et ohutunne kuritegevuse ees ja suhtumine karistuspoliitikasse on omavahel seotud. Kõrge ohutundega inimesed pooldavad rohkem kui turvatundega inimesed surmanuhtlust, vanglakaristusi. Ka toetavad nad vähem ideed vange ennetähtaegselt vabastada.

3. TV politseisaadetel on oluline roll elanikkonna suhtumise kujundamisel politseinikesse, kuritegevusse ja karistuspoliitikasse.

Politseisaated on rahva seas ülipopulaarsed. 86 % inimestest vaatab neid saateid suurema või väiksema sagedusega. Iga teine eestimaalane on sagedane jälgija.

KÜSIMUS:

Kas Te vaatate TV-s politseisaateid?

(%-des)

	Kõik
Pidevalt	16
Üsna tihti	31
Vahete-vahel	39
Peaegu mitte kunagi	13

Kuigi politseisaated on populaarsed kõigi elanikkonna rühmade seas, on põhivaatajaskond siiski oma kindla spetsiifikaga.

Põhivaatajaskonna (vaatavad pidevalt+ tihti) moodustavad madalama haridustasemega, kesk- või vanemaealised mehed, kes teenivad omale elatist lihttöölisena või on pensionärid.

TV politseisaadete põhivaatajaskond (vaatavad pidevalt+tihti):

- Keskealised ja vanemad inimesed - 59 %
- Pensionärid- 60 %
- Maal elavad inimesed -59 %
- Lihttöölised- 58 %
- Põhiharidusega- 56%
- Mehed- 55 %
- Eestlased- 55%

Tegemist on sihtrühmaga, kellede mõtlemisviisi ja arusaamasid kuritegevusest ning karistuspoliitikast kujundab suhteliselt lihtsakoelise, aga samas emotsionaalse formaadiga politseisaade väga tugevalt.

Politseisaadete peamine formaat on teha kuriteost uudis, sündmus, näidata kõiki detaile, verd ja surma, genereerida hirmu ja viha kuriteo toimepanijate suhtes. Politseinikust tehakse õigustatult kangeline, julge ja vapper tegelane, kes lahendab leidlikult olukordi ning saab kurjategijatega hakkama.

Tulemuseks on, et politseisaated tõstavad politsei üldist reitingut ja politsei usaldusväärsusel elanike silmis. Samas näitas uuring, et inimesed kes vaatavad regulaarselt erinevate TV kanalite politseisaateid, tahaksid veelgi karmistada olemasolevaid karistusi kuriteo toimepanijate suhtes.

TV politseisaadete vaatajate suhtumine karistuste pehmendamisse.

	Pidevad vaatajad	Ei vaata politseisaateid
• Pooldab surmanuhtlust	44%	30%
• Pooldab, et ka väiksema kuriteo toimepanija peaks vangki minema	40%	22%
• Pooldab, et iga seaduserikkuja saaks vanglakaristuse	35%	17%
• Pooldab, et kergemate kuritegude eest süüdi mõistetuid vähem vanglatesse saata	19%	29%
• Ei poolda vangide ennetähtaegset vabastamist	52 %	35 %

4. Hinnangud karistustele

Domineerib arusaam, et praegused karistused on liialt leebed.

KÜSIMUS:

Palun hinnake praeguseid karistusi järgmiste kuritegude toimepanemise eest. Kas karistused on liialt leebed, õiglased või liialt karmid ?

	KÕIK		
	Karistused liialt leebed	Karistused õiglased	Karistused liialt karmid
Narkootikumide vahendamise, müügi eest	68 %	19 %	2 %
Vägistamise eest	66 %	19 %	1 %
Narkootikumide ostmise, tarbimise eest	56 %	25 %	4 %
Prostitutsiooni vahendamise, lõbumajade pidamise eest	55 %	17 %	2 %
Altkäemaksude võtmise eest	52 %	26 %	3 %
Joobes auto juhtimise eest	48 %	36 %	7 %
Liiklusõnnetuse põhjustamise eest	38 %	40 %	5 %
Varguste eest, millega ei kaasne kallaletungi inimesele	37 %	37 %	7 %

- Üldine tendents, karistusi peetakse liialt leebeteks
- Arusaama „liialt karm karistus“ pole inimeste jaoks üldjuhul olemas. Inimesi, kelle arvates karistused on liialt karmid on vaid 1-7 % kõikidest vastajatest.

- 15-20 % vastajatest ei oska kuritegude eest määratavatele karistustele hinnanguid anda (vastusevariant „ei oska öelda“). Meedias pööratakse kuritegevusele küllalt palju tähelepanu, igal TV kanalil oma regulaarne politseisaade, mis otseselt käsitleb kuritegevust. Sellele vaatamata karistustele, kohtute poolele ja sellele, mis saab kurjategijatega edasi, pööratakse vähem tähelepanu.
- Maainimeste seas enam neid, kes karistusi liialt leebeks peavad. Vastuolu selles, et maal elavad inimesed peavad oma elukohta (küla, tänav, linnaosa) vähem ohtlikuks kui linnainimesed. Karistada kuritegude eest tahaksid aga maainimesed karmimalt
- Kuriteod ja nendesse suhtumine, kuritegude eest antavad karistused on inimeste jaoks hästi tundlik teema
- Justiitsministeerium tuli välja mõttega karistuste pehmemdamisest, vangide ennetähtaegsest vabastamisest ja vanglakaristuse asendamisest väga keerulises hoiakute foonis (sügisel 2005). Inimeste üldised arusaamised karistuspoliitikast on pigem teises äärmuses, inimesed peavad oluliseks pigem karistuste karmistamist kui karistuste pehmemdamist.

5. Informeeritus Justiitsministeeriumi algatusest

Inimesed on Justiitsministeeriumi kavadest suhteliselt hästi informeeritud

KÜSIMUS:

Eestis on praegu üheks probleemiks suur vangide arv. Kas Teie olete kuulnud Justiitsministeeriumi kavadest vangide arvu vähendamiseks?

	KÕIK
Jah olen kuulnud	59 %
Ei tea sellest midagi	66 %

- Kampaania on käivitatud jõuliselt. Üle poolte inimestest on asjast kuulnud. Kuritegevus ja vangid on ka selline teema, mida inimesed huviga vastu võtavad
- Ühtlane informeeritus. Justiitsministeeriumi kavadest on ühtviisi hästi informeeritus linna- ja maainimesed.
- Kõrgharidusega inimestest on kavadest kuulnud 73 %, keskhariidusega 60 % ja põhiharidusega inimestest 51 %

KÜSIMUS:

Kuidas Teie isiklikult suhtute vangide arvu vähendamisesse Eestis?

	KÕIK
Toetan, seda tuleks kindlasti teha	13 %
Põhimõtteliselt toetan	30 %
Pigem ei toeta	31 %
Olen kindlasti selle vastu	11 %

- Tallinlastest toetab ideed 47 %, ei toeta 38 %.
- Maainimestest toetab 36 %, ei toeta 48 %
- Kõrgharidusega inimestest toetab 48 %, põhiharidusega vastajatest 38 %

KÜSIMUS:

Vangide arvu vähendamiseks on kaks peamist teed : esiteks, süüdimõistetuid vähem vanglasse saata ja asendada vanglakaristus muude karistustega või teiseks, osa vange ennetähtaegselt vabastada

	KÕIK
Ei toeta kumbagi, vangide arvu vähendamist ei tohi eesmärgiks seada	37 %
Kergemate kuritegude eest süüdi mõistetuid vähem vanglatesse saata	23 %
Kergemate kuritegude eest süüdi mõistetud vange ennetähtaegselt vabastada	9 %
Mõlemat võimalust tuleks kasutada	19 %

- Mehed suhtuvad karistuste liberaliseerimisse veidi mõistvamalt kui naised. Naiste hirmud vangide vabastamise ees on suuremad kui meestel

6. Kuritegevus ja karistused

KÜSIMUS:**Milliste väidetega kuritegevuste ja karistuste suhtes Te nõustute ?**

	KÕIK	
	Nõustun	Ei nõustu
Isikuvastase kuriteo toimepanijat tuleb karistada karmimalt kui varavastase kuriteo toimepanijat	73 %	10 %
Pisivargaid ei tohiks karistada sama rangelt kui kriminaalkurjategijaid	72 %	15 %
Vangla on koht, kus süüdimõistetut parandada ja ümber kasvatada ei õnnestu	61 %	18 %
Ka väiksema kuriteo toimepanija peaks kasvõi mõneks ajaks vangi minema, see distsiplineeriks inimest	30 %	50 %
Seadust rikkunud inimene peab alati karistust kandma vanglas, seal mõtleb oma tegude üle järele	25 %	53 %

Tüüphiakud :

- Isikuvastase kuriteo sooritajasse suhtutakse karmimalt kui varavastase kuriteo toimepanijasse
- Pisivarastesse suhtutakse leebemalt
- Vangla suhtes domineerib negatiivne hoiak, „ei õnnestu inimest ümber kasvatada“

KÜSIMUS:

Kui inimene on toime pannud vähemolulise kuriteo, kuidas Te suhtute vanglakaristuste asemel muude karistustega

- Vastajad said valida asenduskaristusi vangistusele
- Oli võimalus valida kas „vangistus, asenduskaristus või individuaalne otsustamine iga süüdimõistetetu puhul

	Tallinlased	Maainimesed
Valiksid ... suured trahvid - individuaalse otsustamise – vangistuse	53% - 29% - 13%	41% – 48% - 7%
Valiksid ... kriminaalhoolduse - individuaalse otsustamise – vangistuse	50% - 35% - 12%	44% - 45% - 7%
Valiksid ... üldkasuliku töö - individuaalse otsustamise – vangistuse	62% - 28% - 6%	55% - 37% - 5%

- Üldkasulik töö vangistuse alternatiivina on kõige soositum
- Tallinlased eelistavad asenduskaristusi enam kui maainimesed
- Maainimesed eelistavad individuaalset lähenemist (kogukondlik mõtlemistüüp külas, kus „kõik tunnevad kõiki“ ja individuaalne otsustamine tundub õige ja mõistlik)

7. Kuritegevuse ennetamine

KÜSIMUS:

Mis on kuritegevuse ennetamiseks kõige tõhusam ?

	KÕIK
Tööhõive suurendamine, uute töökohtade loomine	70 %
Vaesuse vähenemine	62 %
Distsipliini tugevdamine perekonnas laste kasvatamisel	50 %
Distsipliini tugevdamine koolis	36 %
Kohtu poolt määratud karistuste karmistamine	25 %
Politseinike arvu suurendamine	22 %

- Kuritegevuse ennetamise lihtne reegel inimeste hoiakutes :
töötus – vaesus – perekond
- Peamised ennetuslootused (mis piirkondi üksteisest eristavad) :
tallinlastele – tööhõive kindlustamine ja vaesuse vähenemine,
suurte linnade elanikele – distsipliin perekonnas ja - koolis,
teiste linnade elanikele – distsipliin koolis ja politseinike arvu suurendamine,
maainimestele – distsipliin perekonnas ja karistuste karmistamine
- Kõrgharidusega inimesed peavad oluliseks perekonna rolli ja distsipliini tugevdamist perekonnas, keskharidusega inimeste ootused on teistest enam koolil kui kuritegevust ennetaval institutsioonil
- Mõlemad variandid tähendavad, et tuleb tegeleda kasvatus ja õpetamisega. Anda metoodika ja arusaam nii koolidele kui peredele, kuidas lastega tegeleda, et nad ei satuks kuritegelikule teele.

Lisa

TV politseisaadete peamine vaatajaskond

	Vaatavad saateid pidevalt + tihti (%-s)
Vanus 15-19	40
20-29	45
30-44	41
45- 54	46
55- 64	59
65-74	59
Sotsiaalne staatus	
Juhid	37
Spetsialistid	37
Ametnikud	38
Teenistujad	37
Oskustöölised	53
Lihttöölised	58
Pensionärid	60
Elukoht	
Tallinn	43
Suured linnad	37
Teised linnad	48
Maa-asulad	59
Haridustase	
Põhiharidus	56
Keskharidus	47
Kõrgharidus	31
Sugu Mees	55
Naine	41
Rahvus Eestlane	55
Eesti venelane	33